

ZGODOVINA ZA VSE

leto XII, 2005

VSE ZA ZGODOVINO št. 2

ISSN 1318-2498

9 771318 249009

ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

- Lilijana Žnidaršič Golec*
»OBŠOJAMO VSAKRŠNO VEDEŽEVANJE, ČARANJE ...« 5
Navodila duhovnikom ljubljanske škofije glede praznoverja v 17. in prvi polovici 18. stoletja
„WIR VERURTEILEN JEGLICHE WAHRSAGEREI, ZAUBEREI...“
Instruktionen für Geistliche der Diözese Laibach im 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts
- Dragica Čeč*
KAKO VELIKE SO BILE MALE KRAJE MATEVŽA KAVČIČA 16
O pomenu sodnih protokolov za razumevanje življenja posameznika in za izoblikovanje javne podobe zločinca v 18. stoletju
WIE GROSS WAREN DIE KLEINEN DIEBSTÄHLE DES MATEVŽ KAVČIČ
Über die Bedeutung von Gerichtsprotokollen für das Verständnis individueller Lebensgeschichten und für die Ausbildung des öffentlichen Bildes vom Verbrecher im 18. Jahrhundert
- Marko Mugerli*
NAPOLEON IN KRANJSKI KONJI 49
NAPOLEON UND DIE KRAINERISCHEN PFERDE
- Andrej Pančur*
SLOVENSKA IMENA ZA HABSBUŠKI DENAR V 19. STOLETJU 58
SLOWENISCHE NAMEN FÜR HABSBUŠGISCHES GELD IM 19. JAHRHUNDERT
- Alenka R. Ungar Dietinger*
STAVKA – EDINI IZHOD JAVORNIŠKIH IN JESENIŠKIH KOVINARJEV LETA 1935 72
STREIK – DER EINZIGE AUSWEG FÜR DIE METALLARBEITER VON JESENICE UND JAVORNIK IM JAHR 1935
- Zapisi
-
- Helena Janežič*
TO BLE SO LJUBEZNI, KU ZDEJ JIH VEČ NI 83

S knjižne police

<i>Aleksander Žižek</i> ŠE DAN DANAŠNJI VIDIŠ RAZVALINO	92
<i>Aleksander Žižek</i> GLAVA ZA GLAVO NAJHITREJŠE PRAVO	93
<i>Filip Čuček</i> SLOVAŠKA ZGODOVINA NA NOV NAČIN	94
<i>Aleksander Žižek</i> SEM PUŠKO ZAGLEDAL, SEM JOKAT ZAČEL	96
<i>Aleksander Žižek</i> SOČNO O SUHI PAŠTI, BOMBAH IN ŠE O ČEM	97

Lilijana Žnidaršič Golec

»OBSOJAMO VSAKRŠNO VEDEŽEVANJE, ČARANJE ...«

Navodila duhovnikom ljubljanske škofije glede
praznoverja v 17. in prvi polovici 18. stoletja

Že polemiki zgodnjega krščanstva – mimogrede, le-to je v očeh »poganskih« sodobnikov samo veljalo za »škodljivo praznoverje«, za »*exitiabilis superstitio*«¹ – so praznoverstvo povezovali z intelektualno in moralno okrnjenim človekom, čigar um in nrav je zatemnil izvirni greh.² Kot praznoverna so označevali predkrščanska verovanja, pa tudi vsakršno vedeževanje in čaranje, prek katerih naj bi delovali zli duhovi. Po prevladujoči miselnosti zgodnjega in delno visokega srednjega veka so demoni učinkovali zgolj navidezno in naj torej ne bi mogli v resnici vplivati na zakone, ki jih je v stvarstvo položil Bog. Prepriča-

nje, da more biti delovanje zlih duhov s hudičem na čelu dejansko in da so razna t. i. praznoverna dejanja del komunikacije z njimi, se je uveljavilo v poznem srednjem veku. K temu je pripomogla recepcija nauka sv. Avguština (354–430) o »pogodbi« človeka z demoni, ki naj bi jo predpostavljalo vsako (pravo) praznoverstvo. Po Tomažu Akvinskem (1225–1274), ki je ta nauk sprejel in dopolnil, je bilo praznoverje nasprotje religije oziroma vere; šlo je za česčenje nečesa, čemur bogočastje ni pripadalo, ali pa za česčenje na neprimeren način.³ Medtem ko napovedovanja prihodnosti iz položaja zvezd, denimo, Avguštin in Akvinski v osnovi nista štela za praznoverje, sta oba odločno zavračala številne druge človekove poskuse razkrivanja prihodnjih in skrivnih reči. Raziskovanje narave ter vzrokov in posledic v njej je bilo zanj eno, nekaj povsem drugega pa naj bi bilo »obračanje na zle duhove« oziroma »paktiranje z demoni«, do česar naj bi eksplicitno ali implicitno prihajalo pri raznih oblikah praznoverstva.⁴ Z vstopom demonov in hudiča v razumevanje teh pojavov pa je praznoverje kajpak postalo potencialna grožnja in v določenih

1 *P. Cornelii Taciti libri qui supersunt, tom. 1 (Ab excessu divi Augusti)*, B. G. Teubneri, Lipsiae 1918, str. 347 (XV, 44). Slovenski prevod Frana Bradača se sicer glasi »ne-srečno praznoverje« – Publius Cornelius Tacitus, *Anali, Obzorja, Maribor* 1968, str. 15, 44.

2 Prim. geslo »Aberglaube«, v: *Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. I, Herder, Freiburg-Basel-Rom-Wien* 1993, stolpec 42. (Nekaj pregledne, tuje in domače literature o praznoverju oziroma ljudskem verovanju: *A Dictionary of Superstitions, Oxford University Press, Oxford-New York* 1992; Dolf Lindner, *Praznoverje, Mohorjeva družba, Celovec* 1991; Vinko Möderndorfer, *Verovanja, uvere in običaji Slovencev*, knj. 5 (Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha); knj. 2 (Prazniki), *Družba sv. Mohorja, Celje* 1946, 1948; Rado Radešček, *Slovenske ljudske vraže, Kmečki glas, Ljubljana* 1984; Milan Dolenc, *Zagovori v slovenski ljudski medicini ter zarotitve in apokrifne molitve, Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete, Ljubljana* 1999.)

3 »*Quaestio 92. de superstitione*« – *St Thomas Aquinas, Summa Theologiae, Blackfriars, New York-London* 1963, str. 4 (latinsko besedilo), 5 (angleški prevod).

4 Prim. prav tam, str. 50–51.

Upodobitev hudiča z brado in krili iz okrog 1230
(Bamberg, Staatsbibliothek, Msc. Bibl. 48, fol. 61r;
obj. v: *Menschen im Schatten der Kathedrale*,
Darmstadt 1998, str. 221)

obdobjih na določenih območjih prava obsesija zahodnokrščanskega človeka.⁵

Na vse predstave in navade, ki bi jih danes slejkoprej opredelili kot praznoverne, se v proučevani dobi seveda ni gledalo enako. Nasploh so tako preprosti ljudje kakor tudi mnogi laiški in kleriški izobraženci še razmeroma dolgo v zgodnji novi vek verjeli, da v vseh živih in neživih stvareh živi duh. Kot pravi Jean Delumeau, je povprečen Evropejec 17. stoletja kljub deklariranemu krščanstvu ostajal močno prežet z animistično mentaliteto.⁶ Kateri koli pojav si je lahko razložil z delovanjem duhov, dobrih ali slabih, angelov ali demonov. In ravno tu je iskati ločni

co, ob kateri je uradna Cerkev skušala razlikovati t. i. (škodljivo) praznoverje od (prave) vernosti. Dopuščala je možnost nadnaravnih vzrokov, a hkrati poudarjala, da je njihov »vir« lahko le eden: bodisi Bog bodisi hudič.⁷ Priznavala je recimo čudežno moč blagoslovljene vode in zavračala zdravljenje z zagovori. Obred ali običaj, ki je bil v soglasju s stališči (krajevnih) cerkvenih oblasti, na primer zvonjenje zoper točo, ni veljal za praznoverje. Pač pa sta krščanska – katoliška in protestantska – teologija in cerkveno pravo nasprotovala vedeževanju (lat. *divinatio*, nem. *Wahrsagerei*) in magiji oziroma čaranju (lat. *magia*, nem. *Zauberei*).⁸ Ti dve »področji« sta zajemali celo vrsto t. i. poganskih ali protikrščanskih pogledov in bolj ali manj ustaljenih navad: od ljudske astrologije in prerokovanja na podlagi znamenj⁹ do čaranja z različnimi bajili.¹⁰ Zlasti kar zadeva čaranje, se je v poznem srednjem in zgodnjem novem veku kot temeljno postavljalo vprašanje, ali je čarovniško dejanje usmerjeno v dobro ali v škodo ljudi. Čeprav je bilo s cerkvenopravnega vidika vsakršno čaranje grešno oziroma nezakonito,¹¹ so »belo magijo« oblasti, cerkvene in svetne, načelno obravnavale drugače kakor »črno«. Črna magija ali čarovništvo sta bila zločin, in tistemu, ki naj bi ga zagrešil, so na ozemljih, kjer inkvizicija ni oziroma ni smela delovati,¹² sodila svetna sodišča.¹³

Duhovniki ljubljanske škofije so navodila glede praznoverja dobivali predvsem ob škofijskih vizitacijah – nadzornih obiskih škofa ali njegovega pooblaščenca,¹⁴ in sinodah – shodih škofijske

7 Prim. Keith Thomas, *Religion*, str. 303.

8 Prim. prav tam, str. 307; Johann Baptist Sägmüller, *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts*, Herder, Freiburg im Breisgau 1909, str. 806.

9 O vedeževanju prim. Dieter Harmening, geslo »Wahrsagen«, v: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 10 (2001), stolpca 942–943.

10 O čaranju prim. Anton Quack, geslo »Zauber, Zauberei«, v: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 10 (2001), stolpec 1387.

11 Johann Baptist Sägmüller, *Lehrbuch*, str. 806.

12 Na območju današnje Slovenije je rimska inkvizicija ali sveti oficij deloval (le) v beneškem delu Istre. Ekspozitura je bila v Kopru – prim. *L'Inquisizione in Friuli. Mostra storica*, Edizioni Università di Trieste, Trieste 2000, str. 20; Zdenka Bonin, *Pokopavanje v samostanski cerkvi manjših bratov konventualcev sv. Frančiška v Kopru med leti 1719 in 1806 ter razpustitev samostana*. Arhivi 27/1, 2004, str. 110.

13 Prim. Marjeta Volasko Tratnik, Matevž Košir, *Čarovništvo. Predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1995, str. 164.

14 Prim. Ana Laurič, *Vizitacije kot vir za slovensko zgodovino*. Grafenauerjev zbornik. Slovenska akademija zna-

5 Prim. geslo »Aberglaube«, v: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 1, str. 43; Kaspar von Greyerz, *Religion und Kultur. Europa 1500–1800*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2000, str. 27, 219 sl.

6 Jean Delumeau – Monique Cottret, *Le Catholicisme entre Luther et Voltaire*, Puf, Paris 1971, str. 332. Prim. Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic*, Penguin Group, London 1971 (reprint 1988), str. 304.

duhovščine.¹⁵ Potem ko je s prisilno izselitvijo protestantskega plemstva v letu 1628 vprašanje »krivoverstva« postalo manj pereče, se je za dolga desetletja med stvari, ki jih je bilo v škofiji potrebno urediti, zasidrilo praznoverje. Zaradi razmeroma skromno ohranjenega vizitacijskega in sinodalnega gradiva iz časa škofa Tomaža Hrena (1597/99–1630)¹⁶ sicer ne moremo z gotovostjo reči, da praznoverja niso izpostavljali kot problematičnega že pred Hrenovim naslednikom Rinaldom Scarlichijem (1630–1640) ali pred Hrenom samim. Že na tridentinskem koncilu (1545–1563) je bilo oblikovanih devet skupin prepovedanih knjig in spisov, med katerimi so posebno skupino sestavljala dela iz »geomantije, hidromantije, aeromantije, piromantije, oneiromantije, hiro-mantije, nekromantije, in tista, ki vsebujejo vedeževanje, čaranje, napovedovanje iz znamenj, magično zagovarjanje«.¹⁷ Ne nazadnje je v Hrenovi dobi »vražarstvo« prepovedovala tudi svetna oblast, v notranjeavstrijskih deželah z odredbo leta 1625 Janez Ulrik knez Eggenberg, pooblaščen namestnik in komornik v Gradcu.¹⁸

Sklicujoč se na policijski red nadvojvode Karla iz leta 1570 oziroma 1577 in njegov general iz leta 1587, je Eggenberg poleg bogokletja, prešuštva in priležništva obsodil še »vedeževanje, čaranje in druge take odvratne praznoverske veščine in ravnanja«. Zaradi pohujšljivega življenja, razširjenega ne le med navadnimi ljudmi, ampak še bolj med ljudmi »višjega stanu, poklica in izvora«, so dežele v zadnjih letih, tako Eggenberg, večkrat izkusile vojno, draginjo, kugo, neurje in drugo. Vse to so bile božje kazni za neprimerno »in delno nekrščansko vedenje«. Izstavitelj odredbe se zato obrača na vse »gosposke, deželane, upravitelje, vicedome pa tudi župane, sodnike in mestne svete ter podanike kleriškega in laiškega stanu«, naj naznanijo in privedejo pred pristojno sodišče slehernega moškega ali ženskega, ki bi si drznila zdraviti s čaranjem, vedeževanjem, žegni,

sumljivimi zdravili, spretnostmi in napravami ali na ta način odkrivati nahajališča skritih, odtujenih ali izgubljenih stvari. V primeru, da sodnik ne bi vedel, ali je šlo pri nekem dejanju v resnici za kaznivo »čarovništvo«, naj bi se o tem posvetoval s teologi ali pravniki. Ker so prestopki, naštetih v odloku, v prvi vrsti zadevali vest, Eggenberg na koncu posebej pozove škofo – ordinarije in druge cerkvene predstojnike, naj prispevajo svoj delež k povečanju discipline (*Mannszucht*).¹⁹ Le-to naj bi bil tudi cilj Eggenbergove odredbe, izdane v času, ko je bil Rinaldo Scarlichi škof v Trstu, oziroma pet let pred njegovim imenovanjem za ljubljanskega škofa.²⁰

Vse kaže, da se doba bolj sistematičnega boja proti praznoverju v ljubljanski škofiji dejansko začela s škofom Scarlichijem, točneje leta 1631, ko je škof s pastirskim pismom napovedal svojo prvo vizitacijo celotne ljubljanske škofije.²¹ Med sedemnajstimi »opozorili«, objavljenimi 24. aprila 1631 v latinski in slovenski oziroma kranjski različici,²² najdemo na štirinajstem mestu škofov poziv, naj mu ljudje ob vizitaciji naznanijo vse morebitne »coprnike« in »coprnice«. »Če bi kateri zaslišal nu zastopil, v enim ali drugim kraju ljubljanske škofije bodi moža ali ženo s copernijam, ali z drugim paklenskim malikovajnom, zhudjovim zuguvarjenom, nu markako hudičovo vero obdane v letukim hudičovim noter dajajnu živet, brumne ludi na zhudjovo vero zapelvati. Ta kateri tudi zna za le te, kateri s cupernikami ali s cupernicami sosešino trdijo, njih ali več zhudjoviga pomagajna išejo, en tak je dolžan za volo karšanske lubezni, zdajci pred nas priti, take hudobne ludi z imenom poklicat, s prstam pokazati nu rezglasiti.«²³

Navedek razkriva, da so cerkvene oblasti praznoverje razumele kot izraz »hudičeve vere« in »malikovanje«, ljudje, ki so se temu posvečali, pa so bili zanje »hudobni«. Latinsko besedilo s for-

nosti in umetnosti, ZRC SAZU, Pedagoška akademija Maribor, Ljubljana–Maribor 1996, str. 483 sl.

15 Prim. Bogdan Kolar, *Prenovitevno delo škofa Tomaža Hrena s pomočjo sinod. Hrenov simpozij v Rimu 15, Mohorjeva družba, Celje 1998, str. 161–162.*

16 Prim. France Baraga, *Arhivska zapuščina škofa Tomaža Hrena*; Bogdan Kolar, *Sinode škofa Hrena, v: Acta ecclesiastica Sloveniae (= AES) 19, Ljubljana 1997, str. 127 sl.; 444 sl.*

17 *Enchiridion Symbolorum, Herder, Barcelona–Freiburg inu Breisgau–Rim 1976, str. 424.*

18 *Tiskani izvod odredbe z dne 12. maja 1625 v Arhivu Republike Slovenije (= ARS): AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, š. 7 (f. 10); v Nadškofijskem arhivu Ljubljana (= NSAL): ŠAL, Škofje, f. 2, Hren/5.*

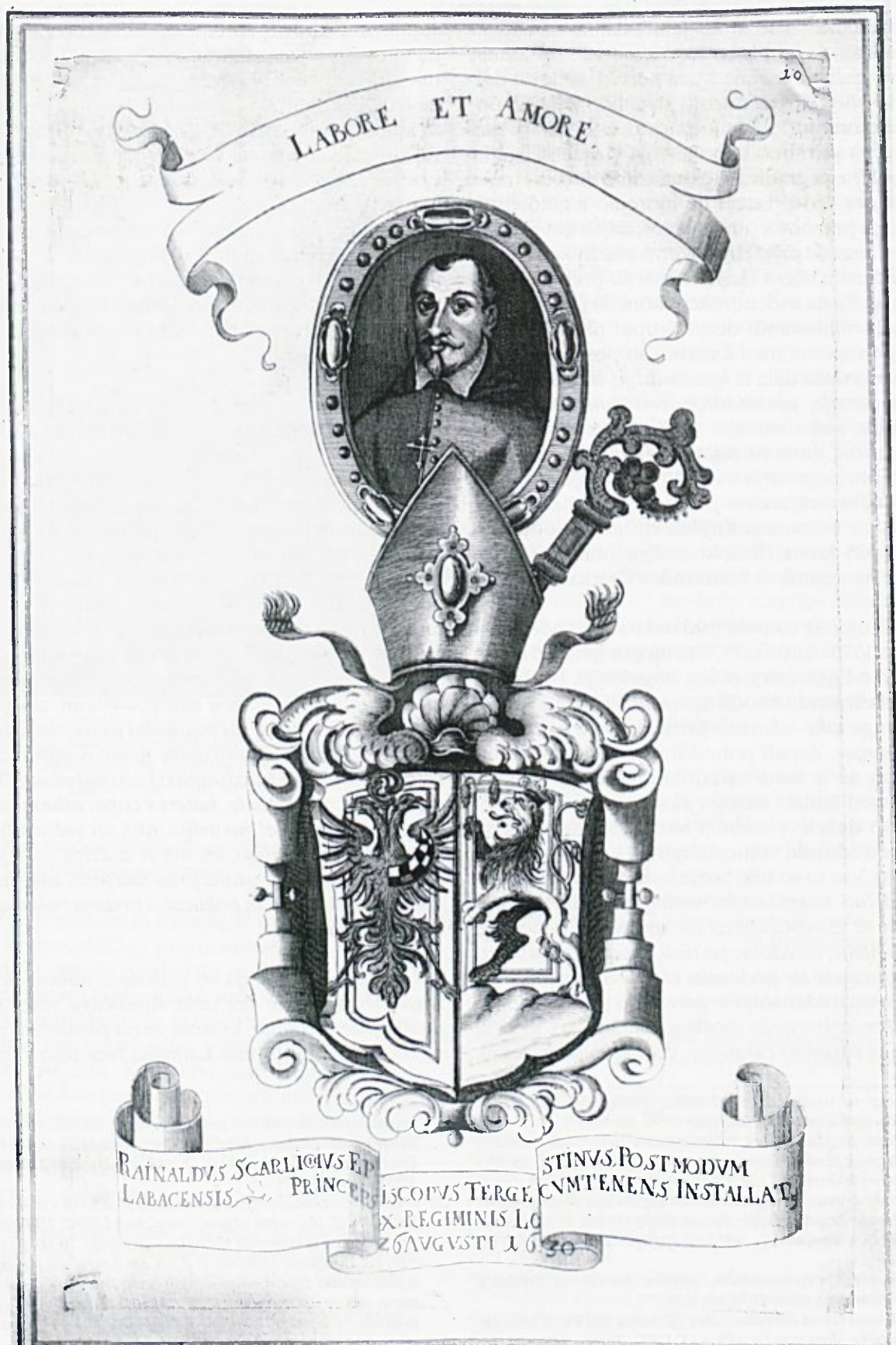
19 *Prav tam.*

20 Prim. France M. Dolinar, *geslo »Scarlichi, Rinaldo«, v: Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648. Ein biographisches Lexikon, Duucker & Humblot, Berlin 1996, str. 617–618.*

21 *Različica vizitacijskega zapisa, ki jo v seriji Vizitacije Iurani NSAL, je v celoti objavljena v: Ana Lavrič, Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631–1632, AES 12, Ljubljana 1990, str. 8, 33 sl. Dr. Lavričevi, temeljiti poznavalki zgodovine novejših cerkvenozgodovinskih virov, naj se na tem mestu kar najlepše zalivalim za vse podatke in namige, izrečene v pogovoru (ili) o obravnavani temi.*

22 Ana Lavrič, *Ljubljanska škofija, str. 33 sl., 37 sl.*

23 *Prav tam, str. 40–41*

Škof Rinaldo Scarlichi (Narodni muzej Slovenije, Grafični kabinet, foto Tomaž Lauko)

mulacijo »*incantationibus, sortilegiis, fascinati-onibus, ac aliis huiusmodi diabolicis inventis*«²⁴ poleg tega izpričuje, da so govorniki slovenskega (kranjskega) jezika »copranje« razumeli širše, da je ta pojem vključeval tudi vedeževanje. Kakor koli, ljudi, ki so se s takšnimi rečmi ukvarjali ali verjeli vanje, je varal »najkrutejši sovražnik človeškega rodu« – hudič.²⁵ Kot pove slovenska različica, naj bi šlo za malikovanje, za izkazovanje časti stvarjem na račun in – glede na to, da je za »očeta« praznoverja veljal sam hudič – zoper Boga. Praznovernež je grešil proti Bogu, kakor je proti Bogu grešil »heretik« ali »bogokletnež«.²⁶ Scarlichijevo »opozorilo« v slovenščini je ne nazadnje zanimivo zato, ker se kot potencialni »avtor« čarovništva (in praznoverstva) najprej omenja moški in (še)le za njim ženska.²⁷ Obenem velja poudariti, da (večjih) čarovniških procesov na območju ljubljanske škofije tisti čas še ni bilo.²⁸

Na vprašanje s podobno vsebino so morali duhovniki odgovarjati ob Scarlichijevi vizitaciji, natančneje ob izpraševanju o stvareh, ki so neposredno zadevale nje same ali druge ljudi, zlasti njihove župljane. Vsak duhovnik naj bi vizitatorju povedal, »*ali ve za koga, ki se ukvarja z vedeževanjem, zagovarjanjem, ali se posveča magiji*«. ²⁹ Vizitacijam so navadno sledile sinode, za katere je vodstvo škofije na podlagi podatkov, pridobljenih med vizitiranjem, pripravilo vprašanja, v prvi vrsti tista, ki so terjala čim prejšnje in čim temeljitejše reševanje.³⁰ Po končani (prvi) vizitaciji celotne škofije je tako tudi škof Scarlich

sklical sinodo, najprej v Gornjem Gradu in nato v Ljubljani.³¹ Kot je videti, se je ohranilo le gradivo ljubljanske sinode – ta je potekala v stolni cerkvi od 4. do 6. novembra 1632 –, med drugim dekreti, ki so jih razglasili ob koncu shoda.³² Gre za ukaze, s katerimi je skušal škof »*okrepiti vero in reformirati duhovščino*« v svoji škofiji, a med katerimi zaman iščemo ukaz ali dekret, ki bi se nanašal na praznoverje. Pač pa takšen dekret, natančneje »poglavje« (*caput*), zasledimo v nekih sicer nedatiranih sinodalnih konstitucijah, ki jih je po pisavi sodeč vendarle postavljati v Scarlichijevo dobo.³³ Med tridesetimi stoji to »poglavje« z naslovom »*O magiji in praznoverju ter njihovih vrstah*« (*De magiis et superstitionibus earumque speciebus*) na petindvajsetem mestu.³⁴

V tem odloku, ki mu je po evidentiranem sinodalnem gradivu ljubljanske škofije slediti vsaj do srede 17. stoletja, škof izrecno »*graja in obsoja usakršno napovedovanje usode, čaranje, vedeževanje, sleparstvo in veščino čarovnikov in čarownic ter vedeževalk, za katere so zavedeni ljudje prepričani, da se jim bodo po njih dogajale dobre stvari, da se bodo izognili slabemu, poznali prihodnost, našli, kar je skritega*«. K tem ljudem šteje škof tudi tiste, ki verjamejo v »*besede, katerih obliki pravijo žegen, ali v določene zagovore, obeske, vozle /.../, ali pa katere koli druge tourstne sleparije /.../, s katerimi se zavedene preproste ljudi vodi v večno pogubo*«. Škof svojim duhovnikom naroča in želi, da bi mogli ob takšnih dejanjih iz temin nevednosti pregnati »*miselnost preprostežev*« in povsem izkoreniniti to »*ljuljko, zasejano od hudiča*«. Če pa bi kdo (pre)globoko tičal v »*tej hudičevi prevari*«, naj mu to pripravi sporočijo. »*Quare ut istis curati nostri sedulo invigilent, conscientiam illorum oneramus, qua-*

24 Prav tam, str. 36.

25 »*.../ aliquem virum vel foeminam /.../ ac aliis huiusmodi diabolicis inventis operam darent, vel fidem adhiberent, a Doemone humani generis saevissimo hoste illusi et ducti*« – prav tam.

26 Prim. Johann Baptist Sägmüller, Lehrbuch, str. 802. V tem smislu govori o praznoverju tudi danes veljavni Katekizem katoliške Cerkve, Slovenska škofovska konferenca, Ljubljana 1993, kjer na strani 536 beremo: »Praznoverje /.../ more prizadeti tudi češčenje, ki ga izkazujemo pravemu Bogu, kadar kdo pripisuje nekakšno magično pomembnost nekaterim sicer upravičenim ali potrebnim dejanjem (vajam). Pripisovati njihovo učinkovitost sami materialnosti molitev ali zakramentalnih znamenj zunaj notranjih razpoloženj, ki jih zahtevajo, pomeni zapasti v praznoverje.« (211)

27 Prim. Vincenc Rajšp, Čarovniški procesi v vsakdanjem življenju. Pot na grnado. Historični seminar, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1994, str. 264.

28 Prim. Vinko Rajšp, Čarovniški procesi na Slovenskem. Zgodovinski časopis 42/3, 1988, str. 390; Marjeta Volasko Tratnik, Matevž Košir, Čarovnice, str. 190–194.

29 »*An sciat aliquem esse sortilegium, fascinatorem vel magis artibus addictum*« – NŠAL, Kapiteljski arhiv Ljubljana (= KAL), Spisi, f. 27/01, fol. 23v.

30 Prim. Bogdan Kolar, Sinode, str. 444.

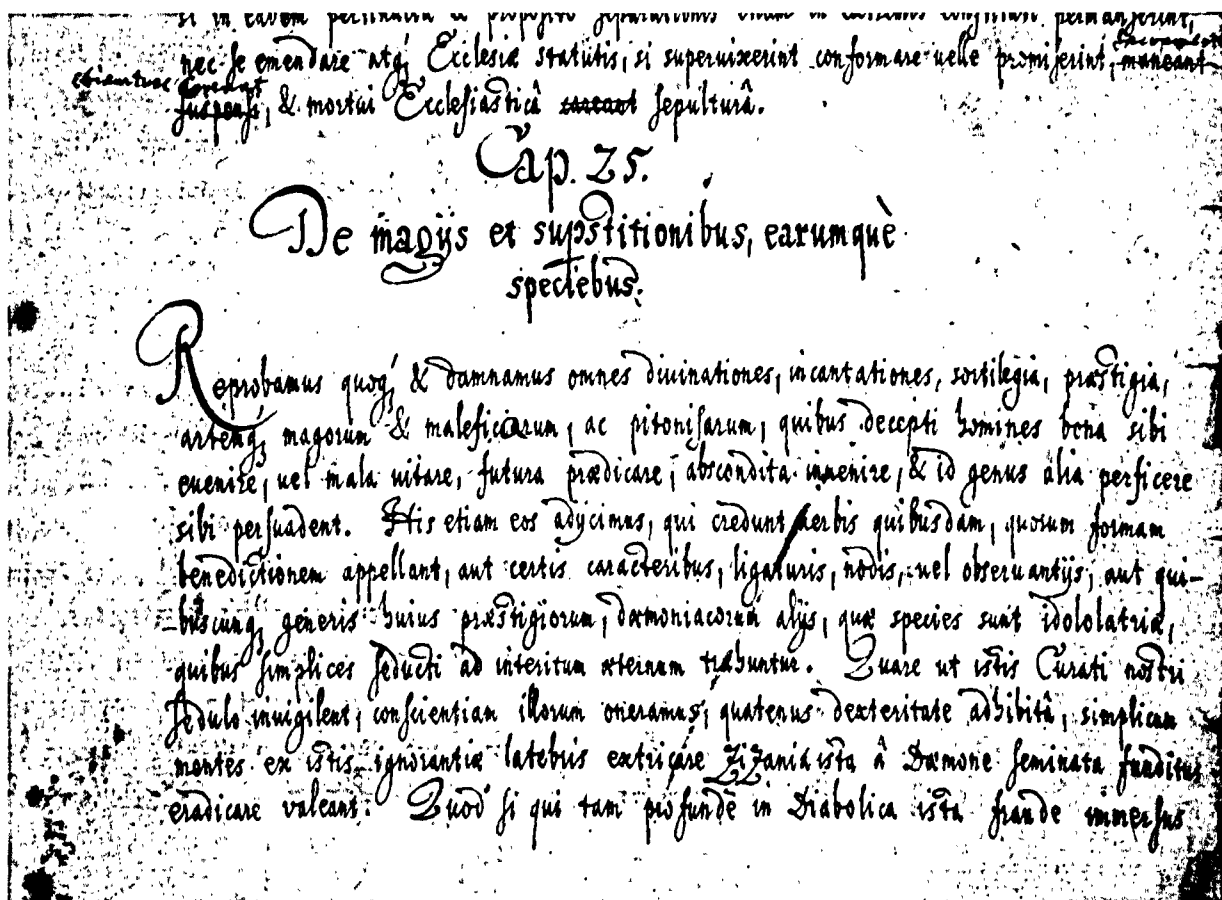
31 Prim. Ana Lavrič, Ljubljanska škofija, str. 271.

32 Prav tam, str. 270 sl.; 275–279 (objava dekretov).

33 Gre za koncept konstitucij s pripisi ljubljanskega generalnega vikarja Filipa Terpina iz petdesetih ali šestdesetih let 17. stoletja – NŠAL, ŠAL, Sinode, f. 1, 1/2/C.

34 NŠAL, ŠAL, Sinode, f. 1, 1/2/C (prej v NŠAL, KAL, Spisi, f. 24/37).

35 »*Reprobamus quoque et damnamus omnes divinationes, incantationes, sortilegia /.../.*« Ob tem naj opozorim na pomensko prekrivanje latinskih izrazov, na primer »*divinatio*« in »*sortilegium*« ali »*incantatio*«, »*fascinatio*« in »*magia*«. Posledično se prekrivajo tudi pomenski odtenki prevodnih rešitev v slovenščini. V zvezi s terminom »*vrača*« je sicer bolj kot zanimivost omeniti etimološko razlago, po kateri je izraz (s pridržkom) izpeljan iz praslovanke besede za »*met, žreb*« in, drugotno, za »*usodo*«, »*kot se prikaže pri vedeževanju s tehniko metanja zrna ali česa podobnega*« – Marko Snoj, Slovenski etimološki slovar, Mladinska knjiga, Ljubljana 1997, str. 729. Prim. v tem smislu soroden latinski izraz »*sortilegium*«.

»O magiji in praznoverju ter njunih vrstah« (Nadškofijski arhiv Ljubljana, fond Škofijski arhiv Ljubljana, serija Sinode, f. 1, 1/2/C)

tenuis dexteritate adhibita, simplicium mentes ex istis ignorantiae latebris extricare zizania ista a Demone seminata funditus eradicare valeant. Quod si qui tam profunde in Diabolica ista fraude immersus et innodatus esset, ut illico illum nobis notificent committimus.«

Že naslov dekreta pove, da je imelo vodstvo škofije pred očmi celo paletto »magičnih« praks in verovanj. V različnih virih 17. (in 18.) stoletja, nanašajočih se na notranjeavstrijske dežele, lahko beremo o uporabi »praznoverskih lističev«, »umazanih knjig in ljubezenskih amuletov«,³⁶ o raznih zagovorih, na primer proti kačjemu strupu³⁷ in proti prisadu,³⁸ o prerokovanju z dlani in iz kristalnih krogel, o čaranju s pomočjo zelišč,

kopeli in kadila, pa tudi pepela pepelnične srede, mrtvih krastač in lutk.³⁹ Posebno zdravilno in zaščitno moč naj bi imeli kri in nekateri drugi deli telesa na smrt obsojenega in usmrčenega hudodelca.⁴⁰ S takšnimi in drugačnimi sredstvi so skušali ljudje vplivati na svoje življenje in življenje drugih: pregnati bolezen, zavarovati imetje pred naravnimi nesrečami ali hudobneži, najti izgubljeno ali ukradeno stvar, obvladovati prihodnost. Nekateri naj bi hoteli škodovati neljubim osebam: povzročiti škodo njihovemu premoženju in njihovim bližnjim, jih pahnuti v bolezen in celo smrt. Po prepričanju škofijskih oblasti je šlo pri vsem tem za »miselnost preprostežev«, ki bi jo duhovniki v dušnem pastirstvu mogli po večini odpraviti. Čeprav to v dekretu

36 Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691), Družina, Ljubljana 2003, str. 166, 325.

37 Prim. Janez Vajkard Valvasor, Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Laybach 1689, Buch VII, str. 478.

38 Prim. Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, I. del, Mohorjeva družba, Celje 1992 (reprint), str. 1081; Marija Stanonik, Slovstvena folklor v obdobju protireformacije in baroka pri Slovencih. Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–

1628 /.../, Hermagoras/ Mohorjeva, Celovec-Ljubljana-Wien; Styria, Graz-Wien-Köln 1994, str. 687.

39 Prim. Vinko Rajšp, Čarovniški procesi, str. 391; Marjeta Volasko Tratnik, Matevž Košir, Čarovnice, str. 195 sl.

40 Andrej Sinden, Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja, Slovenska matica, Ljubljana 2004, str. 20–21. Prim. Marjeta Volasko Tratnik, Matevž Košir, Čarovnice, str. 212.

ni izrecno omenjeno, sta bila kot poglavitno orožje v boju zoper praznoverje gotovo mišljena pridiganje⁴¹ in kateheza.⁴² Iz letopisa jezuitskega kolegija v Ljubljani za 17. stoletje je poleg tega vidno, da so »praznoverske« predmete ljudem tudi jemali in jih nadomeščali z drugimi, denimo s »svetim voskom v obliki *Agnus Dei*« in drugimi svetinjicami.⁴³ Razen naznanitve škofu v primeru trdovratnejšega praznoverja v dekretu ni sledu o kakih drugih, bolj drastičnih ukrepih. Da to ni prav nič nenavadno in da škofje, čeravno jim je bilo praznoverstvo naznanjeno, proti tovrstnim »grešnikom« načelno niso ukrepali sodno, nam postane bolj jasno ob vprašanju, pod čigavo pristojnost je praznoverje sploh sodilo.

Kar zadeva čarovništvo kot najbolj izpostavljeno vejo zgodnjenovoveškega praznoverja, so pravno podlago za njegovo preganjanje v notranjeavstrijskih deželah, kamor je s svojimi župnijami segala ljubljanska škofija,⁴⁴ prinašali zlasti kazenski zakonik in postopnik za nemško cesarstvo iz leta 1532 in pa deželskosodni redi za posamezne dežele, izdani v letih 1535–1577.⁴⁵ Medtem ko denimo red za deželska sodišča na Kranjskem (1535) čarovništvo opredeljuje bolj ohlapno – kot »čarovnije, ki so po pravu prepovedane« –,⁴⁶ ločuje zakonik Karla V. (*Constitutio Criminalis Carolina* ali Karolina) med škodljivim in neškodljivim čaranjem; za prvo predpisuje smrt »z ognjem«, za drugo pa kazen, ki naj se po posvetu sodnikov določi za vsak primer posebej.⁴⁷ »So jemandt den leuten durch zauberey schaden oder nachtheil zufügt, soll man straffen vom leben zum todt vnd man soll solche straff mit dem feuer thun. Wo aber jemandt zauberey gebraucht, vnd damit niemandt schaden gethan hett, soll sunst gestrafft werden, nach gelegenheyt der sacht, darinnen die vrtheyler radts

Usmrtitev duhovnika Urbaina Grandiera, obtoženega čarovništva v aferi »hudičev iz Loudona« (1634)

gebrauchen sollen /.../«⁴⁸ Po Karolini je bila torej doména svetnih sodišč tudi »bela magija«.⁴⁹ (Starejše) Cerkevno pravo je za čarovnike (in vedeževalce) odredjalo ekskomunikacijo ali izobčenje,⁵⁰ vendar moramo za zdaj vprašanje, koliko takšnih izobčenj je izreklo ljubljansko škofijsko vodstvo, pustiti ob strani. Na podlagi dozdejšnjega – resda ne dovolj temeljitega – brskanja po gradivu imamo vtis, da v obravnavani dobi teh primerov ni moglo biti prav veliko ali da jih morda sploh ni bilo.⁵¹ Posebno mesto zavzema proces ljubljanskega škofijskega sodišča proti Andreju Novaku v letih 1668–1669. Toda čarovništva osumljeni Novak je bil duhovniškega stanu in je v času procesa župnikoval v Mošnjah.⁵²

41 Prim. Marija Stanonik, *Sloustvena folklor*, str. 687–688; Vinko Avguštín Škafar, *Teologija Janeza Svetokriškega. Zbornik o Janezu Svetokriškem, Dela – Opera 49/6, SAZU, ZRC SAZU, Ljubljana 2000*, str. 395.

42 Prim. Jean Delumeau – Monique Cottret, *Le Catholicisme*, str. 344 sl. V tem kontekstu velja izrecno omeniti katehezo v zvezi z zakramentom poslednjega maziljenja.

43 Letopis ljubljanskega kolegija, str. 112, 166, 325.

44 O obsegu ljubljanske škofije pred reformami Jožefa II. glej barvno prilogo št. 7 v *Zgodovina Cerkev na Slovenskem, Mohorjeva družba, Celje 1991*.

45 Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev, Slovenska matica, Ljubljana 1996 (ponatis)*, str. 400. Prim. Andrej Studen, *Rabljev zamah*, str. 10.

46 »Zauberey /.../ die im Rechten verboten sein« – po prepisu reda v *ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I-5r*, str. 104.

47 Strožje naj bi »bela« čarovništvo obravnaval »neki odlok cesarja Ferdinanda III.« iz leta 1656 – Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 1082.

48 *ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I-4r*, str. XIX, člen CIX.

49 K zatiranju in kaznovanju čarovništva poziva svetno oblast tudi Primož Trubar: »/.../ sakai ta gosposzhina, so varhi inu slushabniki tih deset sapmüdi« – *Catehismus sdeveina islagama, Tübingen 1575, stolpec 319*.

50 Johann Baptist Sägmüller, *Lehrbuch*, str. 806. O ekskomunikaciji kot cerkveni kazni prim. Rado Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve, Založba juridične fakultete, Ljubljana 1927*, str. 618–619.

51 Preden se opravi ustrezna raziskava, prav tako ni mogoče reči, v kolikšni meri so se cerkveni voditelji 17. in prve polovice 18. stoletja zatekali k takšnemu načinu kaznovanja, kot ga je v začetku osemdesetih let 16. stoletja uporabil Pavel Bizancij – Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 1080–1081. Vprašanje zase je seveda protipraznoversko delovanje ljubljanskega škofa v funkciji zemljiškega gospoda.

52 Prim. Josip Volc, *Mošenjski župnik Andrej Novak obdolen čarovništva Slovenčev koledar 1944*.

V ozadju odklonilnega odnosa do »praznoverja«, značilnega za kleriške in laiške predstavnike oblasti, pa tudi nemalo »navadnih« klerikov in laikov, je zaznati predvsem strah oziroma skrb – bolj ali manj iskreno, neposredno ali posredno izraženo – za dušo posameznika na eni in ohranitev družbenega reda na drugi strani. Leta 1733 je krvni sodnik dr. Janez Anton pl. Puechental po procesu v Ortneku na Dolenjskem glede Lucije Roter denimo zapisal, da jo je po njegovem mnenju potrebno »odvezati od suma čaranja«, da pa se ne »more trpeti, da bi bil zaradi njenega praznoverja /.../ sam Bog vznemirjen in hudič enako čaščen«. Zato naj za kazen pred ortneško kapelo skupaj s soosumljeno Špelo Mahne v eni roki drži razpelo in v drugi svečo, medtem ko se v kapeli bere maša.⁵³ Ogrožanje družbenega reda je imel očitno v mislih kranjski vice-dom leta 1690, ko je v zvezi z nekim procesom v Ložu poudaril, da zaradi zlobnih ljudi, namreč čarovnic, ne prihaja le do težkih kazni, ampak da so medtem tudi nedolžni ljudje zapelj(ev)ani v (to) »kompanijo in hudičevo skupnost«.⁵⁴ V luči takratnega (krščanskega) razumevanja človeka in sveta ter prepletanja cerkvenega in svetnega na vseh ravneh si je navsezadnje mogoče razložiti dejstvo, da najdemo v takrat veljavnih kazenskopравnih dokumentih svetne proveniencije prestopke, ki bi jih danes šteli za izključno verske oziroma cerkvene zadeve, tako na primer bogokletje in (celó) krivoverstvo. Sežig krivoverca omenja ljubljanski malefični red iz leta 1514⁵⁵ – v praksi te sankcije sicer niso izvajali –, kranjski deželskosodni red pa med kazenskimi zadevami na prvo mesto postavlja sramotenje Boga, Marije ali svetnikov.⁵⁶ Bogokletje je bilo malefično dejanje v pristojnosti deželskega sodnika tudi po policijskem redu za spodnjeavstrijske dežele in goriško grofijo iz leta 1552.⁵⁷

53 Marjeta Volasko Tratnik, *Matevž Košir, Čarovnice*, str. 233.

54 »/.../ dass nicht allein durch diese bosschaftige leith schwehre straffen verursacht, sondern auch andere vnschuldige mittler zeitlich in die compagniam, vnd teiffliche geselschafft mit eingelaitet werden« – ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, š. 248 (f. 1/129b), 2. september 1690. Prim. Marjeta Volasko Tratnik, *Matevž Košir, Čarovnice*, str. 218.

55 Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU 488, Mesto Ljubljana, Rokopisne knjige, privilegijska knjiga 1 (1566), fol. 3v.

56 ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I-5r, str. 103. Prim. Josip Žontar, *Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535*. Zgodovinski časopis VI–VII, 1952–1953, str. 578.

57 Prim. Josip Žontar, *Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine*. Zgodovinski časopis X–XI, 1956–1957, str. 108, 111–112.

Podobno izraža skrb za posameznikovo dušo sinodalni dekret ljubljanske škofije, ki nosi naslov »Dekret o tem, naj se za zdravljenje boleznine deli lističev« (*Decretum de non distribuendis schedis pro curandis morbis*). »Znano je,« stoji v dveh vsebinsko identičnih dekretih za leti 1699 in 1712,⁵⁸ da se »nemalo kristjanov za ozdravljenje svoje bolezni ali bolezni svojcev zateka po pomoč k zaklinjevalcem, čarovnikom, vedeževalcem in praznovernim prevarantom.« Po njihovem nasvetu so se ljudje »navadili nositi prstane, lističe, žegne z določenimi prosilnimi obrazy, sestavljenimi iz mnogih neznanih besed – in to ne brez velike škode in nevarnosti za njihove duše«. In ker si včasih podobne žegne drznejšo deliti tudi duhovniki, škof to vsem klerikom prepoveduje pod takojšnjim suspenzom »a divinis« (tj. prepovedjo opravljanja opravil, ki jih omogoča in dovoljuje prejeti red posvečenja).⁵⁹ Duhovnikom v dušnem pastirstvu škof hkrati nalaga, naj njim zaupano ljudstvo učijo, da k ozdravitvi ljudi ali živali ne morejo prispevati magične spretnosti, zagovori ali lističi. Prav tako ne morejo nobenemu smrtniku pomagati svežnji kosti ali »praznoverno povezanih zeli«. Vse to zgolj »privablja zanke in kremplje starega sovražnika, s katerimi si ta prizadeva zapeljati in naposled pogubiti človeški rod.«⁶⁰ Skorajda enako besedilo je zaslediti med dekreti ljubljanske generalne sinode iz leta 1774.⁶¹

58 Prim. NŠAL, ŠAL, Sinode, f. 1 – dekreti sinode v Gornjem Gradu 11. maja 1699; NŠAL, KAL, Spisi, f. 146/8 – dekreti sinode v Ljubljani 12. aprila 1712.

59 Prim. Rado Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 620.

60 »Innotuit pariter non paucos ex Christi fidelibus, ut a suis, vel suorum morbis curationem, auxilium, opemve inveniant, recursus facere ad incantatores, maleficos, sortilegos, et superstitiosos deceptores, eorundemque consilio annulos, schedas, characteres cum certa precum formula, verbis plerumque incognitis concepta deferre consuevisse, idque non sine gravi animarum suarum damno, et periculo, et quia sacerdotes aliquando similes schedarum, et characterum benedictiones distribuere praesumpserunt, Celsitudo sua Rev(eren)d(issi)ma id omnibus curatis, et non curatis clericis sub poena suspensionis ? divinis ipso facto incurrenda interdicit, sacerdotibus curatis districte injungendo, ut sibi commissam plebem doceant magicas artes, incantationes, et schedas hujusmodi quibuslibet infirmitatibus hominum nihil posse afferre remedii, aut animalibus languentibus, claudicantibusve quidquam spsse prodesse, nec ligaturas ossium, aut herbarum superstitiose compactarum, cuique mortalium adhibitae esse adjumento, sed isthaec omnia nihil aliud ducere, quam antiqui hostis laqueos, hamatasque decipulas, quibus humanum genus inescare, atque tandem perdere enititur« – navedek po (sočasnem) prepisu v: NŠAL, KAL, Spisi, f. 146/8.

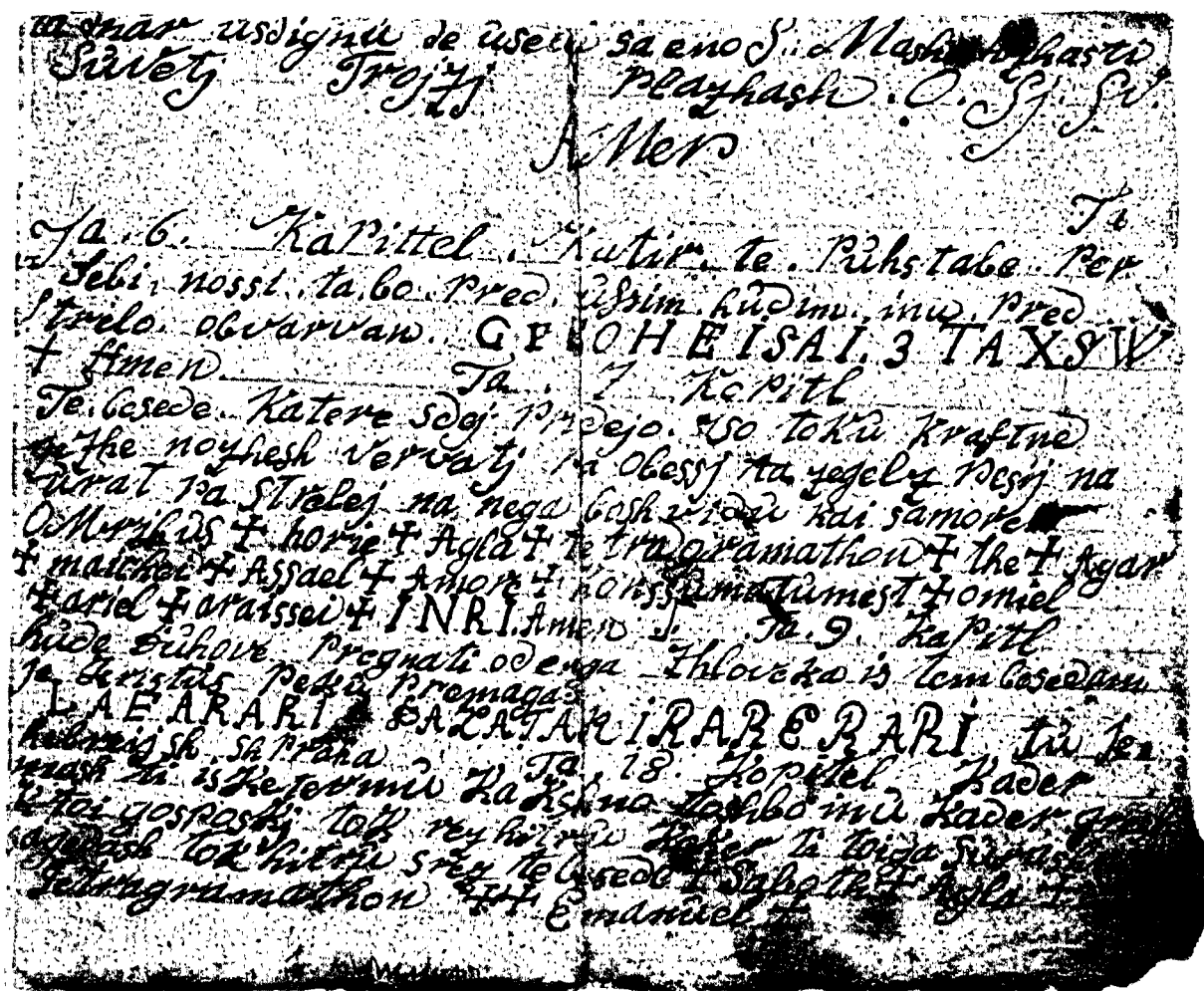
61 NŠAL, ŠAL, Sinode, f. 4.

Decretum de non distribuendis schedis pro curandis morbis.
 Quod cum pariter non paucos ex Christi fidelibus iura suis, vel suorum
 morbis curacionem, auxilium, opemve inveniant, recursus facere
 ad incantatores, maleficos, sortilegos, et superstitiosos deceptores,
 eorundemq; consilio annulos, schedas, characteres cum certa
 precam formula verbis, plerumq; incognitis concepta deferre
 consueverint, idq; non sine gravi animarum suarum damno, et
 periculo, et quia aliquando sacerdotes aliqui similes schedulas,
 et characterum benedictiones distribuere presumpserunt,
 et studio sua iura id omnibus furati, et non curatis clericis sub
 poena suspensionis a Divinis ipso facto incurrenda interdicit,
 Sacerdotibus furatis districte infungendo, ut sibi commissam plebem
 doceant, a magicis artibus, incantationibus, et schedas huiusmodi
 quibuslibet infirmitatibus hominum nihil posse prodesse, aut
 languentibus, claudicantibusve quidquam posse
 afferre remedium, nec ligaturas ofcium, aut herbarum superstitiose
 remediarum, utroque mentalium, adhibitas esse adjuvamento,
 sed omnia nihil aliud ducere, quam antiqui hostis laqueum,
 in quo homines, et bestias hanc rem genus mesurare, etq; bander

Iz dekreta proti »zdravilnim« lističem ali žegnóm (Nadškofjski arhiv Ljubljana, fond Škofjski arhiv Ljubljana, serija Sinode, f. 1, 11. maj 1699)

V primerjavi s starejšim »O magiji in prazno-
 verju ter njunih vrstah« ta dekret prazno-
 verja ne predstavlja več tako široko. Področje potencial-
 nega prazno-vernega delovanja se namreč zoži,
 njegovi nameni skrčijo. Prazno-vernška dejanja in
 pripomočki, posebno zagovarjanje, razni žegni
 ter svežnji kosti in zeli, naj bi služili predvsem
 enemu – odpravi in lajšanju bolezni ljudi in ži-
 vali. Kot (občasno dejavni) sonosilci prazno-
 verja se zdaj omenjajo kleriki, izrecno pa se nava-
 ja tudi cerkvena kazen, ki bo klerike doletela,

če bodo delili prepovedane lističe. Duhovnik
 z mašniškim posvečenjem tako ne bo smel več
 maševati in deliti zakramentov. Konkretnejše od
 prejšnjega je v tem odloku tudi naročilo glede
 poučevanja vernikov, ki naj bi te odvrnilo od
 aktivne in pasivne udeležbe pri prazno-
 verstvu. Dušni pastirji naj bi v prvi vrsti poudarjali nesmi-
 selnost in odvečnost »magičnih praktik« zaradi
 načelne nezmožnosti njihovega učinkovanja na
 bolezen oziroma zdravje. Obenem naj bi svari-
 li pred veliko škodo in nevarnostjo, v katero je

»Priloga« h Kolomonovemu žegnu (Arhiv Republike Slovenije, AS 1073, Zbirka rokopisov, 79r)

krščanske duše prek tovrstnih dejanj spravljal človekov »stari sovražnik«. Čeprav izraza hudič v tem dekretu ni, se v odnosu do njegovega zakulisnega delovanja, čigar končni namen naj bi bilo človekovo večno pogubljenje, sinodalna dekreta praktično ne razlikujeta. Neke miselne spremembe, do katerih je prišlo očitno v obdobju, ko je »Dekret o tem, naj se za zdravljenje bolezni ne deli lističev« zamenjal tistega »O magiji in praznoverju«, izpričujeta njuno besedje in slog. V vsem obravnavanem času je bilo praznoverje za škofijsko vodstvo v principu najprej stvar nevednosti in nepoučenosti. Kljub temu je ob pozornem primerjalnem branju obeh besedil opaziti, da je v starejšem dokumentu izrazitejša »okultna« razsežnost praznoverstva – nakučujejo jo nedefinirano »dobro«, »slabo«, »skrito« ali izraza »temine« in »demonije« –, medtem ko postaneta praznoversko mišljenje in delovanje v mlajšem dekretu (bolj) oprijemljiva in razumsko utemeljiva. Še ena potrditev za to, da se čeravno

drobni mentalitetni premiki najprej dogodijo v glavah »élite«?

Čeprav ostaja sistematično iskanje konkretnih protipraznoverskih napotkov – takšnih, ki so jih duhovniki utegnili dobiti ob osebnem stiku s škofom ali njegovim namestnikom –, naloga za prihodnost, je na tem mestu vendarle mogoče skleniti, da so ljubljansko škofijsko duhovščino med letoma 1600 in 1750 v odnosu do praznoverja usmerjali predvsem sinodalni odloki. Medtem ko je odlok z naslovom »O magiji in praznoverju ter njunih vrstah« duhovnike izpričano nagovarjal v času škofov Rinalda Scarlichija (1630–1640) in Otona Friderika Buchheima (1641–1664), se je ob koncu 17. stoletja ali kako desetletje prej uveljavil nov odlok. Kot pove njegov naslov, tj. »Dekret o tem, naj se za zdravljenje bolezni ne deli lističev«, se je načelni boj škofijskega vodstva zoper praznoverje osredinil na miselnost in ravnanje, povezana z zdravljenjem telesnih bo-

lezni. In kakor so pravni akti svetnega izvora v zvezi s čarovništvom ostajali v veljavi »še lep čas v 18. stoletju«,⁶² tako je tudi ta dekret, kot je bilo rečeno zgoraj, srečati vsaj še leta 1774. Ob tem se seveda vprašamo, ali in v kolikšni meri so se duhovniki ljubljanske škofije držali zadevnih navodil in koliko uspeha so pri tem imeli. Glede na to, da so bili po eni strani sami otroci svoje dobe in da po drugi strani niso imeli nobenih pravih pooblastil, bržčas niso mogli premikati gora. Navsezadnje so tudi njihovi škofje in drugi predstojniki odločnejše ukrepanje (moralni) prepuščali(ti) »svetni roki«. A takšno in drugačno razmišljanje o duhovniškem protipraznoverstvu (in praznoverstvu) v praksi je že del druge zgodbe. V pričujočem prispevku predstavljena navodila so zgodba zase; so zgodba, ki je, četudi na nam manj očiten način, »pisala življenje« in ki jo je hkrati »(za)pisalo« življenje samo.

Zusammenfassung

„WIR VERURTEILEN JEDLICHE WAHRSAGEREI, ZAUBEREI...“

Instruktionen für Geistliche der Diözese Laibach im 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts

Instruktionen hinsichtlich des Aberglaubens erhielten die Geistlichen der Laibacher Diözese im 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts insbesondere in zwei Erlassen, die auf mehreren Bischofssynoden in Ljubljana und Gornji Grad verlautbart wurden. Im ersten Erlass, der von den Bischöfen Rinaldo Scarlich (1630-1640) und Oton Friderik Buchheim (1641-1664) verkündet worden war - möglicherweise auch von Scarlichis Vorgänger Tomaž Hren (1597-1630) und Buchheims Nachfolger Jožef Rabatta (1664-1683) - wurden die Geistlichen aufgefordert, das Denken der Gläubigen vom Aberglauben zu säubern. Sie sollten vor allem einfache Leute ermahnen und überzeugen, mit denen sie - den Instruktionen nach zu urteilen - in ihrer seelsorgerischen Tätigkeit meist zu tun hatten. Die Gläubigen würden durch verschiedene betrügerische „Hexen und Zauberer und Wahrsagerinnen“ zum Aberglauben verleitet, mit denen sich die Priester aber anscheinend nicht eigens befassen sollten. Nur diejenigen „Hexen“ sollten dem Bischof gemeldet werden, die vom Aber-

glauben gewissermaßen abhängig waren. Der zweite Erlass, der erstmals im Jahr 1699 bezeugt ist, als Sigmund Krištof Herberstein (1683-1701) den Laibacher Bischofsstuhl innehatte, verlangte von den Geistlichen zweierlei: Erstens sollten sie selber keine Segen und Zaubersprüche gegen Krankheiten erteilen. Zweitens sollten sie ihre Gläubigen überzeugen, „Gesundbetern, Zaubern, Wahrsagern und (anderen) abergläubischen Betrügern“ nicht zu vertrauen, denn diese könnten mit ihren Ratschlägen und Gegenständen sterbliche Wesen nicht wirklich heilen. In beiden Dekreten figurierte der Aberglaube nicht nur als unschuldiger „leerer Glaube“, als Naivität von Nichtwissern und Verführten. Abergläubisches Denken und Handeln stellten eine ernste Gefahr dar, da dabei angeblich des Teufels Wirken im Spiel war, der dem nach Gottes Ebenbild erschaffenen Menschen das ewige Leben und Glück mit Gott nicht gönnt, sondern ihn von Gott abwenden und der Verdammnis preisgeben will. Die Synodalerlässe stellten die mögliche Gefährdung der gesellschaftlichen Ordnung nicht in den Vordergrund. Diese Dimension kam bei Hexenprozessen zum Ausdruck, die allerdings vor weltlichen und nicht vor kirchlichen Gerichten stattfanden, wenn Laien der Hexerei verdächtigt wurden. Die Instruktionen für Geistliche der Laibacher Diözese hinsichtlich des Aberglaubens sind also - mit Ausnahme des sanktionierten Verbots des Austeilens „abergläubischer Blätter“ - in erster Linie als Empfehlungen der Diözesanführung zu sehen, deren Ziel die Beseitigung abergläubischen Denkens war. Die empfohlene Methode waren Belehrungen, was man anhand des jüngeren Dekretes auch als „Aufklärung“ bezeichnen könnte. Es ist wohl kein Zufall, dass dieses Dekret noch im Jahr 1774 von der Synode in Laibach verkündet wurde.

⁶² Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 402.

Dragica Čeč

KAKO VELIKE SO BILE MALE KRAJE MATEVŽA KAVČIČA

*O pomenu sodnih protokolov za razumevanje
življenja posameznika in za izoblikovanje
javne podobe zločinca v 18. stoletju*

»Ljudje so bili (in so) več kot samo slepe marionete ali nemočne žrtve sistema«, trdi Otto Ulbricht.¹ Čeprav je omenjeni avtor s pomočjo študije primerov dveh sodnih protokolov ugotavljal, kako so posamezniki spoznavali, sprejemali in reagirali na strukture in procese (in ne obratno, kot je predlagal Giovanni Levi),² je svoji mikroraziskavi o življenju dveh beračev opravil z namenom, da bi opazil prezrta dejstva.³ Vir ni mogel dati odgovorov na vsa raziskovalčeva vprašanja, kljub temu pa sta bili edina možnost, da se je približal življenju nekoga, ki se je v svojem življenju veliko premikal in je bil nepismen. Do podobnih ugotovitev je lahko prišel vsakdo, ki se je želel ukvarjati z zgodovino najrevnejših prebivalcev. Njihove življenjske zgodbe je našel v sodnih virih, v katerih je поблиže spoznal predvsem tiste ljudi, ki so med svoje načine preživetja, ki so včasih prerasli v strategije, vključili tudi take, ki so prišli v konflikt z moralnimi predstavami lokalnih skupnosti in vladajočih elit. Interpretacija dogodkov ni vedno sama po sebi umevna,

zapisi v protokolu, ki so bili skupaj s specifičnim pomenom besed in okoliščin v času nastanka vira samoumevni, so danes raziskovalcu tuji in prikriti. Predstavitelj določene interpretacije, ob kateri se mora raziskovalec v raziskovanju prikritega poslužiti metode primerjave, ne more biti več edina in pravilna, tako kot tudi interpretacija preteklosti ne more biti popolnoma realna. Vsekakor je bolje vzeti v roke takšen vir, kot si zgolj na podlagi analize normativnih virov ustvarjati stereotipne podobe. V to skupino bi lahko uvrstili teorije o posebni subkulturi beračev in tatov. Raziskave te vrste niso prišle dlje kot do posplošenih opisov dejanj in skupin ljudi, ki so značilne za kazenske zakonike. Iz kazenskega reda za deželska sodišča na Spodnjeavstrijskem iz leta 1656, ki so ga pravniki pod strokovnim imenom *Ferdinanda*⁴ subsidiarno upoštevali v vsej av-

¹ Otto Ulbricht, *Aus Marionetten werden Menschen*, v: Richard van Dülmen (ur.), *Neue Blicke. Historische Anthropologie in der Praxis*, Wien, 1997, str. 11–31, str. 15.

² Prav tam.

³ Giovanni Levi, *On Microhistory*, v: Peter Burke (ur.), *New Perspectives on Historical Writing*, University Park, 2001, str. 97–119, str. 101.

⁴ *Deželnosodni red za kruna sodišča je bil izdan leta 1535, pred tem pa je svoj kruni red leta 1514 dobila Ljubljana. Okorni členi Constitutio criminalis Carolina (CCC), ki niso upoštevali vseh okoliščin iz sodne prakse, so v novih pravniških edicijah dobivali zelo obsežne komentarje. Na Kranjskem v 18. stoletju niso uporabljali samo najbolj znanega kazenskopravnega pritočnika Benedicta Carpzova, ampak tudi druge kazenske pritočnike. Carpzovo delo iz leta 1635 se je opiralo na prakso saških kazenskih sodišč z začetka 17. stoletja. Popularno delo se je uporabljalo tako pogosto, da bi lahko postalo zakonik, in je bilo citirano v komentarjih k vsem edicijam CCC s konca 17. in začetka 18. stoletja. Elke*

strijski monarhiji, lahko bralec hitro ugotovi, da so bili leni postopači brez službe in zato tudi gospodarja enako sumljivi kot tisti, ki so si ponoči sumljivo ogledovali hiše.⁵ Že njihov način življenja je v kazenskem redu dopuščal upravičen sum, ki je lahko na deželskem sodišču sprožil iskanje dokazov proti njim.

Od vseh virov povedo sodni protokoli največ o življenju nepismenega posameznika, ki je brez premoženja in strehe nad glavo potoval po deželi. Čeprav je mnogo informacij o njegovih dejavnih služilo zgolj kot dokaz v preiskovalnem postopku, pa so bile marsikdaj vanj zapisane tudi okoliščine, ki niso imele neposredne povezave s hudodelstvi. Kazenski proces proti Matevžu Kavčiču prikazuje življenje človeka, prepletenga z elementi, za katere bi danes rekli, da predstavljajo različne strukturne ravni. In včasih se je zgodilo, da je posameznik kot odgovor na strukturne zakonitosti razvil nove identitete⁶ in navezal drugačne odnose z drugimi. Vpliv struktur je bil za posameznika bolj pomemben, kot se zdi iz prvih raziskav. Mnogi raziskovalci so namreč študije primerov uporabili zgolj za kritiko ali potrditev določenih teorij, struktur in procesov. Pri raziskovanju življenja revežev so z navajanjem primerov ponavadi kritizirali teorijo socialnega discipliniranja,⁷ ki se je razbohotila prav pri preučevanju najrevnejših v posameznih skupnostih. Prispevek bo predstavil etape iz življenja Matevža Kavčiča, pastirja, ki je že kot mladenič postal berač in ob priložnostih tudi tat, njegovo

življenje pa se ni moglo dobro končati; tako je menil sodnik v enem od svojih vprašanj. V sodbi niso pozabili dodati predpisane formulacije, da je dobil zaslužen kazni, ko je 21. 4. 1751 umrl na vislicah. Njegovo truplo je moralo na vislicah – drugim za zgled – obviseti še nekaj časa.⁸

Čeprav so hoteli nekateri zgodovinarji označiti sodne protokole kot osebna pričevanja (t. i. Ego – Dokument), gre vendarle za vir, ki je bil produkt pravne prakse in je bil podvržen pravilom formalnega in materialnega kazenskega prava. Nemško govoreči zgodovinarji so poudarjali predvsem različne časovne ravni, saj so najprej nastali sodni akti vplivali na poznejše. Več sodnih aktov je nastalo zato, ker večina deželskih sodišč ni imela privilegija krvnega sodstva. Upravnik deželskega sodišča je kljub vsemu ostal predstavnik institucije, ki je opravila prvo zaslišanje osumljenca in prič. Od njega se je v 18. stoletju zahtevalo pravno znanje. Prav ta zahteva je omogočila, da so kot delegirani sodniki na sedežu deželskega sodišča zaslišanje opravili ljubljanski pravniki. Janez Gregor Smrekar je najprej opravil prvo zaslišanje Matevža Kavčiča, nato pa je dvignil roko tudi na glasovanju o končni smrtni obsodbi v Ljubljani. Ker je kot porotnik pred upravnimi reformami (leta 1747) sodeloval pri krvnih obsodbah drugih deželskih sodišč, si je zagotovo že ustvaril svoje mnenje o tem, kakšni naj bi hudodelci bili. Svojega krvnega sodnika je sredi 18. stoletja ohranila samo Ljubljana. In prav temu krvnemu sodniku je svoje hudodelce izročalo tudi deželsko sodišče v Logatcu, kjer so najprej zaslišali Matevža Kavčiča. Ljubljanski sindik in krvni sodnik sta morala pred novim, inkvizicijskim zaslišanjem sestaviti katalog vprašanj. Vprašanja sta sestavila na podlagi informacij iz logaškega sodnega protokola in kataloga vprašanj, ki jih je predpisovala Ferdinandea. Vse to sta dopolnjevala s podatki, ki sta jih izvedela pri zaslišanju prič. Šele preiskovančevo priznanje v drugem, tokrat preiskovalnem postopku, je pomenilo dokaz, na katerega se je opirala sodba. Preiskovalni postopek je sodnik prekinjal, vprašanja so postajala vedno bolj ostra, še posebej, če se je preiskovanec kljub upravičenemu sumu izmikal priznanju. Zapis protokola je bil samo zadnja stopnja sodnega postopka. Pisar ga je na

Hammer je ugotovila, da se je spodnjeavstrijski kazenski red Ferdinandea iz leta 1656 uporabljal kot subsidiarni kazenski zakonik na Štajerskem in Koroškem (po patentu Karla VI. iz 12. 9. 1721). Sklicevala se je sicer na druge avtorje (Elke Hammer, Kindsmord. Seine Geschichte in Innerösterreich 1787 bis 1849, Lang 1996, str. 31). Glede na prakso bi lahko takšno trditev posplošila. Notranjeavstrijska vlada v Gradcu je morala potrditi vsako težjo obsodbo in vsako »izredno« kazni (kazen, ki za takšen delikt ni bila predvidena v CCC) za vse dežele in nenavadno bi bilo, da bi na Kranjskem veljali drugačni kazenski zakoni. Zapis o tem sicer izgubljenem patentu je tudi v zbirki patentov (Arhiv Republike Slovenije (v nadaljevanju AS), AS 1079, Zbirka normalij (v nadaljevanju: AS 1079), kartoteka). Ferdinandea je pomembna zato, ker je najbolj dodelala proces ugotavljanja in kvalifikacije dokazov in okoliščin, ki je vplival na potek preiskovalnih procesov tudi na Kranjskem.

5 Ferdinandea, art. 84, v: Codex Austriacus (v nadaljevanju: CA), 1. del, 1704, Anzeigungen zu den Nachforschungen, str. 718, 719.

6 Levi, On Microhistory, str. 109.

7 Teorijo socialnega discipliniranja je razvil Gerhard Oestreich v članku Strukturprobleme des europäischen Absolutismus, v: Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte, 1968, str. 329–347.

8 Ker usmrčencu niso dovolili krščanskega pokopa, je takšna smrt veljala za nečastno glej: Andrej Studen, Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja (v nadaljevanju: Studen, Rabljev zamah), Ljubljana: Slovenska matica, 2004, str. 40.

podlagi svojih zapiskov in koncepta prevedel ter dokončal šele, ko je bil celotni preiskovalni postopek zaključen. S tem je popravil razhajanja med izjavami prič in preiskovanca ter tako dal protokolu videz avtentičnosti. Izjave na sodišče poklicanih prič in preiskovancev pa so na Kranjskem prevedli v tuj jezik. Le tu in tam so v sodni protokol zapisali stavek v slovenščini: v protokolih sojenja Matevžu Kavčiču so v »deželnem jeziku« zapisana le nekatera imena vasi.

Poleg takoj opaznih oblikovnih razlik se ob natančni analizi vsebine sodnih protokolov pokažejo velike socialne in kulturne razlike med sodnikom in preiskovancem. Prvemu so bili bolj domači le načini kraj in indici, ki jih je poznal iz normativnih predlog. Takšne trditve se ne opirajo zgolj na ugotovitve drugih raziskovalcev,⁹ ampak so vidne tudi v obravnavanem viru.¹⁰ Najprej padejo v oči pri opisovanju ukradenega blaga. Tako je ljubljanski sodnik za ponošeni moški suknjič iz blaga deželne suknarne v Ljubljani v protokol ob zapisu, da je bil prodan skupaj z dvema kriloma iz mezlana¹¹ za 10 goldinarjev, poudaril, da je bil samo suknjič vreden toliko. K opisu je izpraševalec, ljubljanski mestni sodnik Joseph Hueber von Huebenfeldt, očitno pridal osebni pečat. Poleg tega, da je bil že nekaj časa član notranjega mestnega sveta, je namreč svoje premoženje kopičil s prodajo sukna.¹² Sukno je kot človek, ki se je spoznal na stvar, ocenil brez izjave priče. O dejanski vrednosti na kmetih stkanega v črno pobarvanega platna pa se mu ni niti sanjalo. Čeprav ga je Matevž tako kot drugo ukra-

V kvartopirski družbi je Matevž »porabil« ukraden denar (Ilustracija v: Josip Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje*, Ljubljana, str. 19).

deno blago prodal pod ceno, je prav prodajno ceno razglasil za realno. Vrednost neluksusnega blaga, s katerim ni prišel v stik in ga ni kupoval, ga ni zanimala niti, ko je ocenjeval vrednost ženskega kožuha.¹³

Poznejši kazenski zakoniki in procesni redi so kot obvezni del sodnega protokola zahtevali opis preiskovanih oseb in njihove obleke. Prav ti opisi pokažejo odnos sodnika do lokalnih posebnosti. V Ljubljani rezidirani cesarski krvni sodnik je hudodelce zasliševal na sedežih deželskih sodišč in kot popotnik opazil razlike med podložniki »na deželi«. Če je on obleko preiskovanke opisal kot takšno, kakršno imajo navado nositi na Dolenjskem, takšnih opisov v ljubljanskih protokolih ni. Tu so natančno opisali le obleke iz različnih vrst blaga, ki se je prodajalo v Ljubljani, vse ostale vrste tkanin pa so označili kot »kmečke«. Pokrajinske posebnosti v oblačenju jih niso zanimale. Sodni protokol ni bil stenogramski zapis tistega, kar je Matevž povedal, in tako lahko v ljubljanskem protokolu med drugim preberemo, kako je ukradel suknjič v kavni barvi ali kako je vstopil v gostilno ob štirih popoldne. Oba zapisa je v jezik svoje kulture prevedel pisar, le da nam je v drugem primeru ponudil tudi opis, ki je bližje Matevževemu dožemanju časa, češ da je prišel pod večer.

Ko so preiskovalci zapisovali podatke o Matevževih krajah, so bili še posebej pozorni pri opisih tistih dejanj, ki so se ljubljanski meščanski

9 Otto Ulbricht, *Kindsorderinnen vor Gericht. Verteidigungsstrategien von Frauen in Norddeutschland 1680 - 1810*, v: Andreas Blauert, Gerd Scwerhoff (ur.), *Mit den Waffen der Justiz. Zur Kriminalitätsgeschichte des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*, Fischer, 1993, str. 55-85, tukaj str. 56, 57.

10 Na podobne probleme opozarja Carlo Ginzburg, *Der Inquisitor als Anthropologe*, v: Christoph Conrad/Martina Kessel (ur.): *Geschichte schreiben in der Postmoderne. Beiträge zur aktuellen Diskussion*, Stuttgart 1994, str. 203-218, str. 210.

11 Po Hacquetu je bil mezlan blago, narejen iz volne in lanu. Beseda je bila popačenka italijanskih besed: meza lana (Bahazar Hacquet, *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven: deren geographische Ausbreitung von dem adriatischen Meere bis an den Ponto, deren Sitten, Gebräuche, Handthierung, Gewerbe, Religion u. s. w. nach einer zehnjährigen Reise und vierzigjährigem Aufenthalte in jenen Gegenden* (v nadaljevanju: Hacquet, *Abbildung und Beschreibung*), Leipzig 1801, str. 35).

12 Vladislav Fabjaničič, *Ljubljanski sodniki in župani (v nadaljevanju: Ljubljanski sodniki)*, 3. del, tipkopijs hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju: ZAL, LJU 307, str. 676).

13 ZAL, LJU 511, *Varta magistrata acta I.* (v nadaljevanju: LJU 511), šl. 16, p. 120.

Neustavljivi šarm srebrnikov (groš iz leta 1741)
(v: Von Pfennig zum Euro. Geld aus Wien,
Wien 1998, str. 122).

eliti zdele najbolj nemoralne. Tako se iz obravnavanega sodnega protokola zrcali več v različnih diskurzih tipičnih podob zločinca. Skozi opise tatvin se je potrjevala takšna podoba Matevža Kavčiča, kakršno je hotel ustvariti sodnik. Matevž je postajal zvit tat. Tat pa je postal zaradi svojega nemoralnega¹⁴ življenja kot pijanec¹⁵ in strastni igravec iger¹⁶ na srečo. Popivanje in igranje hlapcev je bilo pri mestnih oblasteh zelo slabo zapisano in pojmovano kot zelo nemoralno. Uveljavilo se je kot glavni vzrok kraj mladih neporočenih mož. Igralci iger na srečo kot tipično moški hudodelci so v tem času, podobno kot prostitutke v tipično ženskem prestopku, veljali za upornike družbenemu redu.¹⁷ V skupnosti, kjer so hudodelca predstavili javnosti, je morala biti usmrtitev zgled. Vsak trenutek je morala pokazati, kakšno »zasluženo plačilo« čaka ljudi, ki so živeli nemoralno, in temu cilju je bila podrejena retorika prebranega priznanja. Podoba je morala nagovarjati zbrano množico,¹⁸ torej prebivalce predmestij in predvsem hlapce ter dekle, ki so

se na dan razglasitve sodbe zbrali pred mestno hišo. O tem, kako sta razglasitev sodbe in akt obešanja beračice dobila širšo politično konotacijo, govori tudi S. Kienitz: »Proces in obsodba je bila po eni strani usmerjena na kesanje zaradi smrti stare ženske in za kaznovanje roparskega umora, torej za simbolično obnovitev reda in miru; po drugi strani se ni mogoče izogniti vtisu, da je šlo predvsem za javno stigmatizacijo Gertrud Pfeifer; povedano bolj natančno, glavni cilj je bila javna in uspešna stigmatizacija njene načina življenja kot postopačice, beračice in tatice.«¹⁹ Javna razglasitev sodbe in usmrtitev sta morali odvracati od podobnih dejanj. Vtis, ki ga je na množico naredilo branje priznanja, je bil odvisen od jezika, v katerem je bilo le-to prebrano.²⁰

Protokol ljubljanskega preiskovalnega postopka je bil vir, iz katerega so črpali informacije za kratko javno prebrano priznanje. Zato je preiskovalec v njem skrbno zbiral podatke, ki jih je lahko uporabil za javno obsojanje Matevževih dejanj. Zakonodaja je namreč zahtevala natančen opis storjenih dejanj in obvezen podatek je bil tudi, kaj se je zgodilo z ukradenimi stvarmi. Tako je na videz zgolj preiskovalnemu postopku in oškodovancu koristna informacija odigrala pomembno vlogo pri ustvarjanju hudodelčeve podobe. Zbrana množica je na dan razglasitve sodbe tako kar sedemnajstkrat slišala, da je Matevž denar zapil, in dvanajstkrat, da je denar zaigral.²¹ Le trikrat so opis tatvine zaključili s podatkom, da je z denarjem, ki ga je pridobil s krajami in prodajo nakradenega, jedel in pil.²² V prvem zaslišanju takšni podatki še niso bili tako

14 Poleg tega pa še lenoba in slaba družba (Gerhard Ammerer, *Heimat Strasse. Vaganten im Österreich des Ancien Régime*, Wien 2004 (v nadaljevanju: Ammerer, *Heimat Strasse*), str. 229).

15 Gerd Schwerhoff, *Köln im Kreuzverhör. Kriminalität, Herrschaft und Gesellschaft in einer Frühneuzeitliche Stadt*, Bonn/Berlin 1992, str. 296.

16 Najbolj razširjene so bile igre s kartami ali metanje kock (Ammerer, *Heimat Strasse*, str. 485).

17 Martin Scheutz, *Zur Rezeption von Normen in Zeugenverhören des 18. Jahrhunderts. Zwischen Mahnung und Normdurchsetzung*, v: Winfried Schulze, Ralf-Peter Fuchs (ur.), *Wahrheit, Wissen, Erinnerung. Zeugenverhörprotokolle als Quelle für soziale Wissensbestände der Frühen Neuzeit* (v nadaljevanju: Scheutz, *Rezeption von Normen*), Münster/Hamburg/London 2002, str. 357–395, str. 393.

18 V meščanskem svetu se je z javnimi usmrtitvami ustvarjal mit o »nasprotni družbi« kot svetu, ki ga je bilo treba izkoreniniti (Martin Scheutz, »Galgenvögel«, *Randständige oder bewunderte Helden?*, v: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (v nadaljevanju: MIOG), 2004 (v nadaljevanju: Scheutz, »Galgenvögel«), str. 316–341, str. 337).

19 Sabine Kienitz, *Unterwegs - Frauen zwischen Not und Normen. Lebensweise und Mentalität vagierender Frauen um 1800 in Württemberg* (v nadaljevanju: Kienitz, *Frauen*), Tübingen 1989, str. 29.

20 Protokol zapisnika so poslali na deželno pravdo. Tam pa so njeni svetovalci izdali ukaz drugim sodiščem za zglasitev določenih prič na sodišču. Čeprav je v praksi zaslišanje prič pogosto opravil kar upravnik deželskega sodišča, pod katerega pristojnost je spadala priča, je v tem protokolu izrecno zapisano, da so bile priče zaslišane v Ljubljani. O primernosti kazni bi ob morebitnih pomislekih razsojala notranjeavstrijska vlada v Gradcu.

21 Ali je spomin na takšne tatove vplival na podobo rokovnjačev, ki se je uveljavila v slovenski literaturi, ne vemo. Podoba rokovnjača, kot jo je predstavil Metod Podlogar, je prav neverjetno podobna Matevževi življenjski zgodbi: »Roparji rokovnjači pravzaprav niso bili; smemo pa jih imenovati sodrgo potepuhov, delomrznežev, ki so živeli od rokovnjaškega beračenja in tatvine« (Leopold Podlogar, *O roparskih napadih. Zgodovinske drobtine*, Mladika 1923, str. 342).

22 Dvakrat niso zapisali, kaj je storil z ukradenimi stvarmi, ker so jih oškodovanci dobili nazaj. Prav tako so za

pomembni, zato je sodni pisar ponavadi zapisal le, da je Matevž denar zapravljajl (*verzehren*).²³ Le nekajkrat je priznanje zaključil z informacijo, da je preiskovanec ukradeni denar zapil. Zaman v njem iščemo podatek, da je denar izgubil pri igrar na srečo, ki se je v ljubljanskem protokolu neprestano ponavljal. Le v enem odgovoru na prvem zaslišanju je Matevž povedal, da je denar posodil tudi trem igralcem iger na srečo. Javnosti skesanega Matevža niso najprej predstavili kot vsem »sumljivega« klateža,²⁴ ampak so z branjem priznanja najprej podžgali najhujši strah vsakega mestnega gospodarja. Predstavili so ga kot hlapca, ki je zlorabil gospodarjevo zaupanje. Njegov zločin poimenovan kot »furtum domesticum« je lahko povzročil cmok v grlu tistim hlapcem, ki so kdaj kaj ukradli svojim gospodarjem in jih ti niso odkrili. Zatem so v Matevžovo priznanje nazivali kup kraj, ki jih je zagrešil kot berač. V obsežnih odgovorih na prvem zaslišanju v Logatcu se je v primerjavi s protokolom ljubljanskega procesa znašlo veliko več podatkov o Matevževem življenju in o okoliščinah tatvin. Da je podoba dosegla svoj zastraševalno-preventivni namen, je morala biti prav tako skrbno pripravljena tudi usmrnitev. Služiti je morala kot katarza množice, bila je »gnusni teater« in mojstrsko delo, polno simboličnih pomenov.²⁵ Na podobo predstavljeno javnosti je moralo še mesece opozarjati truplo usmrčenca.

V protokolu je najti zometke v 19. stoletju med kriminologi razširjenega mnenja, da so lopovi v tatvinah uživali. Matevža naj bi k vedno pogostejšim vlomom navedlo in opogumilo prav veselje do kraj. S poudarjanjem pretiravanja pri hrani, pijači in igranju se že kaže podoba postopača in zlikovca, ki je postala značilna za študije kriminalistov v 19. stoletju.²⁶ Ti so ustvarili podobo v tatvinah uživajočih zlikovcev. Uživaštvo pri hrani

je nasprotovalo še eni moralni podobi, ki je narekovala zmerno prehrano. David Sabean je trdil, da so sodniki in pisarji v odnosu do nadrejenih z uporabo posebnih besed (salvatoričnih klavzul) utrdili socialno distanco do obnašanj, ki so nasprotovala njihovi moralni držji in kulturi.²⁷ Kljub vsem maniram, ki so jih obvladali izpraševalci, se ob opisu Matevževih dejanj niso izognili najbolj vulgarnim besedam, ko so opisovali najbolj nesprejemljiva dejanja. Bralec namreč prebere, da je v gostilni v okolici Ljubljane tri dni »žrl« in pil. V diskurzu se je tudi uveljavilo prepričanje, da je pretiravanje s hrano povzročalo obubožanje. Podobno zgražanje elite je spodbudila kraja šunke, ki jo je iz prazne izbe izmaknil za pusta.²⁸ Lakoto je zamenjalo gosposko uživanje mesa. Čeprav bi jo lahko prodal, jo je pojedel. Tudi Ammerer je poudarjal, da si tatovi in berači z ukradenim denarjem privoščijo drage modne dodatke in hrano.²⁹ S trditvijo, da z denarjem, ki so ga nakradli, tatovi ne znajo živeti, so samo še bolj razvili negativno podobo hudodelca. Sodnik je posebej poudaril vsa takšna dejanja tatu, češ, sto goldinarjev kranjske veljave je uspel zapraviti v pičlih 8 dneh. Tudi v opisu še največjih dveh kraj mu je denar kar spolzel med prsti.

Preiskovalci so izoblikovali tudi podobo Matevža kot podobo »nezvestega« posla, ki se je iz zupanja vrednega pastirja spremenil v postopača. Do hlapcev in dekel so bili višji sloji zelo nezaupljivi.³⁰ Bali so se namreč sporov z njimi, saj so se lahko končali s krajo ali poškodovanjem njihovega premoženja. V sodnem protokolu je bil Matevž opisan tudi kot neposlušen in pijanec. »Dakler ti ne boš toimu gospodarju inu gospo-

dve drugi kraji zapisali, da je obleke sam ponosil (ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 144–150).

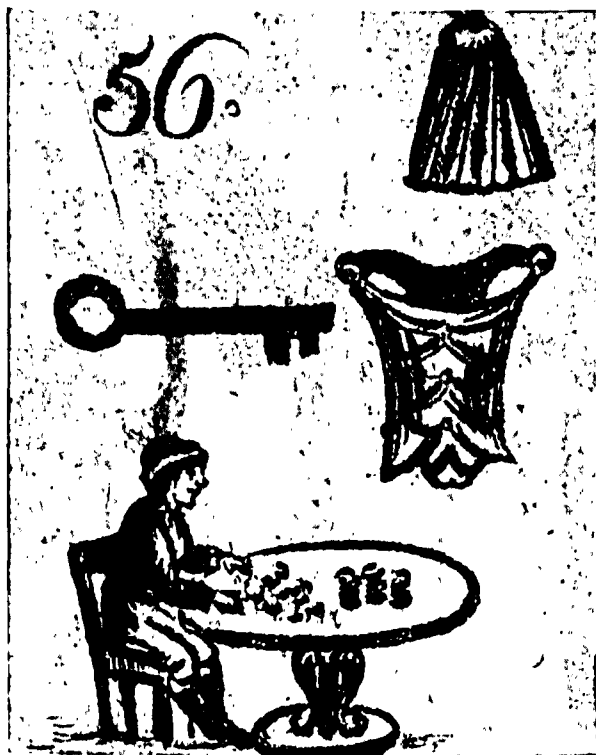
- 23 Beseda pomeni tako zapravljati kot popiti, zaužiti.
 24 Če bi imeli namen tipizirati Matevževe kraje, potem so njegove kraje spadale v dve največji skupini »tipičnih« kraj: kradel je kot postopač/berač in kot hlapec (Peter Wettmann – Jungblut, »Stehlen in rechterhungersnodt«. Diebstahl, Eigentumschutz und strafrechtliche Kontrolle im vorindustriellen Baden 1600 – 1850 (v nadaljevanju: Wettmann – Jungblut, »Stehlen«), v: Richard van Dülmen (Ur.), *Verbrechen, Strafen und soziale Kontrolle*, Frankfurt 1990, 133–177, str. 154).
 25 Studen, *Rabljev zamah*, str. 74–76.
 26 Prim.: Peter Becker, *Verderbnis und Entartung: eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.

27 David Sabean, *Soziale Distanzierungen. Ritualisierte Gestik in deutscher bürokratischer Prosa der Frühen Neuzeit*, v: *Historische Anthropologie*, 1996, str. 216–233, str. 230. Istočasno je bil to tudi ritual očiščenja, ki je žaljivko spremenil v prošnjo za oprostitev in je hkrati pomenil tudi prošnjo po božjem varstvu (David Sabean, *Das zweischneidige Schwert Herrschaft und Widerspruch im Württemberg der frühen Neuzeit*, Berlin 1986, str. 64).

28 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 83.

29 Ammerer, *Heimat Strasse*, str. 327.

30 Do takšnih zaključkov je prišel Martin Dinges v analizi policijskih protokolov v Parizu. Celo Voltaire, ki je v tem mestu preživel malo časa, je tako kot drugi Parižani nezaupljivo gledal na hlapce in dekle ter poudarjal njihovo neposlušnost gospodarjem (Otto Ulbricht, *Zwischen Vergeltung und Zukunftsplanung. Hausdiebstahl von Mägen in Schleswig - Holstein vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*, v: Otto Ulbricht (ur.), *Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit (v nadaljevanju: Ulbricht, Zwischen Vergeltung und Zukunftsplanung)*, Köln 1995, str. 139–169, str. 149).

»Dentar je gospodar velikokrat prešteval
(slika iz: Nove pobulshane sainske-bukelze sa na
vezh sort svojo srezho v lotteriskme spillu najdet,
Ljubljana 1813)

dini ble ponižni, dokler flikeiši se neboš u dela skazal, dakler tojo lenobo, pianstvu inu vasvajne ne boš zapustil, boš obstol en posal koker si bil en posal,«³¹ opominja Peter Pavel Glavar v pridigi na novega leta dan leta 1746. Njegov odnos do hlapcev in dekel poudarja prav iste dvome, ki jih je najti v obravnavanem sodnem protokolu. Na podobne dvomljive moralne drže hlapcev je opozarjal tudi leta 1787 izdan poselski red.³² Za »leglo« postopačev so predstavniki elite »izumili« več imen: vagabundi, brezdelneži in lenuhi. Vsem osebam, ki so jih označili s takšnimi imeni, je bilo skupno to, da niso sklenili službe za celo leto tako kot drugi hlapci in dekle. Zato so bili označeni kot lenuhi, ki vandrajo po deželi. Lenoba pa je v teologiji veljala za hud greh. Iz normativnih virov je tudi razvidno, da je bila meja med postopačem in kriminalcem zelo nejasna. Vzeti v službo takšnega človeka, torej posla brez odpustnice iz službe, je bilo lahko nevarno. Že v patentu Karla VI. so hišne gospodarje opozarjali,

31 Viktorijan Demšar, Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja, str. 60.

32 Therese Meyer, Dienstboten in Oberkärnten (v nadaljevanju: Meyer, Dienstboten), Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 1993, str. 277–295, art 28, 29, 43, 45.

da jim ne bodo povrnili škode, ki bi jim jo s krajo (pa tudi z lenobo ali površnostjo) povzročil hlapec.³³

Le v enem primeru je ljubljanski krvni sodnik omilil Matevžev moralno podobo. To je bila podoba Matevža kot človeka, ki ni spoštoval religioznih drž. V protokol zaslišanja v Logatecu so namreč zapisali, da sta Matevž Kavčič in njegov sopotnik Sebastjan Podboj v postu vlomila v kaščo v Rovtah. Vlom je bil podoben drugim. Z ročko z voza sta najprej »nasilno odprla« zunanja vrata sušilnice, notranja pa sta nato odklenila s ključem. A v njej sta našla »prepovedano« hrano. Odnesla sta deset funtov težak kos »špeha« in še več kosov osoljenega mesa. Od svojega dela »plena« je Matevž prodal za pol goldinarja le njegov slabši del – slanino.³⁴ Sodnike je zbudilo v oči, da sta si privoščila meso, ki je veljalo za luksuz, ter prodala le manjvredni špeh, ki se je je sicer v svoji malhi nadejal berač. Ponekod je bil tak dar tako pogost, da so berače, ki so zbirali mast, poimenovali kar prosilci špeha. Če bi meso pojedla med postom, potem bi se požvižgala na najbolj pomembno moralno držo krščanskega prebivalstva, ki se je med postom dosledno odpovedalo mesu. V protokolu zaslišanja v Ljubljani so bili pri opisu te kraje bolj »prizanesljivi« do osumljenca, saj so čas te kraje bolj natančno opredelili. Zgodila naj bi se na veliko soboto, torej le dan pred koncem posta.

Delegiranega sodnika, pravnika Janeza Gregorja Smrekarja je zmotilo tudi, da je Matevž kradel beračem ter nepošteno beračil, ko je prosil za darove kot pogorelec.

Iz opisov okoliščin tatvin spoznavamo življenje berača, ki je bil pogosto na poti in ki je razvil določene načine, da bi bile njegove prošnje za darove bolj uspešne. Ker se je njegovo beraško življenje prepletalo z življenjem tatu, je po uspešnih krajah prevzel še identiteto boljšega hlapca, se oblekel v boljšo obleko in se obnašal svoji podobi primerno. In čeprav so hlapce pred sodiščem ponavadi zastopali njihovi gospodarji, je sam, ko je bila razžaljena njegova čast, zagrozil s tožbo na sodišču. Iz sodnih protokolov veliko izvemo o okoliščinah, v katerih je človek živel, in o njegovi življenjski zgodbi. Preiskovančevo pričevanje ne more biti hkrati proces, ki mu je omogočil, da se je izoblikoval kot posameznik.

33 AS, AS I, Vicedomski arhiv, šk. 251, Dienstbotenordnung Karls VI. vom 6. Septeuber 1715.

34 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 82.

To vprašanje se zastavlja predvsem ob debatah, čigav konstrukt so predstave o veri in svetu, kot jih je na primer opisoval Menocchio.³⁵ Ob takšnih metodoloških zadržkih ne moremo z gotovostjo trditi, čigava naj bi bila v resnici izjava, ki naj bi jo na koncu preiskovalnega postopka povedal preiskovani v svoj zagovor. Postavili so mu namreč klasično vprašanje, zakaj je zašel na »stranpota«. Če je imel namreč sodni postopek za tistega, ki je dejanja priznal, še moč katarze – torej kesanja, potem je lahko takšne besede zapisal sodnik, da bi potrdil v procesu prikazano podobo ubogega grešnika. Tega je z usmrtitvijo doletela pravična kazen.³⁶ Matevž naj bi tako kot povoda za tatvine navedel svojo nespamet in nemoralno življenje, potem pa naj bi del krivde pripisal še pijači in slabi družbi. »V 18. stoletju je s pomočjo postavljanja vprašanj sodišče iskalo zanesljive motive dejanja, ki jih je usmerjala logika preiskovalnega postopka. Med seboj so se prepletale resnične in lažne informacije, izmišljotine in dejstva,«³⁷ je trdil M. Scheutz.

Da bi lahko bolje zaznali vpliv pravne retorike na določene dele zapisa, je treba vsak kriminalni primer razreševati s pomočjo primerjalne analize. Za obravnavano obdobje je za Kranjsko ohranjeno malo sodnih zapisnikov, ki bi lahko služili za primerjavo. Uporabne so študije primerov avstrijskih avtorjev, saj je bila njihova sodna praksa podrejena istim sodnim postopkom, ki so jih določali tudi isti kazenski zakoniki.

»S trinajstimi³⁸ leti so me pregnali od doma.«

Na začetku običajnega preiskovalnega postopka je Matevž Kavčič najprej povedal, da je bil njegov oče še živ, za mater pa je povedal, da je

35 Martin Scheutz, Harald Tersch, *Individualisierungsprozesse in der Frühen Neuzeit*, v: *Wiener Zeitschrift für Geschichte der Frühen Neuzeit*, 2001, str. 38–59, tukaj str. 56–59.

36 Prim.: Studen, *Rabljev zamah*, str. 26.

37 Martin Scheutz, *Frühneuzeitliche Gerichtsakten als Ego – Dokumente. Eine problematische Zuschreibung am Beispiel der Gamiger Gerichtsakten aus dem 18. Jahrhundert* (v nadaljevanju: Scheutz, *Gerichtsakten als Ego – Dokumente*), str. 99–135, str. 132.

38 Ponavadi priče in zasllišanci niso vedeli, koliko so v resnici stari. Tudi Matevževe izjave o letih dela pri posameznih gospodarjih se niso popolnoma ujemale z njegovim »življenjepisom«. Izjavil je, da je star približno 24 ali 25 let. Potem pa je že na drugo vprašanje odgovoril, da je bil toliko star tudi njegov brat (v resnici pa 15). Drugi brat naj bi imel okroglih 30 (v resnici 29 let). Sodeč po upisu v krstno knjigo se je Matevž rodil leta 1726 in je bil v času procesa star 24 let (*Župnijski urad Slavina* (v nadaljevanju: ŽUS), *Krstna knjiga 1696–1736*).

že umrla. Tudi mačeha je bila še živa, ko je pred desetimi ali dvanajstimi leti odšel od hiše. Rosno otroštvo je Matevž preživel doma, pomagal je tam, kjer so ga potrebovali. Oče se je znova poročil in ženska, ki je prišla k hiši, je otroke pogosto okregala. V hišo se je naselilo nasilje in kot hišni gospodar je oče Matevža velikokrat pretepel. Mogoče Matevž ni bil za nobeno rabo, kot so zapisali v sodnem protokolu, mogoče pa so bile korenine konflikta prikrite – čisto verjetno je šlo za spor za nasledstvo sicer postojanskemu gospodarstvu podložne četrtsinske kmetije, ki jo je mačeha Anka³⁹ želela obdržati za katerega izmed svojih otrok. Vrstili so se očetovi pretepi in mali prepiri, ki jih je Matevž opisal kot nevzdržne. Ljubljanski pravnik je na podlagi te izjave porotnikom predstavil mačeho kot tisto, ki je trinajstletnega Matevža odgnala od hiše. V referatu je ta dogodek posebej omenjen, saj je mestnim gospodom sporočal, da ne bodo mogli terjati povrnitve sodnih stroškov, ker Matevž nima premoženja. Med raziskovalci se je uveljavila družina kot eden od stebrov solidarnosti med kmečkim prebivalstvom. Vse prevečkrat so spregledali, da so bila v skupnostih, kjer ni bilo formalno poskrbljeno za revne, že družinska nesoglasja dovolj, da je nekdo poprijel za beraško palico. Ta vzrok se je lahko meril tudi z najpogostejšimi strukturnimi in cikličnimi vzroki ter nesrečami, ki so prispevali k večanju števila revnih. In to še posebej pri otrocih, ko so ti dopolnili starost, da so začeli služiti.⁴⁰ Nekateri pa službe tudi niso našli takoj.

Vsi otroci iz drugega zakona so se rodili potem, ko je Matevž odšel od doma. Sodnika je hotel zvesti, ko je kot svojega brata omenil Jurija, ki naj

39 Ob preverjanju Matevževih biografskih podatkov se je pokazalo, da so v župnijske matice zapisana imena v nepismeni družbi dobila pogovorne oblike.

40 Autorji kot »klasični«³⁹ trojček vzrokov za revščino poudarjajo: starost, brezposelnost in bolezen; pogosti vzroki revščine so bili še velike družine, alkoholizem ter problemi s stanovanjem (prim.: Robert Jütte, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*, Cambridge 1994 (v nadaljevanju: Jütte, *Poverty*), str. 87–99 in Martin Scheutz, *Ausgesperrt und gejagt, geduldet und versteckt. Bettlervisitationen im Niederösterreich des 18. Jahrhunderts* (v nadaljevanju: Scheutz, *Ausgesperrt*), St. Pölten 2003, str. 43). Če so bili hlapci deležni vse pozornosti normative retorike, je ta o neuspeli vzgoji (v družbi starega režima) in družinskih nesoglasjih previdno molčala. O tem zgovorno priča tudi življenjska zgodba nekega drugega tatu, Jurija Savelcina. Njegov oče ga je, potem ko je od različnih ljudi slišal, da jim je kaj ukradel, večkrat pretepel. Sin se ni spremenil, zato ga je odgnal od hiše (AS, AS 721, *Gospodstvo Bled* (v nadaljevanju: AS 721), K 45, p. 68). Čeprav v našem primeru staršev niso zaslüşali, bi tudi oni lahko izvedeli za sinove »grehe«, tako kot je on izvedel za rojstvo zadnjega člana v hiši, ki jo je zapustil.

bi služil v Selcah. To je bila premišljena izmišljotina, saj je ta brat umrl kot dojenček.⁴¹ Čeprav bi pričakovali, da se bo tat pred sodiščem izmikal razkritju prave identitete, se predstavljal z lažnim imenom in prikril svoje sorodnike, Matevž tega ni počel. Tako je preiskovalec izvedel, da so se v »novi« družini po Matevževem odhodu rodili fantje: Jakob, Miha in Matej⁴² ter Špela (krščena za Elizabeto).⁴³ Tudi njegov najstarejši brat Pavel je odšel služiti daleč od svojega doma. Pot ga je pripeljala do Leskovca v Slapu pri Vrhniki, kjer je bilo ob živahni komercialni cesti več možnosti za delo. Čeprav sodni zapisniki vsebujejo mnoge prav stereotipne informacije, pa je za zapise v protokolih precej nenavadno, da je Matevž omenil oba botra. To nista bila njegova krstna botra,⁴⁴ bila pa sta očitno tista, pri katerih se je lahko oglašil in prosil za pomoč.⁴⁵ Mogoče je dobil pri njihju prenočišče in kakšen obed. Na prvem zaslišanju, polnem pozneje zanemarjenih podrobnosti,⁴⁶ je

41 ŽUS, *Krstna knjiga 1696-1736*.

42 *O zadnjem otroku, ki je bil rojen leta 1748 (ŽUS, Krstna knjiga Slavina 1736-1788), Matevž ni več veliko vedel. Na zaslišanju je namreč trdil, da ima dve sestri, ne pa polbrata Mateja.*

43 Michaela Hohkamp, *Häusliche Gewalt. Beispiele aus einer ländlichen Region des mittleren Schwarzwaldes im 18. Jahrhundert*, v: Thomas Lindenberger, Alf Lüdtke (ur.), *Physische Gewalt. Studien zur Geschichte der Neuzeit*, Frankfurt 1995, str. 276-302, tukaj str. 284 - 296. *Druga žena bi lahko podedovala kmetijo po svojem možu in jo šele nato predala svojim otrokom (Martin Scheutz, Alltag und Kriminalität (v nadaljevanju: Scheutz, Alltag und Kriminalität), Wien: MIOG, 1995, str. 92).*

44 *Kot krstna botra sta v župnijsko knjigo vpisana zakonca Žele (ŽUS, Krstna knjiga 1696-1736).*

45 Martin Dinges, *Aushandeln von Armut in der Frühen Neuzeit: Selbsthilfepotenzial, Bürgervorstellungen und Verwaltungslösgiken*, v: *Werkstatt Geschichte*, 1995, str. 7 - 15, tukaj str. 8, 9. Jütte, *Poverty*, str. 90-91.

46 *V preiskovalnem postopku je moral sodnik natančno raziskati vse dokaze. »Corpus delicti« so dokazali dejavnje, ki je bilo skoraj tako pomembno kot priznanje. Ljubljansko kravno sodišče je izbralo 42 kraj, saj je nekatere združilo ali opustilo. Te je Matevž znova priznal. Kljub temu je zakonodaja opozarjala, da morajo sodniki najti priče tudi ob prostovoljnemu priznanju tatvin. Sodniku je uspelo zaslišati priče le za 11 tatvin, ker Matevž žrtev ni poznal ali ker jili je namenoma zamolčal. Ena priča priznane tatvine ni potrdila. V preiskovalnem postopku je tako najti odgovore na vprašanja, ki jih je za posamezne delikte uvedla Ferdinandea in ki so bili potem znova potrjeni v Terezijani: kdaj in kje se je zgodila kraja (ali ponoči ali podnevi), na kakšen način (z vloniškimi orodjem, z ukradenimi ključem), ali je kdo tatu videl pri kraji, kje so bili v času kraje drugi ljudje, kaj je tat storil z ukradenim blagom in komu je zanj povedal ter celo, kako je vedel, kje iskati denar. Kazenski postopek je zahteval tudi nadvse natančen opis odvezitih stvari: ni bilo dovolj, da je preiskovanec priznal krajo suknjiča, povedati je moral, kakšne barve je bil in koliko je bil ureden. Tako za usako krajo posebej izvemo,*

povedal, da je po okoliških mlinih, ki jih je bilo v dolini reke Pivke kar nekaj, beračil za moko. V pomanjkanju informacij lahko pripišemo le, da je bila moka ponavadi menjalno sredstvo za kakšno drugo hrano ali pa so jo berači prodali. Z denarjem so potem kupili, kar so potrebovali.⁴⁷ Da ni trpel lakote, se je moral bolj potruditi kot kakšen drug berač, ki je kot najpogostejši dar dobil kos kruha.⁴⁸

V pogosto od vasi odmaknjenih mlinih so se zbirali ljudje od blizu in daleč, nekaterih mlinarjev se je zato držal sumljiv sloves in nalepka nečastnih ljudi.⁴⁹ Ker so imeli mnogi mlinarji pravico do točenja pijače, so ljudje v mlinih zvrnili kakšen kozarec. Tako je mlin poleg gospodarske pridobival še funkcijo izmenjave informacij. Postajal je kraj druženja ob prazničnih, dela prostih dnevih. Matevž je od kmetov, ki so le nekajkrat na leto odnesli mlet moko, hitreje kaj dobil v dar. Tako mu ni bilo treba neprestano hoditi od hiše do hiše in prositi za hrano. Ker je bil takrat še mladoleten (po art. 164 CCC namreč tatov starih manj kot štirinajst let niso usmrtili, ampak le telesno kaznovali), sodnikov njegovi otroški prekrški niso zanimali, četudi bi jih priznal. Mladega postopača, ki se je kot osebnost šele izoblikoval, bi lahko kdo prepričal, da bi poskusil krasti, opozarjajo nekateri raziskovalci.⁵⁰

Ker sta vasi Slavina in Koče blizu druga drugi, se je očitno izogibal srečanju s člani družine, ki se ga je odrekla. Vendar pa ga je v prvo službo kot pastirja drobnice vzel sovaščan Boštjančič. Mogoče ga v boljšo službo niso hoteli vzeti, ker je že bil berač, a tega ne moremo z gotovostjo trditi. Služba pastirja je vendarle spadala med nečastne poklice. Kljub temu, da je čast v neplemiških in nemeščanskih skupnostih odigrala drugačno vlogo pri vzpostavljanju odnosov med posamezniki. Pastirje je od drugih hlapcev in dekel ločevalo predvsem dejstvo, da zaradi

ali je bil suknjič svečan ali ponošen in celo iz katerega suknja je bil narejen. Tat naj bi znal ločiti tudi med ljubljanskim in deželnim suknom, opisi ukradenih stvari pa so se morali v obeh zapisnikih (v deželskosodnem in v inkvizicijskem zapisniku) ujemati (Ferdinandea, art. 84, § 4).

47 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 45-46.

48 *Motiv kruha kot daru beračem je najti tudi pri Janezu Svetokriškem (Pridige (v nadaljevanju: Svetokriški, Pridige), Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969, str. 83).*

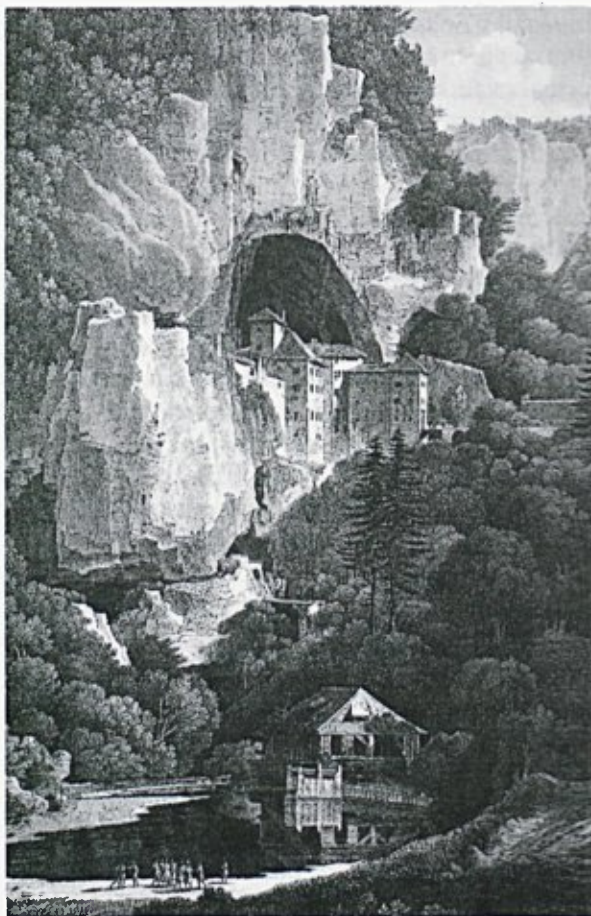
49 Heinz - Gerhard Haupt, *Orte des Alltags. Miniature aus der europäischen Kulturgeschichte*, Beck 1994, str. 40-43 in Ammerer, *Heimat Strasse*, str. 437 in 483.

50 Ulbricht, *Zwischen Vergeltung und Zukunftsplanung*, str. 153.

narave dela večkrat niso bili deležni skupnega obeda. Skupen obed je simboliziral pripadnost hiši. Tudi pastirjevo plačilo je bilo nižje od plačila kakšnega drugega hlapca pri hiši. Predvsem so bili pastirji zaradi pomanjkljivega nadzora skupnosti sumljivi oblastem.⁵¹ Pastirje, katerih delo je bilo slabo plačano, so velikokrat označili za tiste, ki pomagajo tatovom in roparjem ter skrivajo ukradeno premoženje. Ker je bil Matevž kot pastir svojeglav, ga je delodajalec odslovil z ukazom, da si poišče drugega gospodarja. Pri Repcu v Rakitniku je ponovno dobil službo pastirja, le da je tokrat pazil živino vseh prebivalcev vasi. Tu je čakal na novo priložnost za delo, saj ga je kmet tepel in mu dajal premalo jesti. Če je tudi tu kaj ukradel, sodnikov ni zanimalo. Kraja gospodarju zaradi krivice, ki jo je le-ta povzročil, je sicer veljala kot posebna olajševalna okoliščina.⁵² Verjetno je potem na tedenskem ali letnem sejmju v Postojni, dogodku, kjer so se ponavadi sklepali dogovori za službo, izvedel, da trije kmetje z dednih kmetij na pristavi Predjamskega gospostva iščejo pastirja. Vstopil je v službo, ki jo je obdržal najdlje. V vasi ob previsni steni in bohottnem dvorcu je eden od Matevževih delodajalcev, Jakob Požar, posedoval premoženje, ki mu ga je okolica zavidala. Vsaj tako je razložil Matevž Kavčič, ko je hotel malce omiliti svojo krivdo.⁵³

»Ima polno kapo tolarjev in sedemnajstic!«

Med svojo službo v Predjami je začel krasti. Najprej je izmaknil živino, ki jo je pasel. Kraja gospodarju je bila po predstavah družbe vse prej kot nedolžna. Če bi njegov gospodar izvedel za kraje, bi ga takoj odpustil, je brez vsakršnega dvoma sklepal hlapec. Nezvestoba gospodarju je hlapca

Grad Jama, kraj od koder je Matevž dvakrat zbežal (po bakrorezu iz leta 1782, objavljenem v J. Lavallee, *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et Dalmatie*, v: Igor Sapač, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Notranjska, med Planino, Postojno in Senožečami*, Ljubljana, 2005, str. 46).

po neformalnih pravilih stala službe.⁵⁴ Dogajalo pa se je prav nasprotno. Ker je Matevž pri Jakobu Požarju, Mateju Klemencu in Matevžu Poljšaku štiri leta obdržal službo, za katero so se vedno dogovorili le za eno leto vnaprej, je pomenilo, da se je v zadovoljstvo delodajalcev obnašal svoji službi primerno. To je v diskurzu zakonodaje in krščanskih moralistov pomenilo, da je bil marljiv, poslušen in zvest gospodarju. Oba diskurza sta

51 Ammerer, *Heimat Strasse*, str. 437 in 483. M. Scheutz navaja tudi podatek, da je le 8% ljudi, ki so jih preganjali s tiralicami, služilo v nečastnih poklicih sodnih slug, pastirjev in konfedercev (Scheutz, »Galgenvögel«, str. 324).

52 Prav tako je bila po Ferdinandei olajševalna okoliščina, če je tat ukradel kruh (CA, Ferdinandea art. 84, § 7). Tat se je izognil smrtni kazni tudi, če vrednost ukradenih stvari ni preseгла 25 goldinarjev, ali je oškodovanemu prostovoljno vrnil ukradene stvari ter se z njim pogodil. Tat je bil bolj milo kaznovan, če je bil pijan ali če je priznal sicer nedokazljivo dejanje. Kot olajševalna okoliščina je veljala tudi mladoletnost (do štirinajstega leta). Če je tat prodal ukradeno blago samo enkrat, so sodniki menili, da takšne prodaje ni sklenil iz navade. Tatu v prid so šteli še primere, ko je bil zaloten pri dejanju in ni ničesar odnesel ali ko je ukradel svojo dediščino manjše vrednosti.

53 ZAL, IJU 511, sk. 16, p. 45–46.

54 Joachim Eibach, *Böse Weiber und grobe Kerle*, v: Andreas Blauert, Gerd Schwerhoff (ur.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, str. 230–271. Ko so v Ljubljani našli pobeglega hlapca ali dekle in ugotovili, da je kradel svojemu gospodarju ali gospodarici, so slednjega vedno vprašali, ali ga želi vzeti nazaj v službo. Delodajalec je ponavadi hlapca ali dekle odpustil (takšno podobo da že grob pregled ljubljanskih policijskih aktov (ZAL, IJU 489, Splošna mestna registratura I. (v nadaljevanju: IJU 489, reg. I.). Sk. 67–69). Drugače meni S. Kienitz (Frauen, str. 118–119).

namreč ustvarjala tudi podobo hlapcev in dekel, ki so gospodarjem škodovali.⁵⁵ Z leti služenja pri istem delodajalcu se je večalo zaupanje vanj. Ko so ga ravno tako kot druge hlapce vprašali, kako so ga gospodarji plačevali, se Matevž ni pritoževal nad njihovimi dolžnostmi. Tako priče še na zaslišanju niso bile prepričane, da je prav on kradel živino. Občasno je Matevž namreč na skrivaj ukradel kakšnega koštruna, včasih pa tudi ovco; skupaj se jih je v štirih letih nabralo devet. Ker jih je takoj prodal, se je pri lastnikih izgovoril, da so jih odnesli volkovi. V gostilnah je v zgolj letu dni na kredo popil za 24 goldinarjev in 39 krajcarjev, kar je pomenilo, da je zapravil toliko, kolikor je prislužil v dveh letih in pol. Začel je iskati priložnosti za krajo. Nekoč mu je iz hleva Ivana Stejerja (ali Štajerca) uspelo ukrasti ovco in jo prodati pri gostilničarju Pieru v Landolu, pri katerem je zapil celotno kupnino.

Čeprav Matevž ni kradel zaradi lakote, je iz sušilnice izmaknil tako suhe hruške, ki jih je pojedel s sokrivcem in sovaščanom Miškom, kot mernik jabolk. Od tega mu je pripadla le tretjina, saj jih je ukradel z dvema pomočnikoma. Kraje jabolk mu ne bi smeli pripisati v breme, je menil, ker jih ni pojedel. Nekdo mu jih je izmaknil iz delodajalčevega hleva, kamor jih je skrnil.⁵⁶ Mogoče o teh najbolj običajnih krajah ne bi izvedeli veliko, če ne bi bile povezane s posestvom njegovega gospodarja. Po mnenju raziskovalcev naj bi bila kraja hrane, ki so jo tatovi sami pojedli, najpogostejši prekršek revnih.⁵⁷

Potem se je zaradi denarne stiske lotil bolj drznih kraj: ponoči je iz gospodarjevih hlač, ki so bile obešene na robu gospodarjeve postelje, ukradel nekaj soldov, skupaj vrednih toliko kot ena sedemnajstica.⁵⁸ Še malce pozneje je v Belskem s kleščami drugega delodajalca vlomil

v pastirjevo skrinjo, ki je bila shranjena v žitni kašči. Vzel je le denar. V sobi poleg točilnice pri Ostanku v Studenem je okradel vse tiste, ki so spali poleg njega. Neznanki je ukradel le en repar,⁵⁹ Blažu Stejerju in njegovi ženi pa je ukradel tudi srebrni sedemnajstici in sedmico. Žena je v gostilno prišla s svojim denarjem, ki ga je skrbno shranila v mošnjček.⁶⁰ Matevž je izkoristil priložnost tudi takrat, ko je odšel gospodar v nedeljo k maši v Hrenovice. Počakal je, da je gospodarica odšla v kaščo in je bila soba prazna. Potem je iz »skrivališča«, torej iz druge nezaklenjene skrinje, vzel ključ. Za skrbno prikrita skrivališča, v katerih so se hranile dragocene stvari, naj bi vedel le zato, ker je gospodar denar pogosto prešteval. Izmaknil mu je 10 goldinarjev.

S krajami in prodajo pridobljeni denar je porabil po gostilnah v okolici. Pil ni sam, kot zvest spremljevalec mu je družbo delal postopač Sebastjan Podboj. Tega je hotel oprati vsakega suma sodelovanja pri prvih krajah. Da bi bila Sebastjanova podoba bolj stereotipna⁶¹ in zato sumljiva, je z vprašanji poskrbel sodnik, saj je sodni pisar zapisal tudi, da je služil le enkrat, pa še takrat le za kratek čas.⁶² Zadnji prispevek v galerijo sumljivih so bile govorice, da so Sebastjana Podboja zaprli zaradi suma tatvine. K tej informaciji so dodali še opis, da je bil zaprt kot brezdelni postopač in berač. Na drugi strani pa je Matevž hotel omiliti Sebastjanovo podobo in je trdil, da je dobil službo pri Slavcu v Bukovju. Da bi bila njegova izjava bolj verjetna, je v zgodbo vpletel še graščinskega lovca, od katerega naj bi izvedel novico o Sebastjanovi službi.

Pozimi, ko ni skrbel za živino, je hodil v bolj oddaljene gostilne v Landol, Strane in celo do tiste v tri ure hoda oddaljeni Hrušici, kot so zapisali v sodni protokol. Matevž razdalje med Predjamo in Hrušico zagotovo ni predstavil v urah, saj njegovo življenje ni teklo v enakih časovnih enotah kot življenje tistega, ki je sestavljal zapisnik ali

55 Prim.: Svetokriški, *Pridige*, str. 39, 91.

56 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 40.

57 Jütte, *Poverty*, str. 200, Ammerer, *Heimat Strasse*, str. 436 in Kienitz, *Frauen*, str. 112–119.

58 Sold, repar in groš so bili bakreni novci. Sedemnajstica (17 kr.) je bila poleg sedmice (7 kr.) srebrni denar (glej: Von Pfennig zum Euro. Geld aus Wien, Katalog razstave, Wien 2002, str. 124, 125) Zaradi gospodarskih kriz se je vrednost določenih kovancev spreminjala. V obravnavanem viru, ki določenim vrstam kovancem določili nominalno vrednost, to pa se je v tem času pisalo v sedemnajsticah, je veljalo npr. 15 soldov = 1 sedemnajstica. Reparjev kot tujega denarja niso nikoli izrazili v krajcarjih. Tudi bavarskih grošev, ki naj bi veljali 3 kr., niso preračunali v krajcarje. Po Ribnikarju je bil sold vreden 2 pfeninga (Peter Ribnikar, *Slovenske podložniške prisegelje patrimonialnega sodišča Bled* (v nadaljevanju: *Ribnikar, Podložniške prisegelje*, Ljubljana 1976, str. 29).

59 Ta najverjetneje salzburški kovanec je bil vreden 4 kr. (Gunther Probst - Ohstorff, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte: von den Anfängen bis 1918*, Böhlau 1983, str. 550). Čeprav ne poznamo natančne vrednosti tega kovanca, je Matevž srajco iz česanega platna, ki ni bila ponošena, prodal za 8 reparjev (ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 82), prav toliko kovancev pa mu je kanilo v žep, ko je prodal usnjene hlače (ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 82).

60 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 77–78.

61 Ammerer, *Heimat Strasse*, str. 441.

62 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 52. Takšnih mladeničev se je prijel sloves, da nočejo delati, če pa že imajo službo, jo pogosto zamenjujejo ter se radi potikajo po gostilnah (Scheutz, *Rezeption von Normen*, str. 361).

odločal o njegovi kazni. A oba izpraševalca sta se odločila, da Matevževe izjave o času dejanj, ki so bile pomembne za odločitev o kazni, »prirediti« kulturi, ki sta ji pripadala in kateri je pripadala tudi njima nadrejena instanca.⁶³ Izpraševalca sta namreč hotela poudariti, da je Hrušica daleč. Ob vedno ostrejših vprašanjih je moral Matevž končno sam priznati, da se je tako daleč odpravil samo zato, da bi se skrnil.⁶⁴ Zato torej, da bi se izmaknil nadzoru vaše skupnosti. Prav zagotovo bi bilo bližje njuno početje sumljivo in zagotovo bi kdo sprožil govorice, ki so bile najpomembnejši transfer informacij v večinoma nepismenih skupnostih.⁶⁵ Nanje bi se odzvali nekateri člani skupnosti in ti bi opomnili hišnega gospodarja, ki je bil še posebej zadolžen za nadzor nad svojimi deklami in hlapci.

Za izginotje manjših vsot denarja je Matevžev gospodar Jakob Požar obtožil svojo ženo in ta-

63 O percepciji časa glej: Gorazd Makarovič, *Slovenci in čas. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*, Ljubljana: Krt, 1995.

64 ZAL, LfU 511, šk. 16, p. 47–53.

65 Govorice so bile kolektiven proces, s katerim so se zbirale in razširjale informacije. Proces je bil skrbno kontroliran. Običaji so določali, kdo bo povedal komu, kdaj in na kakšen način. Kdaj je nekdo slišal govorico, je bilo odvisno od tega, kakšno mesto je imel v vaški hierarhiji, kje je preživel proste dneve in večere. Ulrika Rublack je namreč ugotovila, da se govorice niso prenašale v množici ljudi, ampak sta ponavadi o njej govorila le dva človeka (Ulrika Rublack, *Crimes of Women in Early Modern Germany. Oxford Studies in Social History* (v nadaljevanju: Rublack, *Crimes of Women*), Oxford: Clarendon Press, 2001, str. 18, 26). Govorico je sprožila že žaljuvka, ki jo je nekdo izrekel v javnosti. Pogosti so bili sodni procesi zaradi razžalitve in med žaljuvkami se je pogosto pojavljala prav zmerljiva »tat« z mnogimi pridevniki (živinski, cerkveni, samostanski, pa tudi tat masti, nočni tat...). Če je sodišče ugodilo tožniku, potem je moral obtoženi svoje besede preklicati na javnem mestu. V sodnem procesu proti Matevžu Kavčiču ni mogoče izvedeti veliko o ljudskih govoricah. Ker pa so bile ključni transfer informacij v zgodnjemoveških skupnostih, jih ne smemo zanemariti. Za predstavitev procesa nastanka in razvoja govorice naj služi sodni protokol patrimonialnega sodišča Bled. Sredi 18. stoletja so kljub zatonu čarovniških procesov za najhujše žaljuvke še vedno veljale tiste, ki so nekoga obtoževale čarovništva. V sodnih procesih zaradi razžaljenja so od prič hoteli izvedeti, kako so se govorice širile. Mati Hanžeta Mihelača je od upokojenega vojaka, ki je prišel v njeno hišo popravljat čevlje, izvedela, da ljudje govorijo, da je Anča Povšin čarovnica ali mlekarica. Odsvetoval ji je, da bi bil Mihelač poročna priča ženina, ki se bo poročil s tako »sumljivim« dekletom. V lišo priče Hanžeta Zupanciča pa je prišel Weser, ki je v liši zbranim ljudem povedal več novic. Ena izmed njih je bila anonimna, kar je bilo za govorice še posebej značilno, in sicer z namenom, da oškodovani ne bi mogli nikogar tožiti, in je sporočila zgolj tole: »V naši vasi imamo eno, ki nekaj zmore,« (AS, AS 721, K 41, p. 532–534).

ščo, češ da sta na skrivaj vzeli nekaj bakrenega denarja iz skrinje. Ta je bil bolj pri roki, saj so z njim kupovali tisto, kar so potrebovali. Kovancev manjših vrednosti, ki jih je pogosteje potreboval, Jakob Požar ni skrival pred drugimi. Mimogrede jih je v odprti skrinji opazil tudi hlapec. Matevž je bil očitno v vasi še na dobrem glasu, čeprav so v pivski družbi že vedeli za njegove dolge prste. Tudi zato, ker so bili nekateri med njimi pripravljeni kaj izmakniti. Prav gostilničarjev sin Jožef naj bi mu svetoval krajo. Bil je namreč prepričan, da Jakob Požar ne bo opazil, da mu manjka nekaj denarja. Matevž je izkoristil ugodno priložnost, ko sta v kmečkem okolju najbolj »pripravnem«⁶⁶ času za poroke – pustnem gospodar in gospodarica odšla od doma na svatbo sorodnikov. To pustno soboto leta 1749 je Matevž vedel, da njegova kraja ne bo takoj odkrita in da ima eno redkih priložnosti, ko v izbi, v kateri se je skrivala skrinja, vsaj nekaj časa ne bo nikogar. Srebrni denar je bil namreč skrbno skrit in gospodar je bil prepričan, da Matevž ne ve za skrivališče. Previdno je še počakal, da je Požarjeva tašča odšla v kuhinjo, majhnih otrok pa se ni bal. Z žepnim nožičem je spretno odprl ključavnico, da ni bila videti polomljena, in pobral denar. Najprej se je z denarjem odpravil proti Postojni. Potem ga je obšel dvom in odločen je že bil, da bo denar vrnil. V tem natančnem opisu dogodkov sta oba sodnika zabeležila še zadnje znake slabe vesti, ki sta jih še razumela kot znak, da bi se tat lahko poboljšal. Do nedelje zvečer pa si je Matevž našel skrivališče. Počakal je, da so bili v nedeljo hlapci prosti dela, in se tako ob zgodnjem zimskem mraku napotil v gostilno v bližnjem Bukovju. Ta med nedeljskimi mašami ni smela biti odprta. V znani družbi se je takoj pobahal z denarjem. Na Matevžev račun je ta večer pila celotna družčina. Prvič v življenju je imel toliko kovancev, da je z njimi napolnil kapo do roba. Čeprav so izpraševalci hoteli izvedeti natančno vsoto, jih Matevž ni preštel, ker jih mogoče tudi ni znal. Dvesto goldinarjev je bilo za njegov svet nedojemljiva številka, tako kot ni še nikoli v rokah držal »težkih« srebrnih tolarjev in »goldinarjev«, pa tudi sedemnajstice je verjetno videl le od daleč. »Učeni« so se morali zadovoljiti z njegovim vizualnim opisom. Sklenil je prve kupčije in si s posojanjem denarja ustvaril trdno mrežo socialnih vezi:⁶⁷ gostilničarjevemu sinu Jožefu je posodil 10 goldinarjev kranjske veljave, ki naj bi mu jih vrnil še isto leto, Juriju Jevavcu in Kasperju

66 Čas porok je narekoval cerkveni koledar. V času posta poroke niso bile dovoljene.

67 Kienitz, *Frauen*, str. 72, 75–77.

Ferijanu nekaj manjšo vsoto, dve sedemnajstici pa je dobil županov sin. S kreditiranjem bi lahko zakril sledi za ukradenim denarjem. Po denar bi se oglasil šele čez čas, ko bi zbledel spomin na dejanje. Vedel se je kot »gospod« in tako so bili petic deležni tudi okoliški otroci. Ženski del gostilniške družbe je hotel očarati s svojo darežljivostjo. Trem županovim hčeram je podaril 5 sedemnajstic, obdarjene so bile še Jepavčeve hčere. Prav posebne pozornosti in veseljakove simpatije je bila deležna Jepavčeva sestra Uršula, saj si je lahko iz Matevževega žepa sama vzela nekaj kovancev. Prav njegova darežljivost do otrok je verjetno po vasi sprožila govorce, da hlapec veseljači in razdaja denar.

Govoricam takšno obnašanje, ki ni bilo primerno stanu, ni ušlo. Bilo je preveč sumljivo in neobičajno. Če je nekdo, še posebej fant, živel na veliki nogi in se preveč zadrževal po gostilnah, je nanj hitro padel sum, da je tat. Vaščani so natančno vedeli, koliko zasluži pastir ali katerikoli drug hlapec in so se zato hitro domislili, da se je do denarja dokopal na nepošten način.⁶⁸ Nezaupanje do hlapcev in dekel je najti v vseh diskurzih. Janez Svetokriški je tako svaril hlapce v pridigi na tretjo postno nedeljo: »Ah moj hlapec, povedaj ti meni, kej jemlješ, da se tku pogostu opijaniš (...) Tvoj lon ne nese tulikanj noter!«⁶⁹ Na podoben način je hotel tudi sodnik v Ljubljani iz preiskovanca »izsiliti« resnico. Matevža je namreč vprašal, kje je dobil toliko denarja, da je pil⁷⁰ po gostilnah. Na koncu vprašanja je komentiral, češ da s pogostim popivanjem in za takšne zapitke preizko plačo denarja zagotovo ni mogel privarčevati. O tem »sumljivem obnašanju« sta sodnike podučila Ferdinandea v 84. in Terezijana v 94. členu,⁷¹ ki sta zapisala le nekaj, kar je vaška skupnost hitro opazila in skrbno preverila brez poznavanja teh pravnih navodil. In obratno: pretirano uživanje alkohola, ki je vodilo v odvisnost, naj bi povzročalo kraje ter je bilo nemoralno in grajanja vredno.⁷²

Kljub temu da so se razširile govorce, se je Matevž tri dni zabaval, plesal in pil. Ples je bil zaradi kontakta z nasprotnim spolom prav tako moral-

no sporen. Ker so gostilničarji redko prijavljali »sumljive« goste, ki so jim prinašali dobre zapitke, so bili slabo zapisani pri oblasteh, vendar le redko kaznovani. Denar ne smrdi, so prikimali pregovoru. Razsipanja denarja po tatvini so bili deležni tudi drugi obiskovalci gostilne, tako da Matevževo ravnanje sploh ni bilo nenavadno. Petdeset let pozneje je v gostilni v Šiški dober posel z ukradenim denarjem sklenil gostilničar, ki je gostu poleg žganja in vina prodal še hlače in skrinjo. Potem sta se radodarnemu hlapcu pridružila še gostilničarjeva sosedca, ki sta pivca že videla in vedela, s čim se preživlja. A o izvoru podarjenega se nista spraševala. Skupaj so spili 2 bokala žganja! Darovane »močne« pijače nista odklonili niti njuni ženi, ki sta gostilniški prag prestopili šele pozno zvečer in sicer z namenom, da bi domov odpeljali svoja moža.⁷³ V obeh primerih (torej tudi pri Matevžu) je gostilničar po nekaj dnevih odpovedal svojo gostoljubnost. Če se vrnemo k Matevžu, se je ta zadnjo noč z veselo družico preselil k enemu od tistih, ki jim je posodil denar - k Jepavcu (ali Ipavcu).⁷⁴

Po vasi se je razširila vest o radodarnem hlapcu. V Predjamo se je z novico o tem odpravila Katra Maričkovka, saj se ni smel kar vsak oglasiti v hiši bogatejših prebivalcev. Novico je »odnesla« k Požarjevi svakinji. Povedala ji je, da je njihov pastir veseljačil v sosednji vasi in da je imel polno kapo sedemnajstic, tolarjev in goldinarjev. To se je zgodilo prav tisti dan, ko se je po tridnevnem poročnem rajanju domov vrnil Jakob Požar. Ko je slišal za novico,⁷⁵ je najprej preveril svoje premoženje. Seveda se skrinja ni hotela odpreti. Ko ni šlo s ključem, je ključavnico odprl na silo in jo zlomil. Jezni kmet je odvihral do gostilničarja Konkolaja, kjer pa ni več našel nezvestega hlapca. Matevž je bil že varno skrit v senu. Ko je spraševal po njem, ga je hotel gostilničar odgnati z besedami, češ da je že odšel. Konkolaj je bil očitno že večkrat deležen kakšne malenkosti od tatinskih tičev in jih je zato v nasprotju z vsemi moralnimi pravili ščitil. Kmet pa se ni dal in je izmikajočemu se gostilničarju zagrozil, da ga bo tožil na sodišču. Tako bi si zagotovil povrnitev škode, ki je bila povzročena s tatvino. Konkolaj se ni uklonil, zlomil pa se je njegov sin. Ta je priznal, da se iskani tat skriva v njihovem senu. Skupina ljudi je vdrla na senik in ga res našla. Nevaren ni bil, saj je spal. Matevž, ki se je najprej branil z molkom, je pod pritiskom groženj končno popustil. Razkril je, komu je razdal

68 Ammerer, *Heimat Strasse*, str. 438.

69 Svetokriški, *Pridige*, str. 91.

70 Pitje je nasprotovalo takratnim moralnim predstavam. Po ljudskih predstavah je pretirano popivanje vodilo v kraje (Ammerer, *Heimat Strasse*, str. 325 in 326).

71 In to celo v opisu, kaj je dovolj utemeljen sum za krajo, da se je trmastega preiskovanca lahko »preverilo« še s torturo (CCT, art. 94, § 8).

72 Ammerer, *Heimat Strasse*, str. 325 in 326.

73 ZAL, LJU 511, šk. 25, p. 107, 108.

74 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 50, 51.

75 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 72-75.

denar.⁷⁶ Denarja, ki ga je skrnil osumljenec, ni zahteval. Ko so Matevža prijavili uradnikom gospodstva Predjama, ga je sodni sluga telesno preiskal in našel za pas zataknjen denar, ki je postal neizpodbiten dokaz dejanja.⁷⁷ Tako je zahteval sodni postopek, saj so prav pri preiskavi osumljencev pogosto našli najpomembnejše dokaze storjenega hudodelstva.

V kamri, ki jo je za ječo uporabljalo predjamsko gospostvo kot deželno sodišče, je čakal na sodni proces in hkrati razmišljal o pobegu. Načrt je bil dobro pripravljen, idejo zanj pa naj bi mu dal Sebastjan, rekoč, da je norec, če ne zbeži, saj da ima priložnost. Dan pred pobegom, bilo je na veliko noč, mu je Sebastjan že zjutraj prinesel bokal⁷⁸ vina, ki sta ga v grajski dvorani spila skupaj s sodnim slugo in čuvajem.⁷⁹ Med prazniki so očitno omilili stroga pravila varovanja zapornika. Za plačilo pijače je Matevž dal svojo srajco. V popoldanski pivski družini, v kateri je manjkal le sodni sluga, so spili še 3 poliče⁸⁰ vina. Njegov čuvaj je bil eden od podložnih kmetov ali njihovih hlapcev. Varovanje zapornika se je vštelo v obvezno tlako, ki je bila določena na kmetijo. To, da je sodnik v protokol zapisal tudi, da so pili skupaj, je v takratni družbi pomenilo, da so se »pivci« poznali. Tako ni bilo nič nenavadnega, da je jetnik naslednji dan, na velikonočni ponedeljek leta 1749, z moledovanjem prepričal čuvaja, naj vstopi v njegovo jetniško sobo, potem pa ga z zvijačo zaprl vanjo. Zapornik se je sicer uspel znebiti okovja na nogah, ki naj bi mu preprečevalo pobeg, toda graščine le niso bile tako slabo zaprte in dostopne vsakomur. Zato tudi oditi ni bilo mogoče kar tako. Če je Matevž hotel zbežati, je moral priti skozi zapahnjena in zaklenjena glavna vrata. Imel pa je srečo, saj je v strehi nad njimi našel luknjo in skozi pot v svobodo. Ko je razmišljal, da bi na grajski pristavi prosil za

kruh, so se ljudje že začeli vračati od maše iz Hrenovic. Takoj, ko jih je zagledal, se je skrnil v enega od strmih jarkov, po katerih je tekla ponikalnica pod gradom. Mogoče ga je bilo res tako strah, da ga bodo našli, kot je izjavil na zaslišanju.

Do noči se ni premaknil. Potem se je oglasil pri Andreju Stejerju v Bukovju. Matevž je zanj vedel, da ga ne bo izdal, saj je od njega kupoval ukradene koštrune. In res si je pri njem naprosil kos kruha ter prenočišče na vrtu. Naslednjega dne je hotel od delodajalčevega brata in hkrati njegovega hlapca Valentina Klemenca izterjati sedemnajstico, ki mu jo je bil ta dolžan. Ko je od daleč v hiši zagledal le gospodinjo, se je po tleh odplazil do njegove skrinje, ki je bila spravljena na seniku. Z žepnim nožičem je zlahka vlomil vanjo in si nabral nekaj denarja, potrebnega za na pot. Veliko je tvegalo. V tem okolju bi ga namreč takoj, ko bi ga zagledali ljudje, ki so se bali za svoje premoženje, predali gosposkim uradnikom. Prenočil je v Predjami pri Luku Marnu, ki mu je zaupal, saj je z njegovim sinom nekoč kradel sadje.

Naslednjega dne se je odpravil na Goriško. Prav daleč pa ni prišel, saj se je zadržal v gostilni na Colu, kjer je zapil več, kot je prej ukradel. Ustvaril je rekordni zapitek, saj mu je uspelo napraviti kar 9 sedemnajstic in 2 reparja. Za plačilo mu je gostilničar »vzel« večino obleke, tako da se je nazaj grede v Predjamo priplazil bos, brez klobuka in suknjiča. Prej je sodnikom še zatrjeval, da je hotel nadaljevati pot, a da je bos ni mogel, je dodal. Najboljše skrivališče, ki mu je hkrati ponujalo novo priložnost za krajo, je bil hlev gospostva, kjer je dva dni čakal na primeren trenutek za krajo. Ko je hlapec odšel na večerjo, je vlomil v njegovo zaklenjeno sobico in mu izmaknil nekaj kosov dobre obleke – od usnjenih hlač⁸¹ do rokavic iz lisičjega krzna. Lakoto pa si je potešil z dvema kosoma kruha. Iz zapisnika se lahko razbere Matevževa negotovost ob iskanju najboljšega izhoda iz zapletene situacije. Preiskovalec jo je namenoma omenil in tako zlonamerno nakazal pot, ki je skozi sodni proces vodila do ugotovitve, da je obdolženec nepopoljšljiv hudodelec. Potem ko se je Matevž dva dni skrival na seniku gospostva, ga je že pošteno dajala lakota. Potrkal je pri Valentinu Mišku, kjer so mu, potem ko je plačal, skuhal žgance. Tudi ta ga

76 O ritualiziranih oblikah nasilja glej: Magnus Eriksson, Barbara Krug - Riclter (ur.), *Streitkulturen. Gewalt, Konflikt und kommunikation in der ländlichen Gesellschaft (16. - 18. Jahrhundert) (v nadaljevanju Eriksson, Streitkulturen)*, Böhalu, 2003.

77 ZAL, LJU 511, šl. 16, p. 72-75.

78 Po Sergeju Vilfanu (*Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.-19. stoletje) (v nadaljevanju: Vilfan, K zgodovini mer)*, v: *Zgodovinski časopis*, 1954, str. 27-86, str. 85) je držal bokal 1,65 l.

79 »Zavle zdravje vina piti on na sme mi prpustiti. Toku treznega držati mene inore on vselej. De, k b jest kje krog štoriklati jel al se opotekati, na pobil glavo kedej ter da b drugi dan debele grče mene ne bolele (Feliks Dev, *Zdovolni Jetnik*, v: Jože Pogačnik, *Starejše slovensko slovostvo*, Maribor 1980, str. 169).

80 Ta je držal pol bokala.

81 Ko je Baš našteval materiale »običajnih« kmečkih hlač po pokrajinali, usnjenih ni omenil (Angelos Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju (v nadaljevanju: Baš, Oblačilna kultura)*, Ljubljana: DZS, 1992, str. 52-54).

Grajski hlevi in kašča so bili Matevževo večdnevno skrivališče (slika iz: Sapač, Grajske stavbe, str. 56).

ni ovadil graščinskemu slugi, saj je kot njegov pivski kolega sodeloval pri skrivanju in prodaji ukradenih koštrunov. V zameno za še kakšno ukradeno stvar mu je za popotnico dal še polno čepico suhih sliv. Nato se je zopet za dva dni skril v hlevu na pristavi. Iz previdnosti je hotel na tuje, čez beneško mejo, in si tam najti službo. A tam ni dolgo ostal. Dežela in navade so mu bile tuje, je dejal na prvem zaslišanju.⁸² Na poti se je pokazala njegova premišljena taktika, saj je vse ukradene predmete zamenjal za druge. Tako je v Ricmanjah zamenjal malce ponošen plašč za bel suknjič, v Kopru je sklenil kupčijo z usnjenimi hlačami, rokavice iz lisičjega krzna in kapo pa je založil za zapitek v gostilni v Senožečah.⁸³

Iz Beneškega primorja se je odločil oditi k bratu v Sap. Mogoče se je čez Predjamo vračal le zato, ker se je hotel izogniti številnim kontrolam na glavni deželni cesti.⁸⁴ A prav pri graščinskem vrtu ga je srečal upravnik gospostva in mu ukazal, naj se ustavi. Da mu tat ne bi pobegnil, mu je zagrozil, da bo streljal. Pred njim je moral Matevž

ponižno oditi do graščinskega hleva, tam pa je zanj poskrbel sodni sluga. Kovači so mu zopet zakovali okovje okoli nog in ga strpali v ječo. Ta pripor pa zagotovo ni bil enak kot prejšnji. Mogoče so mu prvič namenili boljši pripor tudi zato, ker je bila zima in so morali zaporniku vsaj malo zakuriti. Vsekakor je bila splošna praksa, da so imela deželska sodišča po več zaporov. Zdaj je upravnik ukazal postaviti stražo pred jetniško okno, na straži pa so se menjali podložniki gospostva. Upravnik deželskega sodišča v Predjami ga je med priporom tudi zaslišal. Zapisnik, ki je nosil datum 29. 5. 1749, je moral poslati na Deželno pravdo, saj je le-ta določala, kateri proces bo vodil cesarski krvni sodnik. Matevž je bil v zaporu nekaj tednov, potem pa si je uspel s kamnom izbiti zatič na okovju, ki očitno ni bil dobro vstavljen. Ponoči, ko je straža zaspala, je zbežal skozi isto luknjo v strehi nad glavnimi vrati. Ker je bila še sveže zazidana, so bili kamni majavi, kar je izkušeni »begunec« spretno izkoristil.⁸⁵ Prav mogoče je, da so za Kavčičeva pobega deželne oblasti izvedele šele, ko je zločinec prišel pred sodišče v Ljubljani.⁸⁶ Seveda le v primeru, če je

82 V beneška mesta ga verjetno niso spustili.

83 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 60.

84 O varovanju popotnikov pred roparji je pisala Eva Holz (Ljudje in cesta. Razmere od Marije Terezije do leta 1848, v: Oto Luthar (ur.), Pot na grmado. Historični seminar 1, str. 127–147, še posebej 138, 139). Posebej nevarni in »zloglasni« področji sta bili okoli Bazovice ter med Postojno in Planino.

85 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 48, 49, 59, 60.

86 Je pa leto dni po justifikaciji Matevža Kavčiča deželna pravda izdala resolucijo, ki je zahtevala večjo doslednost pri pošiljanju četrtletnih poročil o hudodelcih in je najavila obiske komisarjev, ki bodo pregledali ječe. Te so bile slabo vzdrževane, saj so preiskovanci prepogosto

zbežal, preden je upravnik deželskega sodišča na Deželni pravdi zaprosil za krvnega sodnika. Ista institucija je namreč že začela uveljavljati četrletna poročila o hudodelcih, ki so bili osumljeni malefičnih zločinov in predani krvnim sodnikom, pa jih le-ta niso dosledno upoštevala.

Matevž v skupnosti, v kateri se je lahko zanesel le na določene posameznike, ni mogel ostati. Bil je na slabem glasu. Po dveh dnevih, preživetih v grmovju nad gradom, se je po stezah, ki jih je dobro poznal, odpravil čez hrib v Landol. Tam si je za skrivališče izbral Franketovo gumno, kjer je bil varno skrit, saj vanj v tistem času ni nihče prišel. Skrival se je zato, da se je poleglo iskanje, ki ga je sprožilo deželsko sodišče. Gumno je bilo sicer, kot je znano, na Slovenskem namenjeno mlačvi žita. Za to opravilo so potrebovali poseben prostor, ki pri bogatejših kmetih ni bil nujno sestavni del hiše, v kateri so stanovali. Pri Franketu je bilo gumno dokaj odmaknjeno od hiše, kar pa ni bilo nič nenavadnega. Nekateri kmetje so ga imeli tudi povsem izven vasi, večino leta pa je služilo kot skladišče za slamo in žito. V takšen prostor so hlapci in dekleta občasno prihajali.

Potem se je Matevž odpravil naprej. Kot marsikateri berač je v okolici Landola, v mlinu pri Milavcu, prosil za kruh in ga tudi dobil. Mimo Postojne se je proti Vrhniki napotil po manj »prometni« potji čez Cerknico in Bloke ter končno prispel do Škofljice in Gumišča ob robu Barja, blizu ceste proti Ribnici. Na poti se je preživljal z beračenjem. Do Vrhnike, kamor je najprej nameraval, bi lahko odšel tudi po glavni cesarski cesti.

Nekje na poti je moral zboleti, saj je nekaj tednov po prihodu v ljubljansko predmestje ležal na škofijskem seniku pri sv. Petru. Ljubljanski zasliševalci so, ker je šlo za domače okolje, dodali, da je bil senik blizu vodnjaka. Tam so prenočevali tudi drugi berači, saj so jih ljubljanski beraški strahovi na posesti drugih gospostev očitno pustili pri miru. V bližini je bila hiša za revne. Tam bi lahko berači zaprosili za malo juhe, ki so jo v ljubljanskih samostanih kuhali zanje.⁸⁷ V tem

zbežali ali še huje: v njih zboleli in umrli (AS, AS 746, Samostan Kostanjevica, fasc. 27, 22. 10. 1752). Zaradi številnih pobegov deželna pravda še leta 1759 ni bila zadovoljna z ureditvijo zaporov.

87 *Julia je bila mnogo pred rumfordsko juho običajni dar revežem v samostanih (Ammerer, Heimat Strasse, str. 321). Vsaj tako lahko sklepamo po resoluciji Repräsentante in komore iz leta 1761. Ta je od samostanov zahtevala, da v prisilno delavnico oddajo juho in drugo*

prenočišču se je Matevžu ponudila priložnost, da enemu izmed beračev iz hlač, ki jih je pred spanjem slekel, ukrade za 51 krajcarjev z beračenjem pridobljenih soldov. Berač je zagotovo kmalu pogrešil svoj denar, a je bil Matevž zaradi boleznih očitno nesumljiv.

Ko je ozdravel, se je Matevž z ukradenim denarjem odpravil v gostilno. Tam je ostal tri dni, medtem pa mu je uspelo okrasti še pijanega Rovtarja, po imenu Pečovnik. Ta je v svojih hlačah premogel le 4 sedemnajstice in dva reparja, torej le malo več denarja kot okradeni berač.⁸⁸ Potem se je ponoči iz gostilne izmuznil, ker ni imel denarja za plačilo zapitka. Ko je tega večera ob neki hiši na Barju opazil skrinjo, se je najprej skrtil nad hlev in počakal, da so vsi zaspali. Pri vlomih si je »kot profesionalni vlomilec« (ex professo) pomagal z nožičem in palico. Vzel je ženske obleke. Poleg dveh boljših avb ali »aftah«⁸⁹ s čipkami je našel še dve brez njih, dva in pol vata⁹⁰ črnega platna, robec ter celo za repar kruha in sedmico. Poleg je stala skrinja, iz katere ni vzel nobene obleke, le nekaj drobiža – 15 soldov. Isto noč se je priplazil tudi do odmaknjene hiše pri »pri Šimonu« in takoj opazil odprto okno. Ukradel je rdečo žensko jopo in otroško čepico.⁹¹ Njegovih tatvin pa s tem še ni bilo konec. Na poti se je ustavil še v gostilni na Vrhniki. Kot vsak drugi gost si je v gostilniški sobi naročil polič vina, potem pa je izpod klopi, kjer je bila spravljena popotna torba, izmaknil jahalne škornje in čevlje. Ni vedel, čigavi so, a glede na goste in statusni simbol, ki ga je imela obleka, jih je pripisal duhovniku ali vojakom, ki jih je srečal v gostilniški sobi.⁹² Potem je ukradene stvari poskusil prodati. Da ne bi bil sumljiv, je ženske obleke razglasil za last umrle sestre.⁹³ Dve ruti s čipkami je prodal krčmarjevi ženi že v gostilni pri Klamu v okolici Vrzdence, ki jo je kot naslednjo obiskal. Vse ostale stvari je v gostilni pustil kot garancijo za plačilo.⁹⁴

hrano, ki so jo po ustaljeni praksi delili revežem (AS, AS 7, Deželno glavarstvo za Kranjsko (v nadaljevanju: AS 7), šk. 82, 6. 7. 1761).

88 *ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 53–62.*

89 *Hacquet, Abbildung und Beschreibung, str. 40.*

90 *Vatel je meril od 77,3 do 77,5 cm (Vilfan, K zgodovini mer, str. 59).*

91 *ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 63.*

92 *ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 63.*

93 *Kakšne izgovore si je pozneje izmišljal za prodajo ženskih oblek ne izvem, mogoče je uspešen izgovor postal običajna poteza pri prodaji takšnega ukradenega blaga. Podoben način prodaje ženskega blaga je opisal tudi Martin Scheutz (v: Rezeption von Normen, str. 361).*

94 *ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 105.*

Najboljše stvari je ukradel, ko je v hišo prišel kot berač

Pobegli zapornik je bil obsojen na beg. Kot mnogi drugi je hotel naprej zbežati čez mejo, kjer bi ga težje izsledili. V obmejnih področjih je bil nadzor nad brezdelnimi prišleki bolj strog kot drugod po deželi in tam bi zagotovo težje našel službo. Vsak mlad berač, ki ni imel vidnih telesnih okvar, je bil trn v peti oblasti. Te so ga razglasile za lenuha in ga zato preganjale. Da si je kaj priberačil, je moral poskusiti različne možnosti. Ko je zvečer došel do hiše, je lahko s ponižno prošnjo hitro dobil prenočišče.⁹⁵ Ponavadi le za eno noč. Če je potrkal na vrata revnih, so mu dali ležišče v edinem prostoru, v katerem so živeli vsi. Če pa je za prenočišče prosil dobro stoječega hišnega gospodarja,⁹⁶ potem mu je ta dodelil ležišče pri hlapcih na senu nad hlevom, na seniku, gumnu ali kakšnem drugem kraju. Matevž je kdaj ob tem izkoristil priložnost in kaj ukradel. Podobne kraje niso bile nobena redkost.⁹⁷ Kot berač se je pač lahko nesumljivo približal hiši in se prepričal, da res ni nikogar doma. Tako se je »znašel«, ko je beračil v župniji Žiri pod cerkvijo Svetih treh kraljev. Nepazljivost stanovalcev je potem kaznoval še enkrat, ko se je povzpел po stopnicah in si prisvojil ženski plašč, ki je bil obešen na hodniku. Zvil ga je in skrtil pod svoj suknjič, potem pa je vstopil v izbo. Pri nič hudega slutečih domačih si je priberačil še kosilo.⁹⁸

Ko si je izprosil prenočišče na Srabotju, je po izbi iskal, kaj bi ukradel, a ni ničesar našel. Ko pa se je zjutraj odpravljaj iz hiše, je njegov ostrí pogled obstal na od stanovanjskega poslopja nekoliko odmaknjeni kašči. Celodnevno čakanje se je splačalo. Ponoči se je prikradel do nje in se skozi odprtino potuhnil na podstrešje. Nočne tatvine so bile posebej kaznive, zaradi vraževernosti, povezane z nočjo, pa prav srh vzbujaajoče tiste, ki so se zgodile okoli polnoči.⁹⁹ Tat se je lahko v temni noči precej neopazno približal hiši, Matevžu pa

so večkrat prav takšne kraje prinesle zavidljiv plen. Vlomil je s sekiro, ki jo je čez dan izmaknil pri neki drugi hiši. Plen je bil obilen. Suknjiča sta bila plemenita, čeprav nekoliko ponošena. Čeprav sta bili ponošeni, sta se v njegovi malhi znašli tudi dve srajci. V drugi skrinji je bila skrbno shranjena ženska obleka: dve spodnji obleki, pa dve ruti brez čipk in rjuha iz česanega platna. Lastnica je v skrinji shranila tudi vatel česanega platna. Malo manj (predvsem v drugi, kmečki meri, braču¹⁰⁰) je imela grobega platna. Tudi robca nista bila slaba, saj sta bila obšita z nitjo. Denarja v skrinjah, ki niso imele svojega mesta v osrednjem bivalnem prostoru, ni našel. Zadovoljiti se je moral z dvema grošema.¹⁰¹ V veliki večini primerov je Matevž verjetno vlomil v skrinje hlapcev in dekel, saj je bilo v njih malo denarja in več oblek. Verjetno ni vzel vseh, kljub temu pa je navidez sicer drobna kraja lastniku, ki ni posedoval veliko premoženja, povzročila precejšnjo škodo. V Žirovskem vrhu je pri neki hiši opazil, da lahko pride na podstrešje. Počakal je noč in se s sekiro, ki jo je našel malo prej, povzpел v tisti del podstrešja, ki je bil nad sobo. V temi je zatipal tri skrinje. Vzel je prav zavidljivih šest srajc: razen ene so bile vse nove, sicer resda iz slabšega platna, a tudi ostale tri iz boljšega platna niso bile pretirano ponošene. Vzel je tudi zelen in rdeč svilen trak ter enega, ki so ga opisali kot hrvaškega (*Crabatische Bünter*). V skrinjah je našel tudi nekaj drobiža in moško volneno kapo.¹⁰²

Tudi v drugih hišah, do katerih se je priplazil ponoči, se je nadejal dobrega plena. Manj je odnesel, ko se je na podstrešje povzpел po lestvi; ukradel je ponošeno srajco, robec in platnene hlače. Ko si je na varnem mestu znova ogledal ukradene stvari, je v hlačah našel še tobačnico in nož.¹⁰³

Nekoč je celo počakal, da so domači iz hiše, v kateri je prespal, odšli na polje in jim izmaknil novo srajco ter en groš.¹⁰⁴ V Šmarjah je vedel, kje pri neki hiši spijo hlapci. Ko se je prepričal, da so res odšli na delo, jim je ukradel ponošen suknjič iz črnega deželnega sukna, nove lanene hlače, srajco ter par čevljev.¹⁰⁵ Nad Idrijo je hotel kot berač potrkati na hišna vrata, a ko je opazil, da je izba prazna, je takoj izkoristil priložnost. Iz

95 Scheutz, *Rezeption von Normen*, str. 381.

96 Scheutz, *Rezeption von Normen*, str. 385.

97 Scheutz, *Rezeption von Normen*, str. 386. Ammerer, *Heimat Strasse*, str. 478.

98 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 66.

99 Poleg nočnih krajev so za oteževalne okoliščine veljale še: oborožena tatvina, vlom vrat in ključavnic, kraja članom družine in hišnemu gospodarju. Huje obravnavane so bile še kraja v času požara, skozi okno, v kopalniščih ter kraja težko varovanih stvari (npr. čebel, medu, žita) (CA, *Ferdinandea*, art. 84, § 6 in *Terezijana*, art. 94).

100 Brač je meril 68 cm (Vilfan, *K zgodovini mer*, str. 59).

101 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 71.

102 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 68.

103 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 68.

104 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 77, 78.

105 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 80.

hiše je ukradel sekiro.¹⁰⁶ Na Dolenjskem sta bila s Sebastjanom bolj pogumna. Ko sta berača ugotovila, da so nespretni prebivalci hišo pustili brez nadzora, se je Matevž postavil na stražo. Medtem je Sebastjan v izbi iskal skrinjo, ki je bila na njegovo srečo celo odprta. Plen ni bil obilen, izmaknila sta le srajco iz dobrega platna.¹⁰⁷ Matevž je kaznoval tudi nepazljivost stanovalcev neke hiše v Bevkah in si na vrtu prisvojil srajco, ki se je sušila. Vzel jo je kljub temu, da je bila ponošena.¹⁰⁸ Ni ga zmotilo niti, da je hiša stala zraven županove.

Ker so bili mnogi dogodki iz Matevževega beraškega življenja povezani s krajami, se na prvi pogled zdi, da je bilo njegovo beračenje zgolj pretveza za kraje. Ker vir o času med eno in drugo krajo molči, drugih načinov preživetja ne moremo prepoznati. Razen v dnevih po zares velikih krajah, ko je prav hitro zapil vse, kar je dobil, je bil večino časa brez prebite pare. Moral je beračiti, da je dobil kos kruha. Če pa je dobil prenočišče, se je lahko nadejal večje gostoljubnosti in povabila k hišnemu obedu.

Ljudje so bili najbolj darežljivi ob praznikih. Pri Leskovcu v Poljanski dolini je na vse svete (1. 11.) prosil za mile darove in se izdajal za pogorelega,¹⁰⁹ človeka torej, ki mu je vse premoženje pogorelo. Na praznični dan je lahko na vrata potrkal prej kot običajno in ni se mu bilo treba bati, da bi ga od hiše pregnali. Beračenje je bilo uspešno le, če je berač »premogel« kakšen potreben rekvizit, na primer ponarejeno potrdilo,¹¹⁰ da mu je ogenj uničil premoženje. Z ukradenim denarjem bi lahko ponarejeni listek kupil na poti ali v kateri od gostiln. Nepismenim kmetom je bilo namreč dovolj, da ga je zgolj pokazal. Najverjetneje pa je Matevž imel palico, najbolj prepoznavni znak beračev.¹¹¹ Tako pogost, da je tudi Valentin Vodnik v svojem Dramilu zagrozil, češ, lenega čaka »pal-

Sold je bil dar beraču, ki je šel za rujno vince.

ca beraška«. A takšnih predmetov vir ne omenja! Kmet mu je dal kosilo, večerjo, prenočišče in zajtrk. Ob odhodu si je »postregel« še sam in si vzel srajco, ki je visela v izbi. To je seveda prodal.¹¹² Beračenje pod krinko, da mu je vse pogorelo, je bilo tako uspešno, da sta ga s Sebastjanom uporabila tudi, ko sta po božiču leta 1749 odšla beračit na Dolenjsko. Sočutje do ljudi, ki jih je zadela ena najbolj pretečih nesreč, ki je bila povezana s kolektivnim strahom pred neurji in ognjem, je bilo očitno veliko. Ko sta si pri nekem kmetu kot pogorelega iz Godoviča izprosila prenočišče, sta zjutraj pohitela s slovesom, da sta lahko neopazno ukradla usnjene hlače.¹¹³ Kot pogorelec se je mladenič nadejal tudi denarnih darov, čeprav so bili ti v podeželskih skupnostih zelo redki. Ker je bil mlad, bi si moral v času, ko so na podeželju ob košnji ali žetvi potrebovali dodatne delovne moči, hrano prislužiti z delom. Matevž se je večkrat zadrževal v okolici Ljubljane in Škofje Loke, enkrat pa celo pri Tolminu in Višnji gori, ker je verjetno pričakoval, da si bo tam prej kaj priberačil. V takšnih okoljih se je nadejal tudi darov v denarju, tako kot sta denar imela neka berača v Ljubljani ali v okolici Tolmina. Kajti tudi enemu od njiju je Matevž izmaknil za sedemnajstico in 8 soldov kovancev.¹¹⁴

Dobro je znal opazovati in predvsem izkoristiti priložnosti, da je kradel čimbolj neopazno. Med nedeljsko mašo, v času, ko so bili prebivalci hiše na delu na polju ali ponoči, so tatovi najpogosteje »poskusili« srečo.¹¹⁵ Le če je bil tat neopazen, se je lahko v okolici tudi skrtil. Matevž je raje počakal, da se je poleglo razburjenje in iskanje storilca, ko je bila kraja odkrita. Ponavadi je kradel ponoči in še pred jutrom zbežal iz prenočišča. Čeprav je bilo z različnimi patenti in redi kmetom prepovedano, da bi dajali prenočišča

106 ZAL, IJU 511, š.k. 16, p. 78.

107 ZAL, IJU 511, š.k. 16, p. 82.

108 ZAL, IJU 511, š.k. 16, p. 106.

109 ZAL, IJU 511, š.k. 16, p. 76.

110 Beraška potrdila je leta 1530 uvedel cesarski policijski red. Ta je zemljiškim gospostvom ukazal skrbeti za revne podložnike, ki so bili rojeni v njihovem gospostvu. Če so jih ti imeli preveč ali jih niso zmogli preživljati, so jih lahko s posebnim dovoljenjem za beračenje poslali prosit za miloščino drugam (Scheutz, *Ausgesperrt*, str. 36). Beraška pisma so prav maja (6. 5.) leta 1751 prepovedali, potrdila o pogorelih pa omejili (AS, AS 7, š.k. 324, *Alphabetisch – Sinoptische Auszug alle erlassenen höchsten Patenten, Verordnungen und Befehlen*).

111 Otto Ulbricht, *Die Welt eines Bettlers um 1775* (v nadaljevanju: Ulbricht, *Die Welt eines Bettlers*), v: *Historische Anthropologie* 1994, str. 371–398, tukaj str. 373–380.

112 ZAL, IJU 511, š.k. 16, p. 75.

113 ZAL, IJU 511, š.k. 16, p. 82.

114 ZAL, IJU 511, š.k. 16, p. 68.

115 Ammerer, *Heimat Strasse*, str. 441.

tujcem, Matevžev primer ni spodbudil novih¹¹⁶ prepovedi na Kranjskem. Prej je pokazal, kako razširjena je takšna solidarnost med kmečkim prebivalstvom.

Na Vrhniki je iz hlač dveh kmetov, ki sta spala z njim, ukradel denar.¹¹⁷ Hlače sta namreč pred spanjem položila poleg ležišča. Tudi če je poleg njega spal berač, kot se je zgodilo na Tolminskem, mu je pobral denar. Čeprav sta si delila podobno usodo, se med njima niso stkale vezi solidarnosti, kot bi radi dokazali nekateri avtorji. Tam, kjer je prenočevalo veliko ljudi, se je Matevžu posebej nasmehnila sreča. Najbolj se mu je splačalo krasti »tujcem« in ljudem, ki so bili tako kot on na poti. Matevž Kavčič je kradel tudi tistim, ki so že bolj globoko pogledali v kozarec. Tako je izkoristil globok spanec hlapca, ki je na sv. Marjeto spal nad njim na klopi, in mu iz žepa izmaknil denar.¹¹⁸ Pri Dobrovi je na večer pred vnebovzetjem leta 1749 ukradel 4 sedemnajstice in 4 groše iz žepa spečega kmeta. Moški, ki si je z njimi delil prenočišče, ni bil tako premožen in mu je izmaknil le 3 solde.¹¹⁹ Na predvečer praznika je bilo druženje in popivanje pričakovano. Opitost žrtev je zagotovo olajšala krajo, čeprav je vir v tem primeru ne omeni.

Samo petkrat je kradel v gostilniški sobi in le dvakrat je od tam ukradel predmete. Zadnja kraja je bila prav posebna, saj je ukradel moške volnene rokavice, te pa je hitro prodal neznanцу na cesti, ki ga je opisal kot kmeta.¹²⁰ Njegove kraje tako niso bile drzne kot kraje nekaterih tatov in roparjev, ki so se soočili s stanovalci in jim grozili toliko časa, da so ti izdali skrivališča, v katerih so imeli spravljene denar. Ponavadi je praznil skrinje, ki niso imele svojega mesta v osrednjem bivalnem prostoru. V eni izmed njih je našel celo nekaj kruha, ki ga je lastnik skrival pred drugimi lačnimi usti.

Na pomlad se je Matevž na popotovanju po Kranjskem enkrat izognil skrbnim očem zemljiškogospodarskih uradnikov in kmetov na tlaki, ko so ti opravljali glavne deželne vizitacije.¹²¹ V monarhiji so namreč določili noč, v kateri naj bi uradniki deželskih sodišč istočasno iskali in zaprli

sumljive ljudi, ki bi jih našli pod milim nebom ali kot goste v odmaknjenih hišah. Ker je bilo to pravno sredstvo kljub starim navodilom še precej v povojih in v času Matevževih kraj šele nekaj let zares obvezno, se je le malo poročil pohvalilo z uspehom in zajetjem kakšnega nemoralnega klateža ali kakšne sumljive osebe brez gospodarja.¹²² Matevž Kavčič v času deželnih vizitacij ni kradel in se je tako izognil budnemu očesu tistih podložnikov, ki so jih določili, da v takih vizitacijah sodelujejo.¹²³ S pomočjo tega pravnega sredstva naj bi po mestih in podeželju odkrili berače, tujce in klateže. Vse moške, ki so bili sposobni za delo, so predali vojski, berače in beračice pa odgnali v rojstni kraj. Z za vojsko nesposobnimi tujci so imeli več težav, saj je morala njihove odgonske liste potrditi dvorna varnostna komisija. Za delo sposobni ljudje namreč po določilih patenta iz leta 1724 in obnovljenega leta 1749 niso smeli beračiti. Lahko so bili obsojeni na prisilno delo v Ljubljani ali pa so jih potrdili za vojake.¹²⁴

Spomladi leta 1751, ko je Matevž na Tranči čakal na končno obsodbo, so bili v Ljubljani in njenih predmestjih pregoni beračev po nekaj letih¹²⁵ zaradi obnovljenega patenta o pregonu beračev zopet bolj pogosti, beraški strahovi in merilci soli (posebni biriči) pa za iskanje »sposobnih« beračev (ki so jih lahko predali za rekrute) še posebej nagrajani.¹²⁶ Matevž pa je bil očitno premajhen, da bi ga potrdili za vojaško službo. Vojaško nesposobnost Sebastjana Podboja so nekaj let pred opisanimi kraji uradno potrdili, potem ko so ga z drugimi rekruti zaprli v ječe Predjamskega gradu, iz katerih so ga izpustili šele, ko je zdravnik potrdil njegovo neprimernost za vojsko.¹²⁷ Mogoče je prav z vojaško nesposobnostjo obeh povezan zapis, da nista »za nobeno rabo«. Kako so se sicer do mladih ljudi obnašale oblasti, najboljše kaže usoda hlapca Luke. Z Matevžem sta se spoznala v Novakovi hiši v Kočah, kjer je Luka prodal voz ovsa. Ker je bilo to tik pred njegovim godom, največjim osebnim praznikom, si je pri-

116 Prim.: AS, AS 7, š. 25, cod. 1.

117 Več o pravnem sredstvu deželnih vizitacij glej: Scheutz, Ausgesperrt.

118 AS, AS 7, š. 181, p. 99, 2. 4. 1749.

119 Vizitacije so bile bolj pogoste konec tridesetih let 18. stoletja, tudi zato, ker je takrat obstajala nevarnost prenošanja nalezljivih boleznih.

120 ZAL, LJU 488, Cod. XIII - Mestni računi (v nadaljevanju: LJU 488, Cod. XIII), š. 153, b, p. 88.

121 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 52. Da so hoteli Sebastjana Podboja potrditi za rekruta izvemo tudi zato, ker je ta podatek služil tudi kot identifikacijsko sredstvo, ki bi ga uporabili, ko in če bi ga iskali v gospostvu, kateremu je pripadal.

116 AS, AS 1079, patent 27. 12. 1717.

117 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 77.

118 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 69.

119 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 77.

120 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 83.

121 Vletu 1749 je bila za glavno deželno vizitacijo določena noč 21. 5. (AS, AS 7, š. 181, p. 100), leta 1750 pa 22. 5. (AS, AS 7, š. 182, p. 127).

voščil pijačo. Nesrečni hlapec je v hiši zapil ves izkupiček in se očitno odločil, da se ne bo več prikazal pred oči svojega gospodarja. Med popivanjem sta se z Matevžem domenila, da gresta krast. Prišla ali bolje pripeljala sta se do Vrhnike in prespala na gumnu pri Modliču.¹²⁸ Tam naj bi izmaknila »nekaj« kožo, v priznanju pa so zapisali, da kar 35. Po kraji sta se najprej za en dan potuhnila v gozdu, po prodaji pa si razdelila izkupiček in se po veseljačenju v predmestnih gostilnah tako kot velika večina tatov in roparjev razšla. Mit, da so se skupine tatov zadrževale v gozdovih, je nastal v normativnem diskurzu in ga je pozneje prevzela literatura, sodobne raziskave roparjev pa so ga popolnoma zavrgle.¹²⁹ Beračenje je bilo bolj uspešno, če so priložnostni tatovi potovali sami.¹³⁰ Kljub temu, da sta se z Luko razšla, je Matevž vedel, da je približno 24 let stari Luka v ljubljanskih ječah čakal, da ga potrdijo za rekruta.¹³¹ O sposobnosti za vojsko je po opravljenem pregledu odločal zdravnik.¹³² Zakaj je Luka ostal v okolici Ljubljane, ne vemo, mogoče so mladega postopača kmalu spravili v zapor, da bi prej napolnili mestu določeno kvoto vojakov. Kljub temu je bil Luka po Matevževem opisu majhen človek, torej premajhen za običajnega vojaka.¹³³ Prav velikost, ki je zadostovala, da so nekoga potrdili za rekruta, je bila med ljudmi znana in je v njihovih opisih zagotovo postavljala mejo med majhnim in velikim moškim.

»*Gvant pravjo, stry ludy,*«¹³⁴ je napisal že Marko Pohlin in prav obleka je kot »kultura videza«

128 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 70.

129 Pregled različnih tez in predvsem natančno analizo treh roparskih skupin ponuja Uwe Danker (*Räuberbanden im Alten Reich um 1700. Ein Beitrag zur Geschichte von Herrschaft und Kriminalität in der Frühen Neuzeit, Frankfurt am Main, 1988, zlasti str. 9–19 in 450–503*).

130 Primi.: Scheutz, »Galgenvögel«.

131 V praksi so moške, sposobne za rekrute, potrdili v korist gosposke (mesta), kjer so bili zajeti, in ne tiste, kateri so kot podložniki pripadali. Več o tem (Scheutz, *Alltag und Kriminalität*, str. 321–350).

132 Kljub temu da tako trdijo avtorji, opirajoč se na normativne virov, jo lahko v Ljubljani potrdimo v vsakdanu (ZAL, LJU 488, Cod. XIII, š. 130, b, p. 296).

133 V okolici Bleda so nekoč prijeli »sumljivega možaka« (označili so ga z besedo, ki je imela negativno konotacijo »Kerl«), katerega videz je spominjal na »odsluženega vojaka«, saj je bil velik in močan (AS, AS 721, K 41, p. 407). Najbolj so bili za rekrute zaželeni moški, ki so imeli od 7–9 palcev (zidarski palec je imel 27 cm) (Scheutz, *Alltag und Kriminalität*, str. 329). Če je bila potreba po vojakih večja, so kot rekrute potrdili tudi manjše moške. Majhne fante so pogosto uporabili kot bobnarje.

134 Rudolph Zacharias Becker, *Kmetam sa potrebo inu pomozh ali Uka polne vesele, inu shalostne pergodbe te vasy Mildhajm: sa mlade, inu stare ludy, Ljubljana 1787, str. 157.*

skrivala številna sporočila. Prav okoliščinam primerna izbira oblačil (ki si jo je lahko privoščil zaradi številnih kraj) je bila Matevževa najbolj razpoznavna taktika.¹³⁵ Seveda se jo da izluščiti iz vira. Iz Matevževih kraj ugotovimo, kakšno strateško blago je bila obleka: lahko jo je pustil v zameno za popito pijačo. Če ni imel denarja, so gostilničarji s pogledom ošinili njegovo opravo, ter mu slekli in vzeli tisto, kar je bilo kaj vredno. Prav tako pa je bila obleka prepoznavni znak: mogoče so preveč raztrgana oblačila dala vedeti, da je človek sumljiv. Po drugi strani pa se je dobro opravljen človek izognil kontrolam na poti, ki so pridržale sumljive popotnike in berače, ter hkrati dajal videz zaupljivosti tudi v gostilnah,¹³⁶ v katerih je prespal.¹³⁷ V tiralicah, ki so v 18. stoletju z ustanavljanjem upravnih organov postajale precej razširjene, so osebo opisali s pomočjo telesnih značilnosti. Po obleki, ki jo je nosil iskani, so lahko ugotovili posameznikov položaj in regionalno pripadnost, kar pa so vedeli tudi iznajdljivi tatovi in to s pridom izkoriščali.¹³⁸ Verjetno se Matevž v preveč raztrganih oblekah ni mogel predstavljati za pogorelca. Tudi sicer je bila obleka pogosto del zaslužka in je predstavljala del plačila večine hlapcev in dekel.

Če je Matevž kot berač prosil za hrano in si hkrati še ogledoval, kje bi lahko kaj ukradel, je nosil bolj razcapano obleko. Od vrat do vrat je hodil v običajnih črno pobarvanih in ponošenih platnenih hlačah¹³⁹ ter v najslabši srajci iz njegove popotne cule. To so bile ponavadi srajce iz grobega platna, iz lanu ali konoplje. Če je res ponosil vseh 11 srajc, za katere so trdili, da jih ni prodal, ne vemo. Prav tako ne moremo vedeti,

135 Ulbricht je predstavil življenjsko zgodbo berača Johanna Gottlieba Kästnerja. Ta je na popotovanjih nosil fino obleko. K rjavemu suknjčju in usnjetim hlačam je obul škornje. Ko je prišel v mesto, je iz cule potegnil slabo obleko, saj je hotel beračiti. Raztrgano obleko je namreč nosil le kot berač (Ulbricht, *Die Welt eines Bettlers*, str. 376, 377).

136 Ammerer, *Heimat Strasse*, str. 487.

137 Prav tam.

138 Scheutz, *Gerichtsakten als Ego - Dokumente*, str. 115.

139 Čeprav je v skrinjali redko našel hlače, so bile te ponavadi iz črnega platna. Tudi Hacquetov »običajni« Kranjec je nosil črne hlače iz mezlana (Hacquet, *Abbildung*, str. 35). V temi je Matevž pogosto zatipal srajce iz grobega ali finega beljenega sukna in tako lahko pritrđimo Baševi ugotovitvi: »Platno je ostalo do konca 18. stoletja na Kranjskem po količini in uporabi na prvem mestu med vsemi tkaninami.« In čeprav naj bi ga največ izdelali prav v okolici Škofje Loke in Polhovega Gradca, Matevž ukradenih lanenih srajc ni prodajal tkalcem (oboje: Baš, *Oblačilna kultura*, str. 65, 66).

kako hitro so se raztrgale,¹⁴⁰ čeprav je za nekatere od njih opisal njihov konec. Mogoče je hodil okoli v čisto raztrganih, da bi zbujal sočutje.¹⁴¹ Srajco si je včasih oblekel že kmalu po kraji.¹⁴² Čisto ponošeni so morali biti beračevi čevlji.

V svoji culi je pridno zbiral dobro obleko. Večino obleke, v kateri se je predstavljal kot dobro stoječ hlapec, je ukradel čez dan, ko je videl, kaj je kradel. Iz sušilnice v Rovtah je med nedeljsko mašo skupaj z drugimi stvarmi ukradel hlače, ki jih je potem nosil.¹⁴³ Bile so iz dobrega modrega sukna. Modre barve ni bilo prav veliko ukradenih stvari. Takšne barve sta bila samo še kos ukradenega sukna, poimenovanega raševina, sicer last dobro stoječega hlapca Valentina Klemenca in ponošene hlače hlapca v Žireh, nekaj časa pa je Matevž nosil še modre beneške hlače. Iz iste skrinje je ukradel tudi skoraj neponošeno srajco iz finega česanega platna. V odmaknjeni kašči je popolnoma uničil tri skrinje. V njih je med srajcami in suknjiči ter rutami našel tudi dvoje hlač. Čeprav so bile že delno ponošene, si je prilastil tako tiste iz mezlana kakor tudi tiste iz plemenitega sukna. Njegovo boljše obleko je sestavljal fin in še ne ponošen domač¹⁴⁴ suknjič, ki ga je ukradel hlapcem v Poljanski dolini, s katerimi je preupal na seniku.¹⁴⁵ Nosil ga je skoraj dve leti. Obul si je tudi dobre čevlje, ki jih je ukradel v gostilni na Vrhniki, čeprav so v prvem zapisniku zapisali, da jih je pustil pri gostilničarju Klamu. A ker je za razliko od mnogih prebivalcev dežele prehodil velike razdalje, je potreboval čevlje, kot so zapisovalci namignili že čisto na začetku sodnega protokola. Zato jih je verjetno obdržal kar zase. Pridržal si je tudi še dobro volneno kapo.¹⁴⁶ Za klobuk, ki ga je malo pred prijetjem na Poljanah kupil s »tujim« denarjem, pa je odštél kar goldinar in 4 krajcarje.¹⁴⁷ Oblasti so v tiralicah opozarjale na takšne taktike hudodelcev. V 2,9 % vseh primerov, ki jih je pregledal G. Ammerer, je bilo zapisano, da iskani hudodelci nosijo različne obleke.¹⁴⁸

Ko sta Matevž in Sebastjan v Belci pri Polhovem Gradcu vlomila v sušilnico, sta v njej našla klobuk, ki je bil očitno boljši kot slamnati, ki ga je Matevž nosil prej. Sebastjana, ki je moral dobiti svoj delež od kraje, je pomiril tako, da mu je dal svojega. Prav slamnata pokrivala je pri Kranjcih opazil slavni popotnik Franz Hermann.¹⁴⁹ Srajce sta si s tatinskim tovarišem Sebastjanom Podbojem razdelila in jih nosila priložnostim primerno. Kljub »zbiranju« gosposkih delov oblačil Matevž ni obdržal ukradenega usnjenega pasu, verjetno tudi zato, ker so take pasove nosili le redki, pa tudi zato, ker si ga je s Sebastjanom »delil«. Hitro je postal menjalno blago za pijačo v gostilni na Brezovici.

Ko se je Matevž lepo oblečen predstavljal za dobro stoječega hlapca, je štiriindvajsetletnik hotel ugajati deklam. Podarjal jim je modne dodatke iz vlomljenih skrinj, ki bi jih najtežje prodal. Z darili, kot so bile ovratne rute ali predpasniki, so fantje v tistih časih osvajali dekleta in jih kdaj seveda tudi zapeljali.¹⁵⁰ Drugače ukradenih stvari ni podarjal. Dekli pri gostilničarju Klamu je poklonil¹⁵¹ platnene ovratne rute, neki drugi pa ponošene svilene zelene in med ženskami priljubljene rdeče.¹⁵² Tudi bolj razkošne suknjiče je lahko prodal le, če se je izdajal za tujca. Ko se je oblekel v bel beneški suknjič, mu je uspelo skleniti kupčijo.

Čeprav naj bi po interpretacijah zgodovinarjev berači in »sumljivi« ljudje ustvarjali svojo skupnost, svojo subkulturo, je Matevžovo življenje pokazalo nekaj povsem drugega. Po kraji je moral iz vasi pobrati »šila in kopita« ali pa se skriti, da ne bi na svojih plečih občutil jeze, ki jo je v vaški skupnosti sprožila novica o kraji. Takšen odziv skupnosti so nekateri raziskovalci poimenovali socialno discipliniranje.¹⁵³ Zato niti ni tako daleč

140 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 106.

141 Tako so lahko napisali tudi, če preiskovanec ni povedal, kje so končale ukradene stvari.

142 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 69.

143 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 79.

144 V protokolu označen kot »heimisch« pomeni, da so to sukno stkali sami ali ga kupili v bližnji okolici in je bilo bolj preprosto od tistega, ki je bilo izdelano v Ljubljani (Baš, *Oblačilna kultura*, str. 67).

145 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 81.

146 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 65.

147 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 85.

148 Ammerer, *Heimat Strasse*, str. 333 in 337. Predobra obleka je hitro vzbudila sum pri oblasteh.

149 *Benedikt Franz Hermann's Reisen durch Oesterreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tyrol, Salzburg, und Baiern, im Jahre 1780 in Briefen an den Herrn Hofrath, Wien: bey Christian Friedrich Wappler, 1781 - 1784, 2. del, str. 30.*

150 *Kar izvemo v preiskovalnih postopkih proti nekaterim detomorilkam.*

151 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 105.

152 Ta barva je bila v baroku razširjena med kmečkim prebivalstvom, čeprav so jo pozneje prepovedali, ker naj bi predstavljala Kristusovo kri. Ovratne rute so uporabljali za pokrivanje golih mest na zgornjem delu ženskega telesa, ki je moralo biti pokrito (v: Hans Medick, *Weben und Überleben in Laichingen 1650 - 1900. Lokale Geschichte als allgemeine Geschichte*, Göttingen 1997, str. 391).

153 Vaški ltnič opisuje Otto Ulbricht v: *Der Tod eines Bettlers: dörfliche Lynchjustiz 1727. Ein Experiment in Narrati-*

od realnosti opis »tipičnega« roparja, ki je ponavadi ropal sam ali v paru, da je lahko zbežal.¹⁵⁴ Vsaj nekaj časa se v vas, kjer je kradel, ni smel vrniti, ker bi ga prebivalci prepoznali. Raziskovalci sicer trdijo, da so berači gradili mrežo odnosov z ljudmi, h katerim so se vračali. Iz Matevževih izjav tega ne moremo izluščiti. Sodniki so skrbno pribeležili le njegove stike in sodelovanje z gostilničarji. V retoriki normativnih virov so gostilničarji veljali za sumljive ljudi,¹⁵⁵ ki so skrivali ukradeno blago in brez zadržkov dovolili, da so tatovi pri njih zapravljali ukradeni denar. Sodelovali naj bi tudi z roparji, teh pa je bilo prebivalce zelo strah, saj so za razliko od tatov veljali za nasilneže.¹⁵⁶ Odmaknjene gostilne so poleg tega označili za gnezda nemoralnosti in za zbirališča fantov, ki so se hoteli izogniti delu ali vojski. Pravniku tako ni bilo škoda papirja in črnila, ko je k opisu, da je Matevž pustil ukradeni usnjeni pas, par novih platnenih hlač, čevlje in star suknjič v gostilni »Pr Peterci«, dodal, da je bila sumljiva in odročna.¹⁵⁷ Mnogokrat Matevž ni vedel, koga je okradel, kljub temu pa je pisar zvesto zabeležil, če je oškodoval prebivalce samotnih hiš.

Ker pa določen čas, ki ga je preživel na cesti, ni kradel, ne vemo, ali je takrat vzpostavil zaupljive vezi s prebivalstvom. Zaupanje si je namreč moral tuj berač v neki skupnosti šele pridobiti. Bolje je izkoristil vezi s tistimi gostilničarji, katerim je pod ceno prodajal obleke. Pa tudi zato, ker je včasih visoke zapitke plačal z denarjem in mogoče plačal tudi za prenočišče, se je v takšnih gostilnah ali točilnicah lahko oglasil kadarkoli. V njih so se zbirali tudi revnejši prebivalci.¹⁵⁸ Ko je v novembru ukradel moški suknjič iz dobrega deželnega sukna, ga je tako kot Leskovčevo¹⁵⁹ srajco prodal v točilnici »Pri Zahrastniku« ali po domače »pri Modleču« na Vrhniki. Tja se je vrnil po obeh največjih krajah.¹⁶⁰ V preiskovalnem postopku je Matevž Zahrastnika enkrat celo branil, saj ga je označil kot neznanega gostilničarja.

Večkrat je prespal na njegovem gumnu.¹⁶¹ V tem gospodarskem poslopu je sicer ukradel koštrunje kože, ki pa verjetno niso bile gostilničarjeva last. Podobno kupčijo s srajco in rjuho je sklenil tudi v mlinu pri Žonti,¹⁶² ta pa je tudi bil v okolici Vrhnike. Ob nekem drugem obisku pa je tam speče može tudi okradel.

Če spremljamo Matevževa dejanja, lahko ugotovimo, da je ponavadi prisilil gostilničarje, da so v zameno za popito pijačo vzeli sumljive obleke. Gostilničarji so se izogibali, da bi jih sprejeli kot zastavljeno blago, vzeli so jih zgolj kot garancijo za plačilo. Matevž je tako gostilničarju Verbiču v Logu pustil novo srajco iz česanega platna kot polog za račun, ki je znašal 3 sedemnajstice. Ker se je Matevž še vračal v isti kraj, so mu po plačilu računa vrnilo zastavljeno obleko, potem pa jo je sam ponosil.¹⁶³ S tako dobrim slovesom pa ni odšel od vseh krčmarjev. Pri gostilničarju Galetu v Logu se ni izognil le plačilu zapitka. Ko se je iz gostilniške sobe potuhnil na tisti del podstrešja, kjer je bila kašča, je od tam odnesel še majhen, a precej dober suknjič iz deželnega sukna. Tega je kmalu prodal kovaču v Godoviču.¹⁶⁴

Matevž pa je v času beračenja razvil še druge taktike, da je lahko preživel. Ponavadi je hodil po stranskih poteh in se izogibal glavnih, saj so bile na slednjih zaradi tihotapcev postavljene posebne kontrolne točke, zaustavili pa bi ga lahko tudi na mitninskih postajah, kjer bi moral za prehod in za blago plačati. Da se je izmaknil plačilu, je ukradene kože prodal pred ljubljanskim mestnim obzidjem.¹⁶⁵ Le nekajkrat je potoval po deželni cesti, tako na primer takrat, ko sta se s Sebastjanom odpravila na Dolenjsko. Pri nekaterih krajah je še posebej poudaril, da se je hotel umakniti z deželne ceste. Po drugi strani pa se včasih vračal v okolje, kjer je že kradel. Ko se je iz deželne ceste obrnil na pot proti Žirem, je dvema ženskama prodal krili iz mezlana in suknjič v rjavi barvi.¹⁶⁶ Iskal je vedno nove poti; tako se je iz Žirov in Polhovega Gradca odpravil proti Poljanski dolini in naprej proti Škofji Loki, kjer je ukradeno srajco prodal nekemu mestnemu peku. Od tam pa se

on und Analyse, in: Axel Lubinski in drug. (ur.), Historie und Eigen - Sinn. Festschrift für Jan Peters zum 65. Geburtstag, Weimar 1997, str. 379 – 397.

154 Gerd Schwerhoff, *Aktenkundig und Gerichtsnotorisch. Einführung in die historische Kriminalitätsforschung (v nadaljevanju: Schwerhoff, Aktenskundig und Gerichtsnotorisch)*, Tübingen 1999, str. 137.

155 Prim.: AS, AS 7, šk. 6, cod. 1.

156 Jean Dehumeau, *Strah na Zapadu od 16. do 18. veka*, Novi Sad: Književna zajednica, 1987, str. 262.

157 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 80.

158 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 71.

159 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 75.

160 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 107 in 132.

161 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 70.

162 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 82.

163 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 77.

164 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 64.

165 Ker se je zaradi ropov sistem kontrolnih točk na komercialni cesti proti Trstu šele razvijal, ni jasno, ali je na potovanju proti Trstu tudi Matevža ustavila kontrola (glej tudi: Bertoša, Zlikovci i prognanici. Socijalno razbojništvo v Istri u 17. i 18. stoljeću. Pula 1989).

166 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 72.

je po drugi poti odpravil nazaj proti deželnemu glavnemu mestu. Ker krajev ni dobro poznal, je potoval z drugimi. A le tedaj, ko je s štirimi moškimi, med katerimi je bil tudi pozneje okradeni trgovec Luzinar, potoval proti Medvodam, je bila družina omenjena v sodnem protokolu. Gotovo je prav med potjo opazoval trgovca, da bi ugotovil, kje ima spravljene denarje. Čeprav mu kraj ni bil posebej znan, je po kraji tako bežal, da je našel skrivališče v grmovju ob Savi.¹⁶⁷

Pri Pobiču v Medvodah je zraven hiše po imenu »Gusja« izvedel drzno krajo. V gostilniški sobi je prenočil s sopotniki, doma iz Selc v Poljanski dolini. Bilo je malo pred 11. novembrom, svetim Martinom, ki ni samo iz mošta delal vino, ampak je bil tudi praznik.¹⁶⁸ Seveda je zopet uporabil taktiko, ki se je že izkazala za uspešno. Najprej je počakal, da so vsi zaspali, šele nato pa se je pritisnil in odvezal popotno culo. Iz nje je vzel mošnjiček z denarjem. Sopotniku in trgovcu Juriju Luzinarju je ukradel 100 goldinarjev kranjske veljave iz popotne torbe, ki si jo je ta pred spanjem položil k nogam. Skozi glavna vrata se je prav potihoma izmuznil. V osmih dneh je zaigral ves plen, z njim pa je poplačal tudi stare dolgove. Med njimi sta bila dolgova iz že od prej znane gostilne »Pri Jožefu Ambrožu« v Kozarjah in »Pri Orehku« v Hrušici.¹⁶⁹ Prav s poudarkom, da je denar hitro zapravil, so hoteli pravniki opozoriti, da razkošno življenje ni trajalo dolgo in da je moral Matevž zopet »prijeti za beraško palico.«¹⁷⁰ Čeprav je bilo tako okradenih precej ljudi, vseeno ne moremo trditi, da je bilo premoženje popotnih ljudi nastavljenom tatovom kot ovca volku. Previdni popotnik je namreč večino denarja skrnil,¹⁷¹ v malhi ali mošnjičku pa imel le toliko denarja, kolikor ga je potreboval za stroške hrane in prenočišča na poti.

Poleti mu ni bilo treba iskati prenočišča; tako kot mnogi popotniki je tudi Matevž prespal kar pod milim nebom. Priročen način kraje je uporabil še, ko je okoli velikega šmarna ob deželni

cesti pri Logatcu v kovačevem kozolcu okradel spečega moškega. Iz hlač mu je izmaknil robec, v njem pa je bila zavita sedemnajstica. Isto noč se je prikradel tudi do voza, na katerem je spal kmet. Izmaknil je še pet srebrnih kovancev. Na koncu je pogledal še na senik, kjer je moškemu izmaknil v robcu zvezane 4 reparje ter nož in vilice, ki jih je tudi zadržal. Tam je »našel« tudi v robec povezane 4 petice ter nož.¹⁷²

Seveda je težko reči, kaj je tatu vodilo pri odločitvi o hitri prodaji ukradenih stvari. Jahalni škornji ali meso so bili na moč sumljivo blago, ki se ga je bilo treba kar najhitreje znebiti. Ukradenih črnih usnjenih hlač, sicer vrednih le 30 krajcarjev,¹⁷³ ni nikoli nosil, da ne bi zbujal prevelike pozornosti. Bile so namreč last hlapca pri bogatih kmetih na graščinski pristavi in so gotovo predstavljale statusni simbol. Res pa je, da so jih lastniki ponavadi dolgo nosili in so bile na koncu že dobro ponošene. Takšne hlače so se samo še enkrat znašle med plenom, »berača« pa zanje nista iztržila več kot 16 krajcarjev. Bile so last kmeta in tudi novega lastnika sta našla med njimi.¹⁷⁴

Zdi se, da Matevž ni popolnoma izpraznil skrinj, v katere je vlomil. Vzel je lažje stvari, ki ga niso ovirale pri hoji in jih je lahko hitro prodal. Nič čudnega torej, da je ukradel kar 32 srajc, od tega 17 iz česanega in le malce manj – 15 iz grobega platna. Vzel je tako nove kot ponošene, lahko so bile iz lanu ali konoplje. Ker so uporabili zelo splošen pridevnik, ne vemo, ali so bile kakšne tudi iz kopriv, ki so jih prav tako spretno predelali v platno. V njegovi popotni culi se je poleg moškega le enkrat znašel ženski kožuh. Raje se je odločil za krajo suknjiča ali hlač, slednje pa si je večkrat nadel kar sam. Ukradel je tudi nekaj robcev in ženskih rut ter celo štiri rjuhe. Če je blago ponujal obrtniku, mu ni bilo težko prodati tudi sumljivih surovin, saj jih je le-ta potreboval pri svojem delu. Neobdelane kože koštrunov, ki jih je ukradel skupaj z Luko, ni mogel prodati vsakomur, zato je pred ljubljanskim obzidjem obiskal konjederca. Ta je smel prodajati kože in usnje. Kako sta z Luko lahko odnesla toliko kož, pa ne moremo ugotoviti. Konjederca jih je odkupil za 10 sedemnajstic in groš,¹⁷⁵ izkupiček je bil primerljiv prodaji finih moških suknjičev. Prav tako ne vemo, kako je Matevž prodal srajci, ki ju je v okolici Škofje Loke ukradel vojakom.

167 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 67.

168 Meyer, Dienstboten, str. 119.

169 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 107 in 132.

170 Podobno ugotavlja tudi Scheutz, »Galgenvögel«, str. 324.

171 Nedaleč od Bazovice je leta 1755 Janez Šivic oropal trgovca Tomaža Wertnika, podložnika gospostva Turn pod Novim gradom. Da mu je ta izročil culo, mu je zagrozil z nožem. V njej Wertnik ni imel drugega kot hlače in srajce ter tri sedemnajstice, ki jih je potreboval za plačilo poti. Te je Šivic seveda vzel in izgubil v grmovju. Tomaž ni bil tako reven popotnik, le denar je iz previdnosti všil v hlače (AS, AS 792, Turn pod Novim gradom, šk. 31).

172 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 68.

173 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 131.

174 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 82.

175 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 70.

Prodaja vojaške obleke je bila namreč prepovedana in kupec bi si lahko nakopal težave. Seveda le v primeru, če bi ga kdo prijavil oblastem. Ko je iz skrinje ukradel volno ali laneno predivo, ju je zlahka prodal najprej nekemu kmetu. Lahko vnočljivi so se mu zdeli platno, sukno in tudi telečje usnje, ki je bilo ravno dovolj veliko za izdelavo para čevljev.¹⁷⁶ Moške stvari je večkrat prodal ženskam,¹⁷⁷ ki jih je srečal na poti; enkrat pa se je celo oglasil v hiši dveh žensk in jima ponudil blago naprodaj.

Mogoče se je Matevžu in Sebastjanu zdel nož z nožnico, ki sta ga ob božiču leta 1749 ukradla Čičem v gostilni pri Marku Rovanu na Viču izvrsten plen, ker je bil dolg in oster. A ko sta »oborožena« prišla okoli pusta v Polhov Gradec, so svatje v obeh beračih videli vse prej kot nedolžna človeka, vredna gostoljubja ob tako svečanem dogodku. Ker so bili ljudje na porokah radodarni, sta jih mogoče hotela prositi za miloščino ali za vino, ki je bilo pripravljeno tudi za revne. Takoj so ju ozmerjali s tatovoma in mogoče je to znak,¹⁷⁸ da so se govornice že razširile in sta že prišla na slab glas. Prav na Barju in v okolici Polhovega Gradca je Matevž večkrat kradel in prodajal ukradene stvari. Svati so zavihali rokave in ju z udarci prisilili, da sta jima dala nož. Znašla bi se tudi za zapahi, če ne bi v zadnjem trenutku zbežala vsak na svoj konec.¹⁷⁹ Po tem dogodku nista več beračila skupaj. Če je Matevž prosil za darove, njegovi dobrotniki niso smeli videti niti skrbno spravljenega žepnega nožiča, kaj šele sekire, ki jo je tolikokrat uporabil za »odpiranje« skrinj. S seboj je očitno vedno imel nožič, ki pa ga je pri vlomu v skrinje kdaj zamenjal za sekiro, ki jo je našel »na kraju zločina« ali pa jo je potem, ko je že našel primerno žrtev, ukradel kje drugje.

»Midva sva že nekoč pila skupaj!«

30. novembra se je Matevž iz Škofje Loke podal v hribe. Nad Poljansko dolino se je ustavil v zaselku pod cerkvijo Sv. Andreja, ki mu je tudi

dala ime. Gruča hiš je bila od nje oddaljena četrte ure. Sodniki so s pomočjo Pončetovih in Matevževih izjav tako plastično opisali lego zaselka, da se bralcu zazdi, kot da bi v rokah že imel tisti vojaški zemljevid,¹⁸⁰ ki je bil dokončan skoraj štirideset let pozneje. Prebivalci so praznovali god zavetnika cerkve, na t. i. proščenje. Za ta praznik je Hacquet zapisal, da so ga praznovali tako kot največje cerkvene praznike. Ko se je ob mraku oglasil v gostilni pri Pončetu, ni bil edini gost. Kljub temu pa se je izdajajoč za boljšega hlapca sam usedel k mizi in si naročil bokal vina, za tri solde¹⁸¹ kruha in za groš mesa. V gostilni se ni obnašal kot berač, ki bi prosil usmiljenja, saj si je le malokdo lahko privoščil, da bi v gostilni jedel meso. Po pojedini si je v ukradeno pipo natlačil tobaka. Kajenje pip je bilo na kmetih že precej razširjeno. Mogoče se je tako obnašal tudi zato, ker so bili obiski tujcev na velike krajevne praznike pogostejši in se kmetje do njih niso vedli tako previdno. S tujim kmetom, ki je skupaj s štirim sopotniki sedel pri drugi gostilniški mizi, je sklenil kupčijo in svojo pipo zamenjal za manjšo, zraven dobil še polič vina in groš. Ne vemo, ali je kaj primaknil za prenočišče ali pa se ga je v zagotovo hladnem novembrskem večeru usmilil gostilničar in mu namenil prostor za spanje ob edinem viru toplote v hiši, na klopi ob peči. Stari lisjak je počakal, da sta gospodar na peči in gospodinja na klopi ob njej zaspala, potem pa je začel stikati po njegovih hlačah, ki si jih je ta pred spanjem slekel. Seveda je najprej pogledal v žepe, a gostilničar je bil bolj previden kot drugi okradeni lastniki in Matevž je našel le ključ. Ta je zaklepal drugo sobo, ki jo je premeteni Kavčič že prej dobro ošinil s pogledi in tako je opazil, kje je spravljen skrinja. Sam je sicer trdil, da je v temi tipal naokrog in pod klopjo našel robec.¹⁸² Tako so zapisali v prvi sodni zapisnik.¹⁸³ V zapis njegovega priznanja pa so napisali, da je vlomil v skrinjo, kar se zdi verjetneje. V njej je zatipal robec, v katerega je bilo zavitih toliko kovancev, da so bili skupaj vredni zavidljivih 30 goldinarjev kranjske

176 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 60.

177 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 68.

178 Če je sodnike v preiskovalnem procesu v nekaterih primerih hudodelstev zanimal tudi »sloves« osebe, pa je bilo pri velikih tatvinah ponavadi toliko drugih dokazov, da niso spraševali po preiskovančevem »glasu«. Novica o kraji je morala postati javna, da je oškodovanec zbral potrebne informacije in izsledil storilca. V takšnih primerih je bila pomembna funkcija, ki jo je imela govorica. Ko je Matija Kokalj pogrešil 7 ali 8 goldinarjev, je svojo osumljenko Ančo Justin obtožil tako, da je med ljudmi razširil govorice (AS, AS 421, K 43, p. 444).

179 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 83.

180 Vincenc Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763 - 1787*, 4. zvezek, Ljubljana: AS in SAZU, 1998.

181 Ribnikar pa je v svojih vtirih izračunal, da je bil sold vreden 2 pfeninga (Ribnikar, *Podložniške prisega*, str. 29).

182 Pričam je bilo pogosto zastavljeno vprašanje, kako je tat vedel, kje imajo skrit denar. Pogosto priče na takšna vprašanja niso imele odgovora, velikokrat so zanikale, da bi tat sploh vedel za skrivališče (ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 101–102). V motiviki nasilnih roparjev je zato pogosta podoba roparja kot tistega, ki je hotel od hišnega gospodarja na najbolj nasilen način izvedeti za skrivališče denarja.

183 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 84.

veljave.¹⁸⁴ Obilen plen je vedno našel v skrinjah, ki so bile skrbno varovane v stanovanjskem prostoru. Moški so imeli ključke od skrinj ponavadi spravljene v hlačnih žepih ali pa v drugi skrinji kot Jakob Požar.¹⁸⁵ Matevž pa je znal prav spretno izmakniti hlače.

Streljaj od kraja zločina se je v sosednji hiši skrivil v seno in počakal drugega večera. Potem pa je v eni noči, če gre verjeti njegovemu pripovedovanju, prehodil prav neverjetno razdaljo,¹⁸⁶ kajti proti jutru naj bi bil že na Vrhnikih. Vsaj pol poti proti Polhovemu Gradcu je poznal že od prej, ko je oropal samotno kmetijo na Črnem vrhu. Čeprav je bila včasih strma in je vodila ves čas po gozdu, je bila vendarle najkrajša pot do Škofje Loke, v okolico katere se je večkrat podal. Med hribi je najprej prišel do Polhovega Gradca, od tam pa je verjetno čez Vrzdenec odhitel do Vrhnikih. Čeprav ne moremo natančno izmeriti razdalje, je do takrat, ko se je zgodaj zjutraj pri Modleču okrepčal s kruhom in vinom, prehodil več kot 30 kilometrov. Previdni zmikavt ni ostal le v tej gostilni, v kateri je plačal dolg, ampak se je oglasil še v Logatcu »Pri Češoviču« in »Pri Micki«.¹⁸⁷ Toliko denarja si ni prisvojil pri nobeni drugi tako naključni kraji. Veliko denarja je ukradel le trgovcu, s katerim je nekaj časa potoval, in svojemu gospodarju.

Oškodovani Ponče ni ostal doma in križem rok čakal, da bo nekdo prijel zmikavta. Oškodovanci so se namreč tudi sicer večkrat kar sami odpravili iskat tatove. Popotniki namreč niso ušli budnim očem majhnih podeželskih skupnosti. Na poti so srečevali ljudi in ti so se med potovanjem ustavljali v podeželskih vinotočih ali gostilnah. V gostilnah so se namreč izmenjevale novice.¹⁸⁸ Tudi Ponče se je ustavljaj na takšnih krajih in vsakokrat je vprašal po sumljivem fantu, ki ga

je iskal. Na Kavčičevo smolo se je Ponče oglasil tudi v Leskovčevi hiši. Pojavil se je blizu polnoči in se usedel v kot pri peči. Matevž je onemel, potem pa se je takoj izmuznil iz sobe. Še cel naslednji dan se je skrival v senu. Ker ga oškodovani v gostilni ni prijel, je Matevž menil, da ga ni prepoznal. Kljub temu se je Pončetu Matevž zdel znan. Matevžu je celo rekel, da je nekoč že pil z njim. Mogoče ga je Matevž pretental z drugo obleko. Ko ga je namreč Ponče na Poljanah prijel, mu je vzel novo srajco in klobuk, oboje pa je kupil prav z ukradenim denarjem. Na Poljanah, kjer je Ponče spraševal po Matevžu, sta se srečala na cesti. Takoj se je začel prepir. Le redkokateri tat je takoj priznal svoje dejanje, marsikateri se je pozneje na sodišču izmaknil kazni, ker pri njem niso našli ukradenih stvari. Oškodovani zato ni bil prepričan, ali bo uspel dokazati, da je njegov osumljenec res kradel.

Kako previdno so v sodnem protokolu uporabljali besede, ki so človeka obtoževale, nam potrjuje neki drug dogodek v procesu. Kot tat je Matevž Kavčič poimenovan le v pričevanju Valentina Klemenca. Če v sodnem procesu osumljencu niso mogli dokazati kraje, izraza tat niso zapisali v sodni protokol. Tudi sodnik v Logatcu ga je v besedilu še vedno uporabljal previdno in po stoletni navadi z dodatkom rdo. (cum reverentia).¹⁸⁹ Valentin Klemenc pa je Matevža leto dni po kraji, ko je slednji zopet hodil po krajih, kjer je nekoč služil, obtožil kraje in se z njim »pogodil«. Obtožil pa ga je le zato, ker mu je kupec vrnil ukradeno blago. Verjetno pa ne povsem prostovoljno. Izvedel je tudi, kdo ga je ukradel. Da je izvedel za kupca v skupnosti redkega modrega sukna – raše, si je verjetno pomagal z govoricami. Z njimi so se prenašale informacije in zbujala pozornost posameznikov na nenavadne predmete. Ko je Valentin izvedel za kupca, se je oglasil pri njem in seveda takoj prepoznal svojo lastnino. Če se je hotel Luka Marn kot kupec oprati suma, da je tat, je moral izdati ime prodajalca.¹⁹⁰ In tako je Valentin izvedel za Matevža. Ker je kupec blago dobil pod ceno, saj ga je kupil le za dva krajcarja kruha in košček sicer redkega mesa, ga vračilo pravemu lastniku ni preveč prizadelo.¹⁹¹ Od de-

184 To je 15 goldinarjev nemške veljave.

185 Matevževe tatvine nehote zasadijo senco dvoma v opise drugega sodobnika, ki je razlagal, kako »Kranjci« nima-jo žepov ne v suknjičih ne v hlačah (Hacquet, *Abbildung und Beschreibung*, str. 35).

186 Večina avtorjev je namreč na podlagi tiralic zastopala tezo, da je bila mobilnost beračev in tatov omejena na relativno majhno območje (pregled avtorjev ponuja: Gerhard Ammerer, »... ein handwerksmassiges Gewerbe...« - Bettel und Bettelpraktiken von Vagierenden im Ancien Régime, v: *Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie*, 2003, str. 98-118, str. 100).

187 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 109.

188 Da so oškodovanci vztrajno iskali ukradene stvari, meni tudi U. Rublack in navaja primer, ko je oškodovanelec izvedel, da je tat v 6 milj oddaljenem mestu prodal ukradene nogavice. Šel je za njim in ga prijel (Rublack, *Crimes of Woman*, str. 29).

189 Tako kot s kratico sv. (salva venia) se je ponižni pisar socialno distanciral od zaslisanega in njegove izjave (kot v opombi 27).

190 Obleka, ki je bila tako skrbno predpisana stanu in poklicu, je bila dragocena. Lastnik je natanko vedel, kaj je njegovo. Na sodišču so oškodovanci tudi leta po storjeni kraji prepoznali svoje obleke ali blago (Scheutz, *Gerichtsakten als Ego-Dokumente*, str. 130).

191 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 48.

vetih ukradenih pa je ob srečanju z Matevžem dobil nazaj le 2 sedemnajstici in 4 groše.¹⁹²

Matevž se je zavedal, da ga Ponče ni zalotil pri dejanju.¹⁹³ Izkoristil je možnost, ki jo je imel kot stranka v sporu, saj se je verjetno pred njim še vedno izdajal za dobro stoječega hlapca. Nasprotniku je zagrozil, da ga bo tožil zaradi obrekovanja in žaljenja¹⁹⁴ ter zahteval poravnavo. To je pomenilo, da bi v slovenskem jeziku z očiščevalno prisego¹⁹⁵ (*juramentum purgationis*) prisegel, da ga ni okradel.¹⁹⁶ Ponče se ni pustil odgnati. Spremljal ga je prav do stopnic, ki so vodile k ljubljanskemu mestnemu sodniku in šel je za njim še naprej, da bi ga počakal v sodni sobi, če se ne bi očitno dobro pretvarjajoči Matevž ustrašil. Prebrisani tat je bil v škripcih. Ponče ga je nato skupaj s hlapcem gostilničarja Ambroža iz Kozařij z zvijačo spravil iz predmestja. Ambrož je Pončetu očitno rade volje »posodil« svojega uslužbenca in voz, saj je tatu poznal že od prej, ker je po treh dnevih pitja in »žrtja« zbežal iz njegove gostilne in mu ostal dolžan 9 sedemnajstic, ki jih je plačal čez čas. Zajeten kupček sedemnajstic je bila večja vrednost, kot jo je ponavadi izmaknil iz žepov svojih spečih »žrtev«. Šele potem sta ga pretepla. Ker Matevž ni bil ravno velik, sta ga verjetno hitro umirila. Vseeno nista hotela, da bi se v pretep vmešal kakšen mestni sodni hlapec in vpletene strani »ohladil« na Tranči. »Plačilo« je bilo tako izdatno, da Matevž ni mogel več hoditi.¹⁹⁷ Ponče mu je vzela denar ter srajco in klobuk,

ki si ju je kupil z ukradenim denarjem.¹⁹⁸ Seveda nista ravnala drugače kot drugi oškodovanci, ko so pri osumljencu našli pogrešane stvari. Čeprav je imel v tem primeru tepež funkcijo prisile, je bil hkrati tudi sredstvo, ki ga je smel oškodovanec po »privatnem sistemu pravil«¹⁹⁹ uporabiti kot kaznovanje. Kljub upiranju tatu je Pončeta gnala samo ena želja – dobiti nazaj svoje premoženje – in dokler ni izpolnil svojega cilja, ni pomislil, da bi zmikavta predal oblastem,²⁰⁰ ki so poskrbele za takšne »tiče«. Matevž mu je moral pokazati hiše, v katerih je prodajal ukradene stvari. Zajetna dva goldinarja je iztržil prav od stalnega odjemalca Matevževih stvari Tomaža Zahrastnika.²⁰¹ Na oškodovančovo srečo pa je imel Matevž pri sebi tudi še tretjino ukradenega denarja.²⁰²

Ko je zopet imel vse, kar mu je bilo odvzeto, Pončetu tatu kot tujca ni bilo težko predati oblastem, še posebej, če je vsaj malo sestavil sliko, ki jo je dobil, ko ga je iskal po vrhniških gostilnah. Tako lahko samo pritrdimo ugotovitvi Andreja Studna, ki je zapisal, da so po črki zakona prej sodili tujcem in beračem kot pa domačinom.²⁰³

»Če mi ne vrneš, kar si mi ukradel, te bom tožil pred sodiščem v Jami!«

Matevžovo soočenje s Pončetom ni bilo njegovo prvo soočenje s kakšnim oškodovancem. V poljanski župniji ga je prav tako našel okradeni hlapec iz Žirov. Zagotovo ga ni našel zgolj po naključju. V majhnih skupnostih se je razvil nadzor nad posamezniki, ki se je opiral tudi na izkušnje skupnosti. Med temi izkušnjami je bilo tudi določeno »pričakovano« ravnanje tatov. Če danes raziskovalec »moderno« zapiše, da so hlapci, ki so okradli svoje gospodarje, najpogosteje zapravili denar v gostilnah in pri igranju iger na sre-

nja Matevža Kavčiča pokažejo, koliko prekrškov se je zgladilo na neformalni ravni, tudi z uporabo uasilja. U. Rublack meni, da je bilo ženske lažje za kazen preteptati, ker niso imele »orožja«, kljub temu pa lahko pripišemo, da z moškimi niso ravnali nič drugače (Rublack, Crimes of Woman, str. 28).

192 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 131.

193 Schwerhoff, *Aktenkundig und Gerichtsnotorisch*, str. 109.

194 Ulbricht piše, kako je imel berač, da se je lahko izdajal za častnega vajenca, pri sebi ponarejeno listino o tožbi zaradi razžaljene časti (Ulbricht, *Die Welt eines Bettlers*, str. 376).

195 Več o vrstah priseg: Ribnikar, *Podložniške prisega*, str. 30–32.

196 Prisega je bila vezana na vero. Priča, oškodovanec ali obtoženi je prisegel s tremi iztegnjenimi prsti kleče ali stoje pred razpelom z gorečima svečama. Iztegnjeni prsti so predstavljali Sv. trojico: palec je predstavljal Boga Očeta, kazalec Sina in sredinec Svetega duha. Skrčen prstaec je simboliziral »zlahatno« dušo, meziniec pa pred človekom zatajeno telo. Tudi to, da je bila desna roka iztegnjena, je imelo svoj pomen: simboliziralo je Boga stvarnika (Peter Radics, *Opomin pred prisego, zaprisego in zashjanjem prič v slovenskem jeziku*, v: *Slovenski pravnik 1900*, str. 11–13 in 41–43, tukaj str. 12).

197 Čeprav poskuša raziskava osvetliti življenje Matevža Kavčiča, le ne gre spregledati nekaterih teorij, ki so se uveljavile v historični kriminologiji. Opirajoča se na Eliasovo hipotezo civiliziranja družbe, je nastala trditev, da so v zgodnjem novem veku po številčnosti prevladovali zločini proti človeku (torej umor in uboj), ki so jih v 19. stoletju prehiteli zločini proti lastnini (pregled teorij in njihovih kritik v: Schwerhoff, *Aktenkundig und Gerichtsnotorisch*, str. 93–130). Prav dogodki iz življe-

198 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 108–110.

199 Schentz, *Alltag und Kriminalität*, str. 66.

200 O pomenu, ki so ga imele za posameznika sodne institucije, glej: Andre Holenstein, *Klagen, anzeigen und supplicieren*, v: Eriksson, *Streitkulturen – kot v opombi 76 (v nadaljevanju: Holenstein, Klagen)*, str. 335–370.

201 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 86.

202 ZAL, LJU 511, š. 16, p. 108–110.

203 Studna, *Rabljev zamah*, str. 15. Na podlagi analize sodnih protokolov, kjer so osumljencem sodili zaradi tatvin je M. Schentz ugotovil, da so podeželske skupnosti sodiščem predale več tujcev kot domačinov (Schentz, *Gerichtsakten als Ego-Dokumente*, str. 106).

čo,²⁰⁴ zgolj razkrije neko vedenje, ki so ga imeli člani določene skupnosti. S pomočjo takšnih pričakovanih ravnanj je bil nadzor nad obnašanjem posameznikov v skupnosti bolj uspešen. Zato je iskanje odtujenih stvari lahko obrodilo sadove.²⁰⁵

Hlapca iz Žirov pa je okradel takole. Na podstrešju, kjer je Matevž spal z dovoljenjem gospodarja skupaj s hlapcem, je iz njegovih hlač, ki jih je slednji pred spanjem slekel in položil zraven ležišča, ukradel ključ. Poskusil je, če odpira skrinjo. Ko jo je brez težav odprl, je iz nje ukradel vse tisto, kar si je nesrečni hlapec prislužil. Del svojega plačila je namreč vedno dobil kot obleko. Hlapcu je v skrinji shranjeno premoženje predstavljalo varnost, ki pa jo je kraja v hipu razblinila. Raziskovalci namreč trdijo, da so hlapcem obleke simbolizirale »privarčevani« kapital in zlato rezervno, saj so jih lahko prodali, če bi prišli v stisko. Matevž je hlapcu odnesel dve srajci in hlače ter tri robce. Ti seveda niso bili modni dodatek, saj so bili namenjeni lažšanju prehladov. Eden izmed »fazaneklov«²⁰⁶ je bil lepo obšit z rdečo, drugi pa s črno nitjo.²⁰⁷ V temi je poleg obleke v skrinji zatipal vse »pripomočke« za kajenje: pipo, nekaj listov tobaka ter vžigalnik. Tako kot tobaka tudi žepnega nožiča, ki ga je prav tako našel v skrinji, ni nameraval prodati. Del plena je pri rokodelcih v Idriji kmalu »pretopil« v denar. Izkupiček ni bil pretirano visok, a ga je uspel zapiti, še preden ga je pet dni po kraji našel oškodovani. V soočenju z njim je hotel Kavčič lagati, a potem se mu je uklonil in razkril, komu je prodal obleko. Matevž je bil prepričan, da se je po razkritju kupcev oškodovani hlapec oglasil pri njih in ponovno zbral svoje premoženje.²⁰⁸

Tudi mlajši policijski zapisniki ljubljanskega magistrata in ravnanje Zahrastnika, ko se je na njegovem pragu pojavil Ponče, potrjujejo, da je imel Matevž prav. Ker je bilo kupcem očitno jasno, da kupujejo sumljivo blago,²⁰⁹ so okradene-

mu brez obotavljanja vrnili njegovo premoženje ali pa so mu v zameno za ukradene stvari plačali določeno odškodnino. Čeprav so se podložniki zavedali, da je ena od možnosti za rešitev spora tudi vpletanje sodišča kot tretje, avtoritativne osebe, pa neimenovani hlapec iz Žirov očitno ni imel možnosti, da bi Matevžu zagrozil s sodiščem in svojo grožnjo tudi uresničil.²¹⁰ Premožen podložnik Jakob Požar na pristavi Predjamskega posestva je imel veliko boljše možnosti. Ne gre zanemariti niti dejstva, da je bilo lažje s sodiščem groziti tam, kjer je bil nekdo doma, torej lažje v bližini doma v Bukovju kot nekaj ur hoda od doma.

Zgodilo se je tudi, da so oškodovanci v vlogi tožitelja v civilnih tožbah zaradi storjene tatvine obtožili tudi napačnega človeka. Ker je v takšnih tožbah ponavadi primanjkovalo prič, je bila prisega tista možnost, s katero sta obe strani lahko uveljavili svojo percepcijo dogodka. Če je bil osumljeni na slabem glasu ali pa je bil že kdaj kaznovan zaradi tatvine, akuzatorni sodni postopek ni dovoljeval očiščevalne prisega, ki bi obtoženca »oprala« krivde. Prisega je bila namreč storjena v božjem imenu in laganje bi kristjanu prineslo najhujšo kazen – pogubo.²¹¹ Juvan Stajer je tako kot tatu hotel tožiti nekega Bastjana (čisto mogoče je bil to Sebastjan Podboj), ki je z njim spal v postelji. Tat mu je izmaknil kar 14 sedemnajstic, kar je oškodovanec ocenil kot približno 4 goldinarje. Bilo je na veliki šmaren, ki so ga mnogi izkoristili za popivanje v gostilni, kjer so nato tudi prespali. Verjetno se vseh dogodkov niso ravno dobro spomnili. Osumljenca je tožil na sodišču in ker ta ni smel priseči, se je izogibal

210 Martin Dinges je s preučevanjem pariških policijskih zapiskov trdil, da so se lahko prebivalci poslužili možnosti, ki so jo ponujala sodišča. Sodišča so bila po njegovem institucionalna ponudba, ki so jo podložniki lahko izkoristili za poravnavo svojih sporov; eni so jo bolj in drugi manj uporabljali. Izkoriščanje institucionalnih možnosti se je izmenjevalo z drugimi ponudbami, z neformalnimi načini reševanja konflikta, kot so bile: samopomoč, pomiritev ali neformalna poravnava (Schwerhoff, *Aktenkundig und Gerichtsnotorisch*, str. 90). Bolj kulturnološko teorijo je postavil Andre Holenstein: »Oblast razumemo kot komunikativni odnos med akterji, ki imajo različne hierarhične pozicije v družbi. Če potem izhajamo iz tega, da osnovanje države ni uničilo tega komunikativnega odnosa, ampak so se spremenili le okvirji, potem stopi v ospredje vprašanje o smeri in posledicah te spremembe (Holenstein, *Klagen*, str. 336–337).

211 Laganje pod prisego (krivo pričevanje) je namreč veljalo za smrtni greh (Scheutz, *Gerichtsakten als Ego - Dokumente*, str. 122) in po Ferdinandu tudi za zločin. »Fovš priča, boš zavržana, s ketnami boš povezana,« svari tudi baročna pesem Primoža Lavrenčiča, *Od jezicnih grehov* (v: Pogačnik, *Slovensko sloustvo*, str. 137).

204 Scheutz, *Gerichtsakten als Ego - Dokumente*, str. 107.

205 Ammerer, *Heimat Strasse*, str. 484–487.

206 Hacquet, *Abbildung und Beschreibung*, str. 40.

207 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 69.

208 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 69.

209 Čeprav je Matevž neprestano zagotavljal, da ljudje niso vedeli, da kupujejo ukradeno blago, je bilo v praksi drugače. Stvari, ki so bile preveč poceni, so bile sumljive, a so jih ljudje vseeno kupovali. V prvem zaslišanju tatu Ivana Štoglaja je ta zatrnil, da je stvari kupil od neznanega možkega, vsekakor pa jih ni ukradel. Ker je dal zanje manj, kot so bile vredne, je menil, da jih je ukradel neznan prodajalec (AS, AS 783, *Samostan Pletenje*, fasc. 8, 27. 4. 1779).

aretaciji. Še preden bi Bastjana uspeli zapreti, je Juvanu že vrnil denar. Po takšnem razpletu dogodka oškodovani ni niti pomislil, da bi ga lahko okradel nekdo drug. Matevž pa je isto krajo opisal popolnoma drugače. Juvanu je izmaknil denar na gumnu, kjer so vsi prespali.²¹² Da iste tatvine niso mogli uporabiti kot dokaz proti Matevžu, so pravniki posebej opozorili.²¹³ Tako za pravnike kot za oškodovanca je uspešna povrnitev denarja veljala kot končni dokaz dejanja.

Da je vsak primer zgodba zase in da so bili tudi načini, kako so pretentani lastniki našli svoje obleke, enkrat lažji in drugič težji, dokazuje naslednji primer. V izbi malce odročne hiše pri Šimonu je Matevž spal skupaj z drugimi stanovalci. Na drogu sta se sušila dva moška suknjiča. V Ljubljani so prvega opisali kot plemenite cimetove barve in drugega kot svečano črnega iz deželnega sukna.²¹⁴ Zgodaj zjutraj, ko so drugi še spali, se je Matevž izmuznil iz prenočišča, s seboj pa je odnesel tudi oba suknjiča. Svečane obleke ni mogel prodati komerkoli. Takšno imetje je bilo v rokah popotnika, četudi je bil bolje oblečen, takoj sumljivo. Matevž je za suknjiča pri Tomažu Zahrastniku uspel iztržiti 12 in 7 sedemnajstic. Ko je bila kupčija sklenjena, je pri njem igral in pil. Oškodovancu tako opaznega blaga ni bilo težko slediti. Lastnik je lahko ob poti spraševal, kje sta bila suknjiča ponujena in kam se je odpravil trgovec. Tako je po sledih do gostilničarja prišel Šimon in od njega zahteval svoje suknjiče. Seveda jih je dobil nazaj. Očitno je tudi, da je bil Tomaž Zahrastnik na slabem glasu, saj so ga poznali kot človeka, ki kupuje ukradene stvari. Tudi zato sta se pri njem sta oglasila kar dva Matevževa oškodovanca. Gostilničar pa je od Matevža zahteval poplačilo nastalega dolga. Tat mu je plačal šele s Pončetovim denarjem, hkrati pa je podjetni krčmar z njim sklenil novo kupčijo in mu prodal klobuk in srajco.²¹⁵

Konec tatinske kariere

Zmikavta je sprejel vrhniški trški sodnik, ki je takoj ukazal sodnemu hlapcu, da je Matevža Kavčiča zaprl. Na podlagi indicev je ocenil hudodelstvo in določil sodbo: proces pred deželskim

sodiščem. Sodne sluge so 9. 12. 1750 odpeljali dobro zastraženega Matevža v Logatec, kjer ga je v funkciji upravitelja deželskega sodišča zaslišal delegirani pravnik in ljubljanski meščan Janez Gregor Smrekar. Šele ta je lahko zaprosil ljubljanskega mestnega sodnika kot lastnika mestnega in krvnega sodišča, da bi sprejel hudodelca in ga obsodil v skladu s krvnimi postavami. Takim hudodelcem so potem po pogodbi med obema strankama sodili v Ljubljani. Obsežno zaslišanje, ki ga je začel takoj po novem letu, je opravil v petih dneh. Še preden je bilo zaslišanje zapisano, so Matevža brez zapletov, ki so se sicer pogosto dogajali ob predaji izgnanih ljudi, izročili ljubljanskim sodnim hlapcem. V času, ko so sporočila prenašali sli, je bilo zelo pogosto opravičilo, češ da je obvestilo o predaji hudodelcev prišlo prepozno. Takšna predaja je na svetlo potegnila vse medsoseseke spore med deželskimi sodišči. Tipičen protest je pomenilo namerno zavlačevanje prihoda na meje deželskega sodišča, tako da eni sodni hlapci niso mogli predati hudodelca drugim, ali pa so se s hudodelcem na pot namerno odpravili prepozno. Skoraj do konca 18. stoletja se je predaja hudodelcev izvršila na meji med deželskima sodiščema. Kljub vsem težavam pa je bil izgon v 18. stoletju pravno sredstvo, ki so ga pogosto uporabili. Potekal je po ustaljenih poteh, tako so na primer od Vrhnike do Ljubljane izgnane ljudi vedno prepeljali po Ljubljani. Šele ko je bil dobro zavarovan hudodelec na trdnih tleh, so od logaških podložnikov ljubljanski uradniki dobili en goldinar kot plačilo za stroške hudodelčevega vzdrževanja. Pri takšnem načinu transporta tudi ni bilo tako velike nevarnosti, da bi v verige vkljenjen hudodelec zbežal. Ko so ga potem dobro zastraženega in v okovju privedli do Tranče, kjer so ga pričakala čisto novima masivna in z železom okovana vrata, bi lahko samo še enkrat zapisali Matevžovo izjavo ob koncu sodnega zapisnika, namreč, da zopora ni prenesel.²¹⁶ Sanj o begu je bilo konec, kajti na Tranči je pristal v dobro varovanem zaporu. Vanj je samo enkrat na dan dobil kruh in vodo v celico, v kateri je verjetno ležal le na kupu slame. Novo zaslišanje se je začelo 22. januarja, a v primerjavi s sojenji pred nepriviligiranimi deželskimi sodišči, ki so morala počakati na cesarskega krvnega sodnika, izredno hitro.

Obsodba in usmrtitev

V času, ko je potekalo sojenje Matevžu Kavčiču, prebivalci deželnega glavnega mesta že sed-

²¹² ZAL, LJU 511, š. 16, p. 79.

²¹³ ZAL, LJU 511, š. 16, p. 130.

²¹⁴ Imenovali so ga »Landloden« (deželno sukno). To grobo črno sukno je izdeloval v bivši stanovski suknarni Weitenhüller, del proizvodnje je bil namenjen tudi kmečkemu prebivalstvu (Baš, *Oblačilna kultura*, str. 68).

²¹⁵ ZAL, LJU 511, š. 16, p. 108–110.

²¹⁶ ZAL, LJU 511, š. 16, p. 86.

mo leto niso prisostvovali usmrtitvi hudodelca. Ko po natančnem postopku preiskovalnega procesa, določenem v redih za kazensko sodstvo, Matevž Kavčič še ni bil obsojen na smrt, so mestni veljaki že izdali ukaz za začetek priprav na usmrtitev. Že 14 dni pred usmrtitvijo so namreč poslali dva zidarja, ki sta sezidala spodnji del vislic. Začetek zidarskih del pa so zagotovo opazili domačini. Tako je po mestu in predmestjih kot blisk šinila vest, da bodo nekoga usmrtili. Ko se je zidarsko delo posušilo, so se svojega dela lotili še štirje tesarji, ki so leseni del vislic dokončali v 3 dneh.²¹⁷ Ker v tistem letu v Ljubljani ni bilo več domačega krvnika, so ga poklicali od drugod. Kaj je bilo z njim narobe, da je mesec dni pozneje zamenjal nek drugi cesarski krvnik s Koroške opravil še dve »nesrečni« deli, ki sta prav tako dokazovali zmago pravičnosti²¹⁸ nad dvema drugima hudodelcema, ne vemo.

Ko je kot priča 3. aprila prisegel še zadnji večji oškodovanec, so si sodnik in prisednika vzeli dva dneva premora. Nato pa so zopet poklicali Matevža Kavčiča, saj je moral po pravilih kazenskega postopka še zadnjič v preiskovalnem postopku brez vsakršne grožnje priznati vsa svoja dejanja. To priznanje je namreč bilo popolna potrditev suma in šele takrat je sodnik obtožbam pripisal verodostojnost.²¹⁹ Sodnik ga je najprej povprašal, ali se spomni svojih izjav, ter ga nato pozval, naj jih mogoče še dopolni. Potem mu je sodni pisar v deželnem jeziku znova prebral vse točke, iz katerih je bilo sestavljeno priznanje. Bali so se, da ne bi prišlo do zapletov, če Matevž ne bi potrdil priznanja in bi morali uporabiti torturo, vendar je vse šlo gladko. Matevž je potrdil svoje priznanje.

V času, ko se je v mestu že šušljalo in pričakovalo javno razglasitev kazni,²²⁰ se je 14. aprila 1751 za zaprtimi vrati v novi stavbi ob Tranči odvilo še zadnje dejanje sodnega postopka: obsodba. Pred zbrane porotnike so znova privedli Matevža Kavčiča. Pred seboj je tokrat poleg že znanih obrazov mestnega in krvnega sodnika Huebenfelda in prisednikov Ludwiga Antonija Reje in Johanna Gothlieba Galliardta videl še celo vrsto uglednih ljubljanskih prebivalcev, ki so bili vsi

po vrsti pravniki: Kappusa,²²¹ Johanna Baptista Weinizerja, Marenika, De Wertha²²² in Posauiza.²²³ Od meščanov sta bila prisotna gostilničar in od 30. 7. 1751 kriminalni prisednik Karel Jožef Penič²²⁴ ter prav za isto obdobje kot kriminalni prisednik plačani Anton Mariner.²²⁵ Med porotniki sta bila dva doktorja obeh prav, pooblaščenec mesta v Gradcu Johann Thomas Garzarolli²²⁶ in Janez Gregor Smrekar, ki je kot prisednik prisostvoval pri odločanju o kazni leta 1741 v Kostanjevici. Tam so se prav tako odločali o kazni za tatu. Čeprav je moral sodni pisar že pred odločitvijo porotnikov dokončati celotni protokol preiskovalnega postopka, so Matevžu, ki je stal pred njimi, priznanje prebrali v deželnem jeziku in to posebej zapisali. Ko so ga odvedli iz sobe, so se pogledi navzočih usmerili proti pravniku, ki je pripravil referat. Po preučitvi vseh okoliščin, ki jih je zbranim predstavil v posebnem pisnem aktu podajanja dokazov in določanja sodbe, t. i. referatu, mu ni preostalo drugega, kakor da je senatu predlagal smrtno kazen.²²⁷ V njem je tudi klasificiral dokaze v skladu s kazenskimi redi. V pravniškem »jeziku« je Matevž storil 8 velikih tatvin, pri petih je imel sodelavca, kar 28 od 47-ih pa je storil s posebno oteževalno okoliščino – ponoči. Storil je še 15 težkih kraj (qualifizierte Diebstähle), saj se je do blaga dokopal z vlomom ali se je pritihotapil v hišo. Pravnik je nato predlagal običajno kazen, ki ji ni nihče nasprotoval: smrt z obešenjem na vislicah.

Kazenski zakoniki so za večino zločinov še vedno predpisovali smrtno kazen, poleg nje pa so se v 18. stoletju uveljavljale »izredne kazni«. Kazni torej, ki niso več posegale po človekovem življe-

221 Verjetno je šlo za pravnika Antona Kappusa in ne za meščana in podžupana Jurija Ambroža Kappusa (*Fabjančič, Ljubljanski sodniki*, str. 665).

222 Verjetno je šlo za pravnika Franza Latharija von Wertha (*ZAL*, 488, cod. XIII, šk. 153, b, p. 40).

223 *ZAL*, LJU 511, šk. 16, p. 133.

224 Od leta 1757 do leta 1760 je bil ljubljanski podžupan (*Fabjančič, Ljubljanski sodniki*, str. 689).

225 *ZAL*, 488, cod. XIII, šk. 154, b, p. 3.

226 *ZAL*, 488, cod. XIII, šk. 148, b, p. 40.

227 Matevžu so priznanje, ki ga je moral potrditi pred zbranimi sodnimi prisedniki, prebrali v slovenskem jeziku, ki ga nekateri niso razumeli. Svojo odločitev o kazni so si ustvarili na podlagi referata v nemškem jeziku, ki ga je pripravil mestni sindik. Ker je mesto plačevalo več pravnikov, da so ga zastopali v raznih pravnih zadevah, je lahko referat napisal tudi eden izmed njih. Ta se je opiral na v nemščino preveden sodni zapisnik. V svojem predlogu kazni se je skliceval na člene vseh aktualnih kazenskih zakonikov; prvi avstrijski kazenski zakonik, ki je izrecno izključil veljavnost drugih kazenskih zakonikov, je bila Terezijana (takšno prepoved je vseboval 104. člen).

217 *ZAL*, LJU 488, Cod. XIII, šk. 153, b, p. 90.

218 *AS*, AS 7, šk. 185, p. 48.

219 *Strafprozeß II (gemeiner, reformierter)*, v: Adalbert Erler in drugi (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, 4. zvezek, Berlin 1971–1998.

220 O tem podrobno: Richard van Dülmen, *Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale der frühen Neuzeit*, München 1995, str. 38–61.

nju.²²⁸ Tudi tat, ki bi ga enkrat ali dvakrat zasačili pri manjši tatvini, že po kazenskem redu Karla V. (CCC) ne bi bil obsojen na smrt. Svojih dejanj tudi ne bi zagovarjal pred krvnim sodnikom, saj bi verjetno o prekršku razsodil patrimonialni sodnik. Na splošno so se smrtne kazni umikale. Tatovi so bili pogosto obsojeni na javno delo, ki pa se je, če je šlo za gradnjo obmejnih trdnjav, delo v ogrskih rudnikih ali veslanje na galejah, po krutosti delovnih pogojev primerjalo s smrtno kaznijo.²²⁹ Mnogi zaporniki so namreč med prestopanjem kazni umrli. Tudi na Tranči je bilo leta 1751 zaprtih že 11 jetnikov, za katere so v preiskovalnem postopku na podlagi njihovih izjav in življenjskih zgodb ugotovili, da se lahko poboljšajo. Zato so jih obsodili na prisilno delo. V Matevževem primeru pa je ljubljanski pravnik²³⁰ najprej uporabil besedo iz 159. člena Karoline: da Matevž pogosto krade in da kraje postajajo njegova navada. Da milejša kazen ne bi bila učinkovita in da Matevža ne bi poboljšala, je bilo po dvakratnem pobegu iz zaporu povsem jasno. Menil je, da so kraje, ki jih je preiskovanec storil po pobegu iz ječe, pokazale, da »svarilo«, ki naj

228 Večji pomen so dobivale zaradi prošenj po znižanju kazni, ki so bile del preiskovalnega postopka. V primeru izrednih kazni je končno sodbo izrekel kolegij pravnikov pri notranjeavstrijski vladi, oziroma po upravnih reformah včasih tudi deželna pravda. Krvni sodnik je tako moral počakati na njilov odgovor, preden je pred porotniki razglasil končno obsodbo. Za neimenovano tatvino je deželna pravda sporočila mestnemu in krvnemu sodniku, da naj počaka in če ne bo dobil milejše kazni, naj ga obesijo (AS, AS 1080, šk. 13, s.d.). Tudi ukaze za zglasitev prič v procesu proti Matevžu Kavčiču je pošiljala deželna pravda in ne ljubljansko mestno sodišče kot sodišče s pravico do krvnega sodstva. Mogoče tudi zato, ker je bil preiskovani tuji podložnik (o zmanjševanju smrtnih kazni in drugih oblikah kazni glej: Sergij Vilfan, *Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju*. Primeri iz teorije, zakonodaje in prakse na avstrijskem ozemlju s posebnim ozirom na Slovenijo. Zbornik znanstvenih razprav, 1986, str. 141–160). Zaradi zapornikov, ki so bili obsojeni na zaporno kazen ali javno delo v domačem kraju, so Matevža zaprti v prenovljene zapore na Tranči. Enajstim kaznjencem, ki so v njih preživljali zaporno kazen, so izdelali del obleke in obuvice, med drugim tudi srajce iz grobega sukna. Ker je bil Matevž osumljen hudih zločinov, je v obeli zaporih še vedno nosil pri različnih ljudeh ukradene kose dobrih oblek.

229 Za določene tatvine so se namesto izгона iz dežele ali deželskega sodišča uveljavile različne pristline kazni kot so bile: veslanje na galejah (patent Karla VI. 27. 2. 1716), delo v mejnih utrdbah ter končno delo v ogrskih rudnikih (Patent Karla VI. 17. 12. 1728) (AS, AS 1079, 27. 2. 1716 in 17. 12. 1728).

230 Ljubljana je vsako leto zaprosila notranjeavstrijsko vlado v Gradcu, da je mestnemu sodniku podelila privilegij v obliki krvnega pisma. Krvni sodnik je vodil kazenske procese, o kazni pa je na predlog od mesta plačanega pravnik – sindika z glasovanjem odločal senat.

bi ga predstavljala ječa, ni zaleglo. Na tem dejstvu je pravnik tudi zgradil svojo obsodbo. Doktor civilnega in kanonskega prava je zbranim prisodnikom razložil, da zaradi številnih oteževalnih ni mogoče upoštevati olajševalnih okoliščin.²³¹ Predvsem ni vedel, katera oteževalna okoliščina je bila hujša. Prav ponavljajoče se kraje so prepričale pravnik, da ne sme razmišljati o drugi kazni. Pravnik se je v svojem predlogu kazni oprl še na 84. člen Ferdinandee – spodnjeavstrijskega kazenskega zakonika iz leta 1656. Na Kranjskem so tega kot »novi krvni red za deželska sodišča«²³² tako kot CCC uporabljali subsidiarno. Glasovi vseh prisodnikov so soglasno potrdili obsodbo na smrt z obešenjem, torej natančno takšno kazen, kot jo je določal 162. člen Karoline.²³³

Po glasovanju o sodbi bi lahko nekdo iz skupnosti ali sorodstva prosil deželnega kneza za omilitev kazni.²³⁴ Kot tujec je imel Matevž malo možnosti, da bi se to tudi zgodilo. Najmanj tri dni pred javno razglasitvijo sodbe so morali sodnik in prisodnika sodbo in način usmrtnitve sporočiti obsojencu. V tem času je k njemu prišel tudi duhovnik (verjetno frančiškan ali bosonogi avguštinec), da se je obsojenec pokesal svojih grehov.²³⁵ Tako je zahtevala Ferdinandea in narekovala krščanska vera.²³⁶ Za dan izvršitve kazni je bila določena sobota,²³⁷ 21. 4. 1751.

Če smemo iskati podobnosti z drugo »zgolj za zgled« opravljeno usmrtnitvijo v Ljubljani kar nekaj let pozneje, potem je bila radovednost množice, ki se je zbrala pred mestno hišo, velika.²³⁸

231 Večji pomen ugotavljanju olajševalnih in oteževalnih okoliščin je dala Ferdinandea.

232 ZAL, LJU 511, šk. 16, p. 41. Leta 1675 ga je komaj kaj predelanega ponovno izdal cesar Leopold (Schentz, *Rezeption von Normen*, str. 369, 370)

233 CCC, art. 157–162.

234 Studen, *Rabljev zamah*, str. 37.

235 Studen, *Rabljev zamah*, str. 41.

236 V odgovoru na anketo o deželskih sodiščih je upravnik gospostva Kočevje na vprašanje o poteku eksekucij zapisal, da za to skrbi krvni sodnik in da on o tem ne ve ničesar. Je pa potrdil, da so k obsojencu vedno poklicali enega od duhovnikov iz župnij na ozemlju zemljiškega gospostva (HHSIA, *Auerpergsches Familienarchiv*, A - 13 - 9, con. 2, Antworten.).

237 Art. 43 § 4 Terezijane je določal, da se usmrtnitev ne sme izvršiti na nedeljo.

238 V *Laibacher Zeitungu* so leta 1787 zapisali, da kronik že dolgo ni imel dela, ko se je na dan razglasitve kazni, ki je bila v nasprotju s kazensko zakonodajo v nedeljo, pred mestno hišo zbrala množica ljudi (*Laibacher Zeitung*, 18. 10. 1787). Čeprav je tega leta začel veljati novi, jožefinski kazenski red, ki je odpravil smrtne kazni, so v začetku leta 1787 utopljenega ponarejevalca vseeno drugim za zgled obesili na vislice tako, kot je zahtevala

Na zadnjo pot ga je pospremila množica ljudi na ljubljansko morišče (v: Vincenc Rajšp (ur.), Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, Ljubljana 1996, knjiga 2, sekcija št. 190)

Pa tudi za oblast so postajale redke usmrtnitve vse bolj pomembne in so jih skrbno pripravili.²³⁹ Nenazadnje je bil za prebivalce mesta in predmestij Matevž tujec, ki je bil bolj ali manj znan le nekaterim pogostejšim obiskovalcem gostiln v predmestjih, kjer je preživel kakšen dan. Tujega hudodelca so domačini spremljali na vislice, ne da bi jim bilo žal njegovega življenja. Dovolj je

bilo, da je pred njimi stal kot »ubogi grešnik«.²⁴⁰ Večina ljudi v množici, ki se je tega za Matevža usodnega dne zbrala pred mestno hišo, ni točno vedela, od kod je doma. Vsem tem se je pisec priznanja in sodbe prav potrudil razložiti, kje se je rodil. Za Postojno in reško cesto so mogoče že slišali. Lego kraja pa so si predstavljali šele, ko so izvedeli, da je Slavina oddaljena dve uri hoda od Postojne.²⁴¹ Gledati, kako obešajo neznanca, je bilo razburljivo in še nekaj let pred usmrtnitvijo Matevža Kavčiča ne tako redko. Prebivalci glavnega mesta v deželi so na zadnjo pot pospremi-

Terezijama. Da so izključili možnost, da je gospod L. naredil samomor, so v novici o njegovem begu in smrti zapisali, da je bil odličen plavalec. Hoteli so namreč zatreti vse dvome o naravi njegove smrti (Laibacher Zeitung, 8. 3. 1787). Gesetz über Verbrechen und deren Bestrafung je začel veljati z objavo 2. 4. 1787 (Friedrich Hartl, Das Wiener Kriminalgericht. Strafrechtspflege vom Zeitalter der Aufklärung bis zur österreichischen Revolution (v nadaljevanju Hartl, Wiener Kriminalgericht), Wien/Köln/Graz, 1973, str. 22). Obdolžencem, ki so zagrešili dejanja pred objavo novega zakonika, so sodili po starih. Primere množičnih obiskov eksekucij v 19. stoletju navaja Studen (npr. Rabljev zamah, str. 217).

239 Schwerhoff, Aktenkundig und Gerichtsnotorisch, str. 99.

240 Tako je z analizo korespondence in spominov rednih gostov obešan v Londonu ugotovil Gatrell. V Londonu so se na zares pogostih obešanjih zbrale ogromne množice (V. A. Gatrell, The Hanging Tree. Execution and the English People 1770-1868, Oxford 1993, str. 56-105 in 225-297, še posebej str. 263). Tudi ljubitelje eksekucij, ki so si v bližini vislic najeli sobe z razgledom, je stisnilo pri srcu, če se jim je kakšen hudodelec zdel preveč podoben. O obnašanju množice in vzrokih, ki so vlekli ljudi na eksekucije glej: Studen, Rabljev zamah, str. 79 in 80.

241 Slavina je od Postojne oddaljena 8 kilometrov.

li vse največje zločince. Ta »privilegij« je mesto dobilo ravno zato, da bi »svarilni zgled« in groza ob pogledu na usmrčenca naredila kar največji vtis.²⁴² Kot glavno mesto dežele pa je imela Ljubljana z okolico tudi največ prebivalcev. Stroške sojenja in usmrtitve so mestu povrnili iz državnega erarja.²⁴³

V tem letu pa Matevževa usmrtitev ni bila edina. Kratek pogled v zgodovino usmrtitev namreč pove, da so prebivalci Ljubljane leta 1751 pred mestno hišo še dvakrat poslušali branje priznanja in končne obsodbe (na zadnjem sodnem dnevu) dveh »ubogih grešnikov«, ki so ju mestni krvni sodnik in prisodniki predali rablji s posebno ceremonijo.²⁴⁴ Potem ko je bila prebrana obsodba, so zadonele besede mestnega in krvnega sodnika obenem: »Mojster²⁴⁵ Jakob Kristjan²⁴⁶ v prvič! Mojster Jakob Kristjan v drugič! Mojster Jakob Kristjan v tretjič!« Krvnik mu je odgovoril in krvni sodnik je nadaljeval z razlago kazni: »Ti prevzameš navzočega ubogega grešnika v svoje roke in vezi, ga daš odvesti ven na morišče, tam ga v njegovo popolnoma zasluženo plačilo usmrtiš z vrvo, da se zlo kaznuje in dobro zasa-di.«²⁴⁷ Potem je sodnik prelomil sodno palico.²⁴⁸

Krvnik ga je okovanega in na vozu za zločinca,²⁴⁹ ki je bil last mesta, odpeljal na morišče. Spremljal ga je tudi duhovnik. Zbrana množica je sledila v sprevodu. Pot je trajala približno

242 Kljub temu Evans opozarja, da je bila usmrtitev izdelan ritual z zelo kompleksnim pomenom, saj so se v njem združili elementi sodstva elit in ljudskega sodstva ter formalna cerkvena pobožnost in neformalna ljudska religija. Ustvarila je vrsto simboličnih dejanj, ki so ponazarjala kolektivne in individualne običaje prehoda iz življenja v smrt, v njih je človek predstavljal moralne in socialne norme časa in je bil formalno izločen iz skupnosti živečih, z usmrtitvijo in s kesanjem pa mu je bilo dano odpuščanje (Richard J. Evans, *Rituals of Retribution. Capital Punishment in Germany, 1600 - 1987*, Oxford 1996, str. 103). O simboliki usmrtitve glej tudi Studen, *Rabljev zamah*, str. 20 in 76-83.

243 ZAL, LJU 489, reg I., šk. 12, p. 30.

244 Več o pomenu ceremonije - teatra javne usmrtitve glej tudi: Studen, *Rabljev zamah*, str. 77-81.

245 V zgodovini se je sicer rablja, ki ni mogel pridobiti statusa meščana, prijelo ime »mojster« (Bernid Roock, *Außen-seiter, Randgruppen, Minderheiten, Göttingen: Kleine Vandenhoeck - Reihe*, 1993, str. 108).

246 Obrazec, ki ga uavaja Fabjančič, ima za ime krvnika vpisanega Janeza Jurija (Vladislav Fabjančič, *Ljubljanski krvniki. Smrtna obsodbe in tortura pri mestnem sodišču v Ljubljani 1524-1774* (v nadaljevanju: *Ljubljanski krvniki*), v: *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 1943/44, str. 88-104, str. 103).

247 Fabjančič, *Ljubljanski krvniki*, str. 103.

248 Fabjančič, *Ljubljanski krvniki*, str. 103.

249 ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 135, b, p. 67. Sebastian Postopek je leta 1742 popravil voz za hudodelce.

In njegovo truplo je moralo obviseti drugim za zgled (v: *Recht und Unrecht. Kriminalität und Gesellschaft im Wandel von 1500 - 2000*, str. 150).

pol ure.²⁵⁰ Krvni sodnik je moral prisostvovati usmrtitvi in paziti, da je Ljubljčanom neznan krvnik pravilno opravil svoje delo. Nato je po formalnem obrazcu potrdil zadovoljstvo z opravljenim delom in pozval krvnika Jakoba Kristjana Ohnesorga,²⁵¹ da se je po plačilo, kot vsi ostali mestni upniki, zglasil na nedeljo, 29. 4. 1751, torej dober teden po opravljenem »delu«.²⁵²

250 *Laibacher Zeitung*, 18. 10. 1787.

251 Fabjančič, *Ljubljanski krvniki*, str. 103; podrobno je napisal tudi upravnik deželskega sodišča v Kočevju (HHStA, *Auerpergsches Familienarchiv, A - 13 - 9, con. 2, Antworten ...*). Kaznovalna praksa na Kranjskem je bila verjetno v vseli deželskih sodiščih z izjemo ljubljanskega precej podobna, saj so sodbo izglasovali na deželni pravdi v Ljubljani, razglasil pa jo je deželnoknežji krvni sodnik, delo pa je opravil cesarski krvnik (prim.: op. 14).

252 ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 153, b, p. 150.

Za krščanski spokoj usmrčenega so v ljubljanski stolnici ali pri bosonogih avguštincih opravili mašo zadušnico, za katero sta zapustila volilo znani ljubljanski zdravnik Marko Gerbec in njegova žena.²⁵³

Ker so usmrčenci včasih dolgo viseli na vislicah, obešeni na verige ali vrvi,²⁵⁴ se Matevžovo truplo verjetno 16. maja ni umaknilo novima revnima grešnikoma, ki ju je v začetku junija usmrtil koroški krvnik Johanes Georg Pözl.²⁵⁵ Preden so vislice ponovno uporabili, so jih morali zidarji popraviti. Delo pa ni bilo zahtevno, saj so bili plačani le za nekaj dni dela.²⁵⁶ Obešeno truplo je moralo še mesece opozarjati na pravično kazen, ki čaka takšne hudodelce.²⁵⁷ Pozornost ljudi je pritegnil tudi rabelj, ki pa je obesil le Matevža.²⁵⁸ Naslednje leto je namreč svojo službo nastopil že novi cesarski krvnik na Kranjskem.²⁵⁹ Kdaj je poklicani rabelj prišel v Ljubljano, ne vemo, prav tako tudi ne, kako so od preiskovanja, ne da bi se ta zavedal grozljive prisotnosti krvnika, uspeli dobiti priznanje. Pod končno priznanje, poimenovano s terminom »Urgicht«, so se morali podpisati sodnik in prisednika. In prav ta termin je v inkvizicijskem postopku ponavadi pomenil priznanje, ki ga je »spodbudila« tortura in ga je moral preiskovanec po nekajdnevnem premisle-

ku znova potrditi.²⁶⁰ Verjetno pa je mestni sindik zgolj uporabljal običajne termine, saj je napisal tudi, da so opravili »gütlich Prozess«, katerega sestavni del je bila stalna grožnja s torturo.²⁶¹

Zusammenfassung

WIE GROSS WAREN DIE KLEINEN DIEBSTÄHLE DES MATEVŽ KAVČIČ

Über die Bedeutung von Gerichtsprotokollen für das Verständnis individueller Lebensgeschichten und für die Ausbildung des öffentlichen Bildes vom Verbrecher im 18. Jahrhundert

Über das Leben des mobilsten Teils der Bevölkerung würde man nicht viel wissen, wenn nicht Gerichtsprotokolle erhalten wären, die dieses Leben ans Licht bringen. Die Protokolle entstanden nach genau festgelegten Regeln des formalen Strafrechts, aber auch die Ermittler hinterließen darin ihre Handschrift. Und obwohl es kein Hauptzweck der Untersuchung war, bestätigen die Quellen die guten Kenntnisse und die Anwendung der Ferdinandea, der niederösterreichischen Gerichtsordnung für Landesgerichte. Von allen habsburgischen Gerichtsordnungen für Halsgerichte war diese noch am genauesten. Die Quelle ermöglicht einen Einblick in das Leben von Matevž Kavčič (1724-1751), der seine Familie und die Gemeinschaft, in der er geboren worden war, verlassen musste. Nachdem er zum Trinker und Glücksspieler geworden war, begab er sich alsbald auf die schiefe Bahn eines Landstreichers und Ganoven – wenn wir dem Bild glauben, das durch das Inquisitionsverfahren zum Zwecke der öffentlichen Stigmatisierung von Kavčič' Lebensweise geformt wurde. Seine Diebstähle waren nicht spektakulär genug, um die Phantasie der bürgerlichen und adeligen Eliten zu schüren, und die Beschreibungen der Diebstähle auf den ersten Blick zu trocken. Dennoch schufen die Ermittler sorgsam ein Bild von Matevž Kavčič, das der Öffentlichkeit am Tag der Urteilsverkündung präsentiert wurde. Kavčič wurde als untreuer Knecht dargestellt, der nach einem ersten großen Gelddiebstahl und der Flucht aus dem Gefängnis zum Bettler wurde, der sehr gerissene Diebstähle verübte. Wir ler-

253 ZAL, LJU 489, reg. I, šk. 51, p. 320. *Praksa maš zadušnic je bila običajna tudi v drugih deželah (Wettmann - Jungblut, »Stehlen«, str. 145). V 19. stoletju so denar zanje zbirali s prodajo letakov, na katerih so lahko radevedneži prebrali vse o usmrčencu in njegovih zločinih (Hartl, Wiener Kriminalgericht, str. 222 in Studen, Rabljev zamah, str. 217).*

254 *Popoln pregled kazni za tatove ima Studen (Rabljev zamah, str. 50). Z verigo so obesili tatu, če je ukradel manj kot 25 goldinarjev, z vrvo pa tistega, ki je ukradel večjo vsoto (Scheutz, Alltag und Kriminalität, str. 399, 400). O obešanju na verige pričajo krvnikovi računi (vpr. ZAL, LJU 489, Cod. XIII, šk. 133, p. 354).*

255 ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 153, b, p. 150.

256 ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 153, b, p. 94.

257 *Vidna sporočila, ki jih je prinašala javna usmrčitev, analizira Studen (Rabljev zamah, str. 13, 14). Da se da pomen kaznovanja potrditi v praksi tudi za manjša mesta, potrjuje okoli leta 1760 napisano poročilo upravnika gospostva Kočevje, ki je zapisal, da so obglavljence zakopali pri vislicah, obešence pa so pustili viseti (HH-StA, Auerpergsches Familienarchiv, A - 13 - 9, con. 2, Antworten ...).*

258 *Mogoče je temu rablju ljudska vraževernost še pripisovala najrazličnejše magične zmožnosti in se je še kdo obrnil nanj s svojimi težavami. Tako kot se je leta 1733 na krvnika Hofstetterja obrnil obupani Matevž Veider, ko je iskal pogrešani denar (Matevž Košir, Magija in goljufija ter tovorništvo med Trstom in Gradcem 1732-1734, v: Kronika, 1995, str. 11-17, str. 14).*

259 ZAL, LJU 488, Cod. I., 1752, p. 230. *Poletje leta 1751 so izkoristili tudi za njihna popravila krvnikove hiše (ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 153, p. 94-97).*

260 *Schwerhoff, Aktenkundig und Gerichtsnotorisch, str. 62.*

261 *Julius Ruff, Violence in Early Modern Europe (1500 - 1800), Cambridge 2001, str. 94.*

nen Kavčič aber auch als jugendlichen Bettler und als Herumtreiber kennen, der – für die Zeit, in der er lebte – sehr große Entfernungen überwand. Wenn ihm das Pflaster zu heiß wurde, legte er in einer Nacht auch gut dreißig Kilometer zu Fuß zurück. Seine Diebstähle fanden nicht viel Beachtung, da er vor allem Knechte und Mägde bestahl und auf einsamen Bauernhöfen Truhen aufbrach. Dennoch waren sie durchdacht und zeigten auch sein Geschick als Dieb. Er suchte nämlich seine Verstecke gut aus, wählte mit Bedacht aus den Dingen in den Truhen aus und wusste so zu betteln, dass die Leute ihn akzeptierten und mit ihm in Kontakt traten. Aufgrund der diesbezüglichen Interessen der Ermittler erfahren wir nur von den Kontaktaufnahmen mit Gastwirten, die einerseits gestohlene Waren kauften und andererseits dem Dieb Kleidung und Getränke verkauften. Wenn Kavčič beim Durchstöbern der Truhen kein Geld fand, stahl er nur Kleidung und Gegenstände, die er dann verkaufte. Er behielt aber auch Kleidungsstücke, mit denen er vor Fremden geschickt verschiedene Rollen spielte. Das eine Mal war er ein Bettler und Abbrändler, der vermeintlich Mitleid und Solidarität verdiente, das andere Mal ein gut situierter Knecht, der sich auch Dinge leisten konnte, die in der Gesellschaft eigentlich als Luxus galten. Eine Zeitlang war er mit einem Begleiter, mit dem er bereits während seines Dienstes in Pred-

jama ständiger Gasthausbesucher war, reisend und stehend unterwegs. Als jedoch das gemeinsame Reisen gefährlich und verdächtig wurde, gingen sie auseinander. Die Quellen berichten weiters darüber, wie schnell zufällige Trinkkumpanten einen Diebstahl verabredeten, erfolgreich durchführten und danach rasch auch wieder eigene Wege gingen. Da Kavčič so viel gestohlen hatte, kam es auch zu Konfrontationen mit den Geschädigten. Die Gerichtsprotokolle informieren darüber, wie die bestohlenen Eigentümer ihr Eigentum wiedererlangten und welche Art der Bestrafung des Diebes sie wählten (die einen schöpften formelle Möglichkeiten aus, die anderen lieber informelle). Die Protokolle zeigen auch, wie die Bevölkerung auf Armut reagierte und welche Gastfreundschaft ein Bettler erhoffen konnte. Nach seinem dritten großen Gelddiebstahl wurde Kavčič vom Geschädigten an Beamte des Landesgerichtes übergeben. Diese überstellten ihn unter strenger Bewachung nach Ljubljana, wo er nach einem Untersuchungsverfahren zum Tod am Galgen verurteilt wurde. So endete seine eineinhalb Jahre dauernde Reise durch Krain, das er auf Waldwegen und Pfaden und nur selten auf breiten Hauptstraßen von der venezianischen Grenze bei Koper bis Mirna in Unterkrain sowie Tolmin und Škofja Loka durchmessen hatte.

Marko Mugerli

NAPOLEON IN KRANJSKI KONJI

Minevala so leta francoske okupacije. Velik del naših krajev je bil vključen v Ilirske province. Šlo je za posebno državno tvorbo, v kateri so upoštevali večino francoskih zakonov. Njene institucije so bile vezane na uredbe francoskih ministrstev. Glavno mesto je bila Ljubljana z glavnim guvernerjem, ki je bdel nad njeno upravo in pravosodjem. Skrbel je tudi za vojaške zadeve. V veliko pomoč sta mu bila glavni intendant za finance, ki je bil odgovoren za civilno upravo, in generalni komisar za pravosodje. Tvorba je bila sestavljena iz šestih civilnih in ene vojaške province. Njihove meje so bile podobne starim deželnim mejam. Provincam so načelovali intendanti. Starih meja so se držali tudi pri nižjih upravnih enotah, to je distriktih ali okrožjih. Gorenjska je pripadala ljubljanskemu distriktu, Dolenjska novomeškemu, Notranjska pa postojnskemu distriktu. V začetku leta 1813 so ustanovili še eno okrožje s sedežem v Kranju. Okrožja so vodili poddelegati. Francozi so poznali še nižje upravne enote, to je občine (merije). Pri oblikovanju uradniškega aparata, zlasti na nižjem nivoju, to je v občinah, so se oprli na posamezne ugledne ljudi. Tako je bil na primer na čelu jeseniške občine lastnik tamkajšnjih fužin Leopold Ruard.

Napoleonov dekret

V letih francoske okupacije je Leopold Ruard s strani vojaških poveljnikov ali celo s samega vodstva Ilirskih provinc prejemal najrazličnejše zahteve. Ponavadi je moral za vojaške enote organizirati zbiranje živil ali pa vozov za prevoz vojakov in orožja. Meseca januarja 1813 pa je prejel zahtevo, ki je presejala vse dotedanje. Zahteva ni bila naslovljena le nanj, ampak na vse vidne predstavnike uradniškega aparata. V njej je pisalo:

»V skladu z določili cesarskega dekreta z dne 4. tega meseca morajo province, ki nam pripadajo po dunajskem miru, za potrebe artilerije in transporta priskrbeti 2520 konj.

Omenjeni zahtevk je spoštovani gospod minister, direktor vojnega ministrstva, 6. januarja poslal prečastitljivemu gospodu generalnemu guvernerju Ilirskih provinc. Z ozirom na daljavo je generalni guverner od ekselence prejel pismo že 15. tega meseca. Iz tega sledi, da se zelo hitro in zanesljivo dela na tem, da bi se izpolnil ukaz njegovega veličanstva.

Določa se:

1. točka: zbiranje 2520 konj, ki jih za potrebe artilerije zahteva zgoraj omenjeni cesarski dekret, se mora začeti takoj.

2. Konji morajo biti stari najmanj 60 mesecev in ne smejo biti starejši od 10 let. Morajo biti dobro podkovani in opremljeni z usnjeno uzdo. Ne smejo biti poškodovani. Morajo imeti vse potrebne lastnosti, da nam bodo dobro služili. Vsi morajo biti ubogljivi in pridni. Lahko se vzamejo tudi kobile, za katere je preverjeno, da niso breje.

3. V kolikor bodo konji ali kobile služili za ježo, njihova višina ne sme biti nižja od 1,489 metra (4 čevlje in 7 col). Če bodo določeni za artilerijo in transport, se mora njihova višina gibati od metra in 543 milimetrov do metra in 583 milimetrov (4 čevlje in 10 col).

4. Celotni kontingent se razdeli na štiri intendance, in sicer na kranjsko, koroško, istrsko in hrvaško intendanco.¹ Deleži znašajo:

za Kranjsko.....	1100
Koroško.....	600
Civilno Hrvaško.....	400
Istro.....	420
Skupaj.....	2520

5. V 24 urah po sprejetju tega dekreta morajo intendanti na podlagi poznavanja lokalnih razmer določiti deleže posameznih distriktov svoje province.

6. Po prejemu sklepa intendanta morajo poddelegati županom poslati ukaz, po katerem morajo biti vsi konji, ki imajo zgoraj navedene lastnosti, zbrani v glavnem mestu poddelegatstva,² in to v časovnem roku, ki ne sme biti daljši kot 3 dni.

7. Župani morajo v svojem okolišu stanujoče, za katere je znano, da imajo za delo sposobne konje, obvestiti, da jih pripeljejo. Osebnostni so odgovorni za vsako predajo, izjemo, izpustitev ali posebne ugodnosti, ki jih dekret ne dovoljuje.

8. Poddelegati bodo med konji, ki bodo zbrani v glavnem mestu nižje prefektуре,³ izbrali za določena dela najsposobnejše. Lahko si bodo pomagali z znanjem oficirjev žandarmerije ali živinozdravnikov.

9. Izbrani konji bodo takoj poslani v glavno mesto intendance.

1 Intendanca ni posebna upravna enota, ampak gre za sinonim besede provinca. Na čelu provinc so bili intendanti in od tod naziv intendanca.

2 Zopet gre za sopomenko besede distrikt.

3 Mišljeno je glavno mesto distrikta.

10. Število konj, ki bodo iz vsakega distrikta poslani v glavno mesto intendance, mora biti najmanj dvakrat tako veliko, kot je bil določen kontingent. To pa zato, da bi v primeru izločitve, takoj imeli pri roki zamenjavo.

11. V primeru, da število konj, ki bi jih dostavili poddelegatu, ne bi zadoščalo dvojnemu kontingentu, ki je predpisan v prejšnji točki, bi moral poddelegat sam zagotoviti konje, in to s pomočjo rekvizicije.

12. Konji, ki se bodo zbrali v glavnem mestu, bodo takoj pregledani od zaupnika, ki ga bo določil intendant province, vojni komisar ali tisti, ki ga bo nadomeščal, ali bo to opravil oficir artilerije ali žandarmerije, ki ga bo določil generalni guverner.

13. Konji, ki bodo ocenjeni kot za delo sposobni in bodo gotovo določeni za odvzem, bodo takoj po ocenjevanju ožigosani s črkami.

14. Cena konja bo lastniku izplačana od ministra javnega sklada, na podlagi ocene od intendance imenovanega cenilca, ki mu bo dal dokazilo o prejemu.

15. Vsota, v katero bo vključena cena konja in njegove prehrane, mora biti lastnikom poravnana naslednjega dne po prejemu potrdila.

16. Noben konj, ki je bil pripeljan v glavno mesto intendance, ne more biti vrnjen, dokler ni kontingent popoln. Vse se bo naredilo, da se jih vrne lastnikom.

17. Vsi dostavljeni konji morajo biti najkasneje do 5. marca zbrani v Veroni in Piacenzi, zato se mora to zbiranje končati pred petim februarjem.

18. Vse civilne in vojaške oblasti so dolžne, da sodelujejo pri popolni izpolnitvi tega dekreta. Gospodje intendanti so še posebej zadolženi, da se naloga izvrši.

Oddano v Ljubljani, 16. januarja 1813.

Glavni intendant Ilirskih provinc
Chabrol.*⁴

Napoleon zbira novo veliko armado

Vsebina Napoleonovega dekreta je bila povsem razumljiva. Leta 1812 je doživel neuspeh s pohodom v Rusijo. Izgube ljudi, konj in vojaške opreme so bile skoraj nenadomestljive. Veliko konj je poginilo zaradi hudega mraza, izčrpanosti, stalnih ruskih napadov ali pa so končali na krožnikih sestradane vojske. Vzrok njihove smrti

4 ARS, AS 471, Ruardov arhiv, fasc. 16, pismo z dne 16. januarja 1813.

Napoleon v bitki pri Wagramu

je moč iskati tudi v slabi in neprimerni krmi, saj so konji morali jesti celó slamo s hišnih streh ali pa staro, mokro in plesnivo krmo, kar je bilo za njih dostikrat usodno.⁵

Po umiku iz Moskve je Napoleon svojemu stražarju potožil: »... Jaz ne morem nič zato, da je mrav. Vsako jutro so mi poročali, ponoči je poginilo 10.000 konj. Srečno pot! Naši normanski konji ne prenesejo toliko kot ruski. Z vojaki je ista ...«⁶

Napoleon je kmalu prišel do spoznanja, da bodo njegov poraz želele izkoristiti vojske reakcionarnih držav, zlasti Prusije, Avstrije in Anglije. Imel je načrt v kratkem času vzpostaviti novo veliko armado. Vojake je hotel pridobiti tako, da je dal vpoklicati tako starejše kot tudi najmlajše letnike.

Problem ni bil samo pri novačenju ljudi, ampak tudi pri zbiranju konj. V francoski vojski je bilo silno pomanjkanje konj. S tem primanjkljajem se še tako genialni strateg, kot je bil Napoleon, ni upal spustiti v grozeči se vojni spopad. Konji so bili potrebni za prevoz topov, vojakov in vojaške opreme. Konjenica je bila nepogrešljiv del vsake armade.

Omenjen problem so morala reševati Francozom podrejena ozemlja. Temu se niso mogli izogniti niti takšni zakotni kraji, kot so bile na primer Jesenice.

5 Emil Ludwig, *Napoleon, Založba modra ptica v Ljubljani 1931, str. 291.*

6 *Prav tam, str. 311.*

Zbiranje konj na Jesenicah

Župan Leopold Ruard je s strani kranjskega intendanta dobil ukaz, da mora svoje občane obvestiti, da na določen kraj in na določen datum pripeljejo vse svoje konje.⁷ V poseben formular je moral vpisati ime krajana, koliko konj ima, ali je pripeljal vse, v kakšnem stanju so in koliko jih je bilo določenih za odvzem. Izpolnjen obrazec je moral osebno predati kranjskemu intendantu. V primeru, če zaradi bolezni ne bi mogel priti v Ljubljano, mu je bilo dovoljeno obrazec poslati preko svojega adjutanta ali pa preko zaupanja vrednega člana občinskega sveta.⁸ Omenjeni formular, ki je bolj podoben seznamu konj in njihovih lastnikov, se je ohranil v fondu Ruardovega arhiva, ki ga hranijo v Arhivu Republike Slovenije.

Iz tega seznama je razvidno, da so konje pregledovali 26. januarja pred občinsko stavbo in da so jih pripeljali vaščani Potokov, Koroške Bele, Javorniškega Rovta, Planine, Jesenic, Hrušice, Javornika, Save, Dovjega in Mojstrane.

Upornost vaščanov Koroške Bele

Večina ljudi se je držala ukaza in je pripeljala vse svoje konje. Izjemi sta bili le dve, in sicer Urban Mesnarič s Hrušice, ki ni pripeljal nobenega konja, in številni krajani s Koroške Bele. Belani

7 *ARS, AS 471, Ruardov arhiv, fasc. 16, pismo kranjskega intendanta naslovljeno na jeseniškega župana z dne 18. januarja 1813.*

8 *18. januarja je kranjski intendant Leopoldu Ruardu odposlal še eno pismo.*

Lied und Briefe in Ruessenthal!

Erstmal wird aufgetragen worden
 bei 2 Uhr fünf 174 Hinckwägen für die
 Durchfranzösischen Truppen nach Wien bei
 Hindenburg zu stellen: sind zwar ohne
 aller Art. Erstmal bemerkt wird
 die Cavalerie zur Hindenburg dahin
 abzuordnen.

Erstmal sind 20 = 174 May 1809.

Lobkowitz

Erstmal wird 174 Hinckwägen
 auf bei 2 Uhr fünf
 nicht.

Pismo belanskemu rihtarju z dne 20. maja 1809

so skrili kar 14 konj.⁹ Župan je za takšne primere dobil povelje, da mora vse konje poiskati. Še posebej pa da mora paziti, da ne bo uspelo nobenemu konju preiti kranjske meje.¹⁰ Ni nam znano, ali so manjkajoče konje dobili ali ne.

Postavlja se vprašanje, v čem je bil razlog tolikšne upornosti. Ko pregledujemo ohranjeno arhivsko gradivo iz tega časa, dobimo občutek, da je izmed vseh krajev takratne jeseniške občine najbolj trpela ravno Koroška Bela.

Že prvi dokument, ki priča o prisotnosti Francozov v Zgornjesavski dolini, se nanaša na Koroško Belo. Gre za pismo, ki je bilo 20. maja 1809 naslovljeno na tamkajšnjega sodnika. Francozi so zahtevali, da mora naslednje jutro pripeljati 14 vozov za prevoz njihovih vojakov z Jesenic v Radovljico. Obenem so še zagrozili, da bodo v primeru njihovega oklevanja prisiljeni v vas poslati konjenico, ki bo začela ropati.¹¹

Dogajalo se je, da se vaščani kljub nevarnosti niso uklonili francoskim zahtevam. Ljudje so ta-

⁹ ARS, AS 471, Ruardov arhiv, fasc. 16, seznam konj z dne 26. januarja 1813.

¹⁰ Prav tam, pismo z dne 18. januarja 1813.

¹¹ ARS, AS 150, Srenja Koroška Bela, pismo belanskemu sodniku z dne 20. maja 1809.

krat uvideli, da z okupatorji ni šale, zato v zmesi zahtev, groženj in upornosti ne preseneča dogodek iz meseca oktobra leta 1809. Belanski sodnik je namreč prejel pismo:

»Tamkajšnji kraji bi morali dostaviti petnajst za vojsko primernih konj, vendar pa kljub vsem zahtevam niso pripeljali nobenega. Zato se bo Koroška Bela soočila z vojaško eksekucijo. Ta bo potekala toliko časa, dokler ne bodo krajani sami v Radovljico pripeljali dvanajst primernih konj.«¹²

Od tega dne pa vse do začetka leta 1813 upornosti prebivalcev Koroške Bele ni več opaziti. Poslej so se vedno odzvali na francoski poziv. A kaj, ko so zahteve dobesedno deževali! Skoraj vsak mesec je bilo treba kaj priskrbeti, zbrati, oddati. Najhuje je bilo, ko so se skozi Zgornjesavsko dolino pomikale večje vojaške formacije. Tako je bilo na primer 13. oktobra 1809, ko je francoski vojni komisar naznanil, da bo na Jesenice prišlo med 4000 in 5000 mož. Od tega da jih bo 2000 razporejenih na Javorniku in Koroški Beli. Komisar je zahteval, da naj ob prihodu v kraj vsak vojak dobi pol kilograma mesa, kruha in pol litra vina.¹³

Hudo je bilo tudi konec leta 1809, ko se je v dolini nastanil 52. cesarski pehotni regiment z 2000 možmi in je njihov poveljnik od belanskega sodnika zahteval kontingent 868 enot kruha, vina in mesa, za povrh pa še 31 centov sena in 31 enot soli.¹⁴

Ob marsikdaj nemogočih zahtevah francoskih okupacijskih oblasti pa so ljudje trpeli tudi zaradi slabih gospodarskih razmer. Zaradi zaprtja meje z Avstrijo je prišlo do pretrganja tradicionalnih trgovskih povezav. Ruardi, Zoisi in drugi fužinarji na omenjenem trgu niso mogli več prodajati svojih izdelkov. Zato je prišlo do zmanjšanja proizvodnje, kar so občutili predvsem delavci. Izgubili so službe in s tem pomemben vir preživetja. Kako resna je bila situacija, se lahko prepričamo iz popisa plač Ruardovih rudarskih delavcev v letih 1805–1819. V času pred prihodom okupatorja je v rudnikih delalo kar lepo število delavcev. Njihovo število se je v obravnavanem času

drastično zmanjšalo. Tisti redki, ki so obdržali službo, pa so dobivali mizerne plače, in še to v glavnem kar v naturalijah.¹⁵

Čeprav so ljudje živeli v pomanjkanju, pa se francoske davčne zahteve niso zmanjšale. Ljudje, ki še zase niso imeli, so morali financirati državno upravo in oskrbovati redne vojaške posadke.

Svojega gmotnega položaja niso mogli izboljšati niti s pomočjo prevoznitva in trgovine, kajti svoje vozove in konje so praktično vedno imeli rezervirane za prevoz francoskih vojakov in njihovih potrebščin.

Francozi pa ljudem niso jemali samo sredstev za preživljanje, ampak tudi sinove. Vpeljana je bila namreč vojaška obveznost. Prav za ta namen je država preko svojih pooblaščenec prevzela vodenje matičnih knjig. Zato nas nič ne presenetijo povzetki krstnih knjig župnije Jesenice in lokalije Koroška Bela, ki se nahajajo v fondu Ruardovega arhiva. Omenjeni izvlečki obsegajo vpise od leta 1786 do 1811. Dokaz, da so evidenco vodili za vojaške namene, najdemo v gradivu omenjenega arhiva. Tu se nahaja seznam nabornikov za Koroško Belo, in sicer prav za leto 1811. Evidenco so vodili za moške, stare med 18 in 32 let.¹⁶ Vseh nabornikov niso vpoklicali, so pa izmed njih izbrali določeno število.

Negativno podobo o novih oblasteh so pri slovenskem življu ustvarjali tudi razni ukrepi, ki so posegali v tradicionalen način življenja. Tu je potrebno omeniti uvedbo civilne poroke in revolucionarnega koledarja, ki je občutno zmanjšal število cerkvenih praznikov.

V provincah so izvedli tudi številne odobravanja vredne novosti. Tukaj velja omeniti šolsko reformo, s katero je slovenščina dobila večjo veljavo in s katero so v Ljubljani organizirali višješolsko izobraževanje. Ljudje so se razveselili tudi manjših obveznosti do zemljiškega gospoda in pa uvedbe sodobnejšega sodstva z upoštevanjem enakosti državljanov pred zakonom.

Kljub naštetim pozitivnim ukrepom pa so prevladovale negativne izkušnje s francosko okupacijo.

¹² Prav tam, pismo belanskemu sodniku z dne 7. oktobra 1809.

¹³ Prav tam, pismo vojaške postojanke Jesenice z dne 13. oktobra 1809.

¹⁴ Prav tam, pismo, naslovljeno na belanskega sodnika Miha Wilmana z dne 16. decembra 1809.

¹⁵ ARS, AS 471, Ruardov arhiv, fasc. 7.

¹⁶ ARS, AS 150, Srenja Koroška Bela, seznam nabornikov z dne 6. aprila 1811.

Ocenjevanje konj

Svoj odpor so prebivalci Koroške Bele pokazali leta 1813, ko so na pregled pripeljali le slabi dve tretjini svojih konj. Najbrž so tudi oni izvedeli za Napoleonov poraz in so mislili, da se čas francoske okupacije izteka. Tudi njihove kasnejše zahteve, zlasti konec avgusta in v začetku septembra, so ostale neizpolnjene.

Viri ne poročajo, da bi bili Belani kaznovani zaradi skrivanja konj. Kljub temu so Francozi odpeljali 13 njihovih konj. 19 konj so jim pustili, ker so bili ali preveč stari ali pa v slabem stanju. Za dostavo v Ljubljano so iz celotne občine določili 32 konj. Vsi so morali imeti dobre lastnosti. Seveda pa ni bilo časa za dresuro, kot so je bili deležni cesarski konji.

Le-ti so bili namreč vedno deležni posebne dresure, ker je bil Napoleon slab jezdec. To izvedemo iz pripovedovanja francoskega plemiča Louisa de Lavala, ki je bil v tesnih stikih s cesarjem. O dresuri konj je povedal naslednje:

»Cesarski konjar je v drnec jahal prekrasnega arabskega konja po ulicah med šotori; zdajci pa je vrgel neki grenadir prašička, ki ga je držal pod pazduho, konju med noge. Prašiček je glasno zavcvilil in ves prestrašen pobegnil; konj pa je dirjal dalje, ne da bi izpremenil korak.

'Kaj pomeni to?' sem vprašal.

*'Konja vadijo! To je dvorni jahač Jardin na cesarjevem bojnem konju! Najprej streljajo s topom konju tik za ušesi, potem jih bijo nenadoma s težkimi predmeti in nazadnje sledi preizkušnja s pujskom, ki mu ga mečejo pod noge. Cesar ni baš poseben jezdec; pogosto se tudi kam zamisli – brez dobro izvežbanega konja bi bil vedno v nevarnosti.'*¹⁷

Konji, ki so bili določeni za odvzem, niso morali imeti le dobrih lastnosti, ampak tudi ustrezno telesno višino. V svojem dekretu je cesar do milimetra natančno navedel višino konj, ki jih je vojska potrebovala za vleko topov. To nas ne preseneča, saj se je Napoleon v času svojega šolanja izučil za topniškega častnika.

Konje, ki so bili izbrani po njegovih merilih, je živinozdravnik pred odhodom v glavno mesto distrikta dobro pregledal. Ustrezno oskrbo so dobili še pri domačem kovaču. Po določi kranjskega intendanta so morali z Gorenjske pripeljati kontingent 500 konj, z Dolenjske 400 in Notranjske 200 konj.¹⁸ Če so se držali črke cesarjevega dekreta, je moralo to število biti najmanj še enkrat večje, in sicer za primere, da bi se ugotovilo, da je kateri konj poškodovan, kobila breja, ali pa da ne bi ustrezal predpisanim kriterijem. Konje so v Ljubljani še enkrat pregledali živinozdravniki in oficirji žandarmerije. Tiste, ki so bili določeni za odhod v Italijo, so ožigosali s črkami. Njihova nadaljnja pot se ni končala v Veroni in Piacenzi, ampak so morali naprej v Francijo in celó v Nemčijo, kjer je Napoleon skoncentriral močne enote.

Spopadi v letu 1813

Potem ko si je francoska vojska priskrbela ustrezno število konj, se je Napoleon že čutil sposobnega za spopad s sovražnikom. Njegove slutnje o bližajoči se vojni so se uresničile 16. marca 1813, ko se je proti njemu obrnila Prusija, in 12. avgusta, ko je enako storila tudi Avstrija.

Napoleon je v Ilirskih provincah pustil le malo divizij, ki pa so imele le funkcijo, da so vezale nekaj avstrijskih divizij, ki bi sicer bile uporabljene na glavnem nemškem bojišču. Francoske divizije so bile vključene v sestavo italijanske armade pod poveljstvom Napoleonovega pastorka, italijanskega podkralja princa Evgena. Te enote niso mogle dolgo vzdržati avstrijskega pritiska. Sicer pa so do začetka oktobra francoske enote končno tudi zapustile naše ozemlje.

Iz tega časa sta se za jeseniški konec ohranili dve zanimivi pismi. Prvo je bilo odposlano 13. septembra. V njem je jeseniški župan od belanškega sodnika zahteval tri vozove za prevoz ranjencev.¹⁹

Drugo pismo je 6. septembra napisal župan iz Bistrice v Rožu in je bilo poslano na Jesenice. V njem je bila ponovljena zahteva, ki je bila podana že 28. avgusta in 3. septembra. Zahtevala se je dostava kruha in osem glav živine, kajti pri enotah se je pokazalo hudo pomanjkanje.²⁰

¹⁸ ARS, AS 471, Ruardov arhiv, fasc. 16, pismo kranjskega intendanta z dne 18. januarja 1813.

¹⁹ Prav tam, pismo z dne 13. septembra 1813.

²⁰ Prav tam, pismo z dne 6. septembra 1813.

¹⁷ A. Conan Doyle, Napoleon Bonaparte, zapiski francoskega plemiča, roman, v Ljubljani 1930, str. 102, 103.

NOUS COMTE DE L'EMPIRE, MAÎRE DES REQUÊTES, INTENDANT GÉNÉRAL,

Vu le décret impérial en date du 4 du présent mois relatif à une levée de chevaux pour le service de l'artillerie et des transports militaires, dans laquelle les provinces cédées par le traité de Vienne sont comprises pour un nombre de deux mille cinq cent vingt.

Vu la lettre de S. E. le Ministre Directeur de l'administration de la guerre en date du 6 Janvier adressée à S. E. le Gouverneur général des Provinces Illyriennes.

Vu également la lettre de S. E. le Gouverneur général en date du 15 présent mois.

Considerant qu'il importe de prendre les mesures les plus sûres et les plus promptes pour assurer l'exécution des ordres de S. M.

Avons arrêté et arrêtons

Art. 1. Il sera procédé sans délai à la levée des deux mille cinq cent vingt chevaux qui doivent être fournis par les provinces pour le service de l'artillerie et des transports militaires en exécution du décret impérial ci-dessus.

Art. 2. Les chevaux devront avoir soixante mois révolus et ne devront pas être au dessus de dix ans, ils seront livrés en bon état de ferrure et garnis d'un licol en cuir, ils seront exempts de vices rédhibitoires, de toutes tares et de défauts de conformation choquants, et réuniront toutes les qualités propres à faire de suite un bon service. Ils devront être tous hongres et hors du danger de la castration.

Il pourra néanmoins être admis un tiers en juments garanties non pleines.

Art. 3. La taille des chevaux ou juments ne pourra être moindre d'un mètre 489 millimètres (4 pieds 7 pouces) pour les chevaux de selle et ceux de devant, et de un mètre 543 à 583 millimètres (4 pieds 9 à 10 pouces) pour ceux d'artillerie et de transport.

Wir Reichsgraf, Referent im Staats- Rathe, General-Intendant.

In Folge des kaiserlichen Decretes vom 4ten I. M. in Bezug auf eine für die Artillerie und das Militär-Fuhrwesen vorgeschriebene Pferdebestellung, in welcher die durch den Wiener Frieden abgetretenen Provinzen für die Anzahl von 2520 Pferden innbegriffen sind;

Nachdem wir die Verfügungen des von Sr. Erz. dem Minister, Direktor der Kriegs-Administration an Sr. Erz. den General-Gouverneur der illyrischen Provinzen, unterm 6ten Jänner zugeschiedten Briefes eingesehen;

In Hinsicht ferners auf den Uns von Seiner Excellenz dem General-Gouverneur unterm 15ten dieses zugeschiedten Briefes;

In Erwägung; daß es daran liege, die sichersten und schnellsten Maßregeln zu ergreifen, um die Befolgung der Befehle Seiner Majestät zu sichern;

Beschließen:

Art. 1. Die in Folge des oberwähnten kaiserlichen Decretes für die illyrischen Provinzen zum Dienste der Artillerie anbefohlenen Stellung der 2520 Pferde muß alsogleich vor sich gehen.

2. Die Pferde müssen wenigstens 60 Monathe alt seyn, auch darf sich ihr Alter nicht über 10 Jahre erstrecken. Sie müssen gut beschlagen geliefert werden, und alle mit einer ledernen Halfter versehen seyn. Sie müssen von jedem Heilmittlungs-Fehler frey, und ohne Mängel oder anfallenden Bildungs-Gebrechen seyn. Sie müssen alle gebbrigen Eigenschaften besitzen, um alsogleich guten Dienst leisten zu können. Sie müssen alle Mactagen und außer aller Verschneidungs-Gefahr seyn.

Es können demohingeachtet um ein Drittheil Stuten angenommen werden, für die verbürgt worden ist, daß sie nicht trächtig sind.

3. Die Höhe der Pferde oder Stutten darf sich nicht unter 1 Metre 489 Millimetres (4 Fuß 7 Zoll) belaufen, insoferne sie zu Sattel- oder vordern Zug-Rossen dienen werden, und sie muß für die zu Artillerie- und Fuhrwehens-Rossen bestimmten Pferde 1 Metre 543 bis 583 Millimetres (4 Fuß 10 Zoll) betragen.

NOI CONTE DELL'IMPERO, REFERENDARIO AL CONSIGLIO DI STATO, INTENDENTE GENERALI.

Visto il decreto imperiale in data dei 4 gennaio corrente relativo alla leva dei cavalli pel servizio dell'Artiglieria e dei trasporti militari, nella quale sono comprese le Provincie cesse pel trattato di Vienna, per un numero di 2520.

Vista la lettera di S. E. il Ministro Direttore dell' amministrazione della guerra in data 6 gennaio indirizzata al Sig. Governatore Generale delle Provincie Illiriche.

Vista egualmente la lettera di S. E. Governatore Generale in data dei 15 corrente.

Considerando che importa prendere le misure le più sicure e le più pronte per assicurare l'esecuzione degli ordini di Sua Maestà.

Abbiamo determinato e determiniamo.

Art. 1. Sarà proceduto subito alla leva di 2520 cavalli che devono essere forniti dalle provincie pel servizio dell' artiglieria e dei trasporti militari in esecuzione al decreto imperiale suddetto.

Art. 2. Li cavalli dovranno avere 60 mesi compiuti, e non dovranno essere al disopra di dieci anni. Saranno rimessi in buono stato di ferratura e guarniti di un capestro di cuojo.

Saranno esenti da vizi che obbligassero alla restituzione, e da ogni difetto molesto di costruzione, e dovranno riunire tutte le qualità proprie a rendere subito un buon servizio.

Dovranno essere tutti castrati e fuori dal pericolo della castratura.

Potrà essere ammesso nondimeno un terzo di cavalle garantite non pregne.

Art. 3. La taglia del cavallo o cavalla non potrà essere minore di un metro 489 millimetri (4 piedi 7 pollici) pelli cavalli da sella e per quelli del davanti, e di 1 metro 583 millimetri (4 piedi 9 a 10 pollici) per quelli dell'artiglieria e dei trasporti.

Prva stran proglasa glavnega intendanta Ilirskih provinc z dne 16. januarja 1813

Iz tega pisma lahko razberemo, da ljudje na Jesenicah niso hoteli dati hrane, verjetno tudi zato, ker je tudi sami niso imeli. Skozi Zgornjesavsko dolino je takrat potovalo mnogo vojaštva, ki je prebivalstvu postavljalo vedno nove zahteve.

Znano je, da se je tu ustavil tudi italijanski podkralj princ Evgen skupaj s svojimi gardnimi lovci. Iz taktičnih razlogov so položaje v dolini okrepili še s 3. pehotno divizijo. Omenjenim enotam so se pridružili še posamezni oddelki, ki so se po neuspehlih bojih na Koroškem razkropljeni umikali preko gorskih prelazov.

Za njimi so prišle avstrijske enote, ki se niso ustavile zgolj na Karavankah, ampak so francoskim enotam sledile do Jesenic in naprej po dolini. Jesenice so bile zavzete 23. septembra.²¹

Avstrijska vojska je uspela narediti seznam škode, ki so jo povzročile umikajoče se francoske enote pri domačinih. Iz seznama je razvidno, da so Francozi jemali vse, kar so dobili za podzob, za podkuriti ali za obleči. Skoraj pri vsakem občanu so pobrali kokoši, fižol, krompir, koruzo, sadje in zelenjavo. Za konje so vzeli seno in slamo. Za kurjavo so jim prav prišle deske, drva in celó lesene ograje. V povprečju je imel vsak občan škodo med 10 in 30 goldinarji. Bili pa so celó takšni nesrečniki, ki so imeli za več kot sto goldinarjev škode.²²

Čeprav je bila avstrijska vojska seznanjena z gmotnim položajem ljudi, je od njih zahtevala hrano in živino.

Že 28. septembra 1813 je vojska od sodnika na Koroški Beli zahtevala, da mora vsak vojak dnevno dobiti dva obroka, zjutraj ob 9. uri in ob petih popoldne.²³ Ker vaščani zahteve niso izpolnili, je avstrijski komandant grozil z eksekucijo.²⁴

Prebivalstvo, ki je že itak živelo v silnem pomanjkanju, se tako še vedno ni moglo oddahneti.

21 Ferdinand Tancik, *Vojne operacije francoskih in avstrijskih oboroženih sil na slovenskem ozemlju in v sosednjih deželah, v: Napoleonove Ilirske province 1809–1814, Ljubljana 1964, str. 47–62.*

22 ARS, AS 471, Ruardov arhiv, *Der gemachte Schaden der durchziehenden französischen Truppen im Monath September 1813.*

23 ARS, AS 150, Srenja Koroška Bela, *pismo jeseniškega župana naslovljeno na belanskega sodnika z dne 28. septembra 1813.*

24 *Prav tam, pismo z dne 29. septembra 1813.*

V dneh, ko pri nas Francozov že ni bilo več, se Napoleonova odločilna bitka sploh še ni začela. V dneh od 13. do 15. oktobra se je pri Leipzigu spopadel s svojimi nasprotniki in doživel poraz. V tej bitki so gotovo sodelovali tudi kranjski konji. Zanimivo bi bilo slišati njihove dogodivščine, a kaj, ko konji ne govorijo.

Zusammenfassung

NAPOLEON UND DIE KRAINERISCHEN PFERDE

Im Jahr 1812 hatte die große Armee des französischen Kaisers in Russland eine schwere Niederlage erlitten, in der Napoleon viele Soldaten, Pferde und Rüstungen verloren hatte. Nach seiner Rückkehr nach Paris dachte er über die Bildung einer neuen großen Streitmacht nach. Er wollte noch jüngere und auch ältere Männer zu den Waffen rufen.

In Napoleons Heer herrschte auch ein großer Mangel an Pferden. Jedes von den Franzosen besetzte Land musste ein Kontingent von Pferden abliefern. So mussten die Illyrischen Provinzen 2520 Pferde übergeben. Dabei erfolgte die Verteilung der Stellung unter den vier Provinzen Krain, Kärnten, Istrien und Zivil-Kroatien nach folgendem Schlüssel: Krain 1100, Kärnten 600, Zivil-Kroatien 400 und Istrien 420 Pferde. Der krainerische Intendant entschied, dass 500 Pferde aus Oberkrain nach Ljubljana geliefert werden müssen.

Am 26. Januar 1813 fand in Jesenice die Schätzung der Pferde statt. Jedes Pferd, das zwischen 60 Monaten und 10 Jahren alt und mindestens 1,489 Meter groß war, musste übergeben und nach Ljubljana geschickt werden. Die meisten Bewohner der Gemeinde Jesenice brachten ihre Pferde zum Haus des Bürgermeisters. Es gab allerdings eine Ausnahme – die Bewohner von Koroška Bela brachten nur zwei Drittel der Pferde. Die Ursachen ihres Widerstands lagen in den damaligen schwierigen Lebensbedingungen. Denn in der Zeit der Illyrischen Provinzen litten die Leute unter Arbeitslosigkeit, hohen Steuern und häufigen Beschlagnahmungen. Da die Grenzen zwischen Österreich und den Illyrischen Provinzen gesperrt waren, konnte der Besitzer der Stahlfabrik zu Sava seine Produkte nicht verkaufen. Die Produktion sank und viele verloren ihre Arbeit. Und obwohl es an Lebens-

mitteln mangelte, mussten die Marschtruppen in Jesenice finanziert werden. Besonders schwierig war es im Jahr 1809, als zahlreiche französische Truppen durchmarschierten und die Bewohner ihnen ihr Vieh und fast alle Lebensmittel überlassen mussten.

Zur Zeit der Napoleonischen Herrschaft wurden aber auch viele Reformen durchgeführt. Besonders im Schulwesen wurden bedeutende Fortschritte erzielt. In Ljubljana wurde eine höhere Schule (ecoles centrales) gegründet. In der Grundschule hatte die slowenische Sprache eine größere Bedeutung als im österreichischen Staat.

Obwohl auch das Gerichtswesen reformiert wurde, waren die Bürger nicht zufrieden. Sie litten unter dem Lebensmittelmangel, der Arbeitslosigkeit und den häufigen Requirierungen. Daher wird diese Zeit in der slowenischen Geschichtsschreibung als Zeit der französischen Besetzung bezeichnet. Sie endete im Oktober 1813, als die Franzosen aus unserem Land verwiesen wurden. Im selben Monat fand auch die bedeutende Schlacht bei Leipzig statt, in der Napoleon vernichtend geschlagen wurde. Und vielleicht kämpften in dieser Schlacht auch Pferde aus Krain.

Andrej Pančur

SLOVENSKA IMENA ZA HABSBUURŠKI DENAR V 19. STOLETJU

»Devet imen za eno samo kovanko.«

Leta 1911 so zvedavi bralci Koledarja Družbe sv. Mohorja lahko prebrali izmišljeni prizor o retorično spretnem malem poslovnežu, ki je hotel v ljubljanskem Tivolškem parku z naslednjimi besedami zvabiti iz žepov svojih morebitnih strank vsaj nekaj drobiža: »Kateri so iz mesta, plačajo po dvajset helerjev, Šiškarji po dvajset beličev, Vičani po dvajset vinarjev; kdor je iz Kravje doline, plača eno dvojačo, kdor je v Kurji vasi doma, bo dal samo en 'zeksar', Bežigrad deset krajcarjev, Vodmat po deset 'soldov', kateri so iz Štepanove vasi, plačajo po eno desetico, vsi drugi brez razločka pa po dva 'groša'.«¹

Takratnim bralcem je bilo takoj jasno, da z vsemi žavbami namazani poslovnež od ljudi ne zahteva različnih zneskov denarja, temveč preprosto le drobiž iz niklja za 20 vinarjev. To vrsto drobiža so začeli kovati leta 1892, v denarnem obtoku je bila od maja 1893,² od leta 1899 pa ni več obstajal noben drug kovanec z isto vrednostjo.³

1 Béličan, J.: *Slike s kamarskih otokov*, Koledar Družbe sv. Mohorja, 1911, str. 61-62.

2 Reichsgesetzblatt für die in Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, 14. 5. 1893, št. 72, str. 152.

3 Reichsgesetzblatt für die in Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, 18. 12. 1895, št. 192, str. 661.

Slika 1: Drobiž iz niklja, 20 vinarjev kronske valute, Dunaj, 1892.

Omenjeni gostobesednež torej za plačilo ni terjal različnih kovancev, temveč je imel ta kovanec le devet različnih imen. Tako veliko imen se je na en sam samcat kovanec lahko prilepilo le v teku nekaj stoletij, in to predvsem zaradi burnih monetarnih dogodkov, ki so v tem času pretresali habsburško monarhijo.

Nastanek konvencijske valute

Za pravilno razumevanje vseh teh monetarnih sprememb pa moramo poseči vse tja do leta 1753, ko je habsburška monarhija z Bavarsko sklenila mednarodno denarno pogodbo (konvencijo). Od takrat je bila v habsburški monarhiji (z izjemo Avstrijske Nizozemske in habsburških posesti v Italiji) v veljavi tako imenovana konvencijska valuta (*Conventionsmünze*, kratica CM),

katere temeljna denarna enota je bil goldinar. Ta se je delil na 60 krajcarjev, en krajcar pa na 4 vinarje.⁴

Na tej podlagi so po 1. januarju 1754 v habsburški monarhiji kovali polnovredne srebrnike za en tolar, pol tolarja, četrt tolarja, 20 krajcarjev, XVII krajcarjev, 10 krajcarjev, VII krajcarjev in naposled še groše (3 krajcarje). Koval se je še drobiž, pri katerem je bila vrednost srebra nižja od imenske vrednosti kovancev. Tako so kovali krajcarje, polkrajcarje in vinarje. Za Ogrsko so kovali polture⁵ (*Poltura*) v vrednosti pol groša (1 ½ krajcarja) ter denárje v vrednosti tri petine krajcarja. Na Češkem in Moravskem so kot drobiž kovali še »male groše« s češkim imenom »grešle« in nemškim imenom »Gröschel«, ki so bili vredni tri vinarje. Leta 1760 so nato v habsburški monarhiji začeli kovati drobiž izključno iz bakra, in sicer kovance za en, pol in četrt krajcarja.⁶

Glavni kovanec konvencijske valute je bil na habsburškem ozemlju tradicionalno trdno zasidrani tolar. Še sredi 16. stoletja je bil tolar vreden 60 krajcarjev. Zaradi razvrednotenja krajcarjev je nato njegova vrednost do leta 1693 narasla na 120 krajcarjev.⁷ Tako je bil en tolar vreden točno dva goldinarja in je kovanec za pol tolarja dejan-

sko ustrezal kovancu za en goldinar. V tem času torej goldinarskih kovancev sploh niso kovali, čeprav je bil goldinar denarna enota konvencijske valute. Šele po letu 1816 je nekdanji kovanec za pol tolarja tudi uradno dobil svoje dejansko ime goldinar. Od tega leta dalje so tudi groše uradno označevali za kovance, vredne tri krajcarje.⁸

Slika 2: Kurantni srebrnik, ½ tolarja = 1 goldinar konvencijske valute, Günzburg, 1768.

Srednjeveške korenine

V drugi polovici 18. stoletja sicer še ni obstajal kovanec, ki bi bil neposredni prednik iskanega apoena za 20 vinarjev iz začetka 20. stoletja. Vendar so v tem času že obstajale osnove, na podlagi katerih je pozneje nastal ta kovanec, predvsem pa so bila v tem času med slovenskim prebivalstvom že trdno zasidrana nekatera iskana imena za denar. Toda če hočemo razjasniti etimologijo teh imen, se moramo vrniti še nekaj stoletij v preteklost, torej vse do srednjega veka.

Na slovenskem ozemlju so začele prve kovnice nastajati šele v 12. stoletju, višek svojega delovanja so doživele v 13. stoletju, nakar so s prevlado Habsburžanov na tem ozemlju prenehale s svojim delovanjem. Od tega časa dalje je bil torej na slovenskem ozemlju v obtoku samo še denar, ki so ga kovali v ostalih habsburških deželah in drugje v tujini (predvsem v Italiji, Nemčiji in na Madžarskem). Zato so iz teh sosednjih dežel prišla tudi kasnejša slovenska imena za denar. Obenem so že pred tem kovnice s slovenskega ozemlja kovale denar prav po tujih zgledih.⁹

Sprva so imeli največji vpliv novci, kovani v Brežah (Friesach) na Koroškem. Po zgledu breškega kova so kovali zlasti denariče oziroma pfe-

4 Probszt, Günther: *Österreichische Münz- und Geldgeschichte. Von den Anfängen bis 1918, 2. del*, Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1994, str. 496-497. Valenčič, Vlado: *Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977, str. 103-104. Sprenger, Bernd: *Währungswesen und Währungspolitik in Deutschland von 1834 bis 1875*, Köln: Forschungsinstitut für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1981, str. 35-36, 40. Podpečnik, Jože: *Denarne reforme Marije Terezije in Jožefa II. V*, Horvat, Jasna (ur.): *Slovenci v letu 1789*, Ljubljana: Narodni muzej, 1989, str. 65-69.

5 Slovensko ime za te kovance je polturak ipd. Glej: Kelemina, Jakob: *Pravne starine slovenske v filološki luči*, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 1933, str. 57. Štrekelj, Karel: *Slovanski elementi v besednem zakladu štajferskih Nemcev*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1908, str. 64-65.

6 Herinek, Ludwig: *Österreichische Münzprägungen von 1740-1969*, Wien: Münzhandlung Herinek, 1970, str. 100. Butschek, Felix: *Österreichische Geldgeschichte im Rahmen der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. V*, Häusler, Wolfgang (ur.): *Geld. 800 Jahre Münzstätte Wien*, Wien: Kunsthforum Bank Austria, 1994, str. 161. Globočnik, Anton: *Geschichtliche Uebersicht des österreichischen Geld- und Münzwesens*, Wien: Manz'sche Buchhandlung, 1897, str. 39.

7 Pribram, Alfred Francis: *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich*, Wien: Carl Ueberreuters Verlag, 1938, str. 28-29, 43-44.

8 Herinek, Ludwig: *Österreichische Münzprägungen von 1740-1969, o.c.*, str. 200.

9 Kos, Peter: *Denarništvu na prostoru današnje Slovenije v času od 12. do 14. stoletja*, Zgodovinski časopis, 1994, št. 3, str. 307-317. Bizjak, Matjaž: *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospostev na Slovenskem*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003, str. 84-85.

nige.¹⁰ Ime za te kovance izvira iz latinskega imena *denarius*. V karolinškem denarnem sistemu se je tako libra (funt) delila na 20 *solidusov* po 12 denarijsov. En funt je torej vseboval 240 denarijsov.¹¹ V tem času se je za to denarno enoto med Germani uveljavilo ime pfenig (*Pfennig*). Izvor tega imena še do danes ni povsem pojasnjen.¹²

Od srede 13. stoletja so breške pfenige vse bolj izpodrivali graški, čez eno stoletje pa so začeli vse bolj prevladovati dunajski.¹³ Takrat se je za to vrsto denarja začelo uporabljati ime *vinar*. Ime izvira iz nemškega imena za Dunaj – Wien.¹⁴ To ime je bilo med prebivalstvom precej razširjeno in ga npr. zasledimo tudi v slovensko pisanih dokumentih 17. in 18. stoletja.¹⁵ Po drugi strani pa se je v virih za denarius in pfennig uporabljalo še ime denarič.¹⁶ V današnjem zgodovinopisju in numizmatiki se za to vrsto kovancev uporablja tako ime denarič kot pfenig.

Toda v 19. stoletju so Slovenci ta denar konvencijske valute ponavadi imenovali vinar oziroma *venar*¹⁷ (1 goldinar = 60 krajcarjev = 240 vinar-

jev). Lahko so mu rekli še penez ali belič.¹⁸ Beseda penez (penezek) izvira iz besede Pfennig.¹⁹ Izvor besede belič pa moramo iskati v beli barvi srebra, iz katerega so prvotno izdelovali ta kovancec.²⁰ V zadnjem primeru je torej ta kovancec dobil izvorno povsem domače ime.

Sredi 15. stoletja je vrednost vinarjev začela hitro padati. S tem je padalo tudi zaupanje prebivalstva v to vrsto denarja. V naslednjih stoletjih so vinarji v okviru kovnih denarnih sistemov zdrsnili na raven najmanj vrednega drobiža.²¹ Čeprav v 19. stoletju na kovancih za 1 vinar ne zasledimo ustreznega napisa *Pfennig*, temveč preprosto le $\frac{1}{4}$ *Kreuzer*, se je vinar kot najmanj vreden drobiž v tem času že trdno zasidral v slovensko zavest. V tej vlogi ga zasledimo tudi v povestih²² in pregovorih:

»Boljši je vinar pravičen ko zlat krivičen. /.../
Kdor ni bogat, vinar ima rad.
Z vinarji se prihranijo goldinarji.«²³

Slika 3: Bakreni drobiž, četrt krajcarja konvencijske valute, Kremnica, 1816.

Zaradi občutnega razvrednotenja vinarjev se je že kmalu pojavila potreba po kovancih, ki bi v plačilnem prometu lahko nadomestili vinarje. Nekdanji položaj vinarjev so v novčnem sistemu sedaj zasedli krajcarji, ki so bili vredni štiri vinarje. Krajcarje so začeli kovati že leta 1274 v tirolski kovnici v Meranu. Zaradi njihove stabilne vrednosti so postali zelo priljubljeni, zato so

10 Podpečnik, Jože: *Breški novci v prostoru Alpe-Jadran*, Zgodovinski časopis, 1993, št. 2, str. 313-318.

11 Vilfan, Sergij: *Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja*. V: *Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1987, str. 23.

12 Häusler, Wolfgang: *„Geld ist die welt und welt ist geld“*. *Von den vielen Namen des Geldes*, V: Häusler, Wolfgang (ur.): *Geld. 800 Jahre Münzstätte Wien*, o.c., 1994, str. 17.

13 Kos, Peter: *Denar*. V: *Enciklopedija Slovenije*, 2. knjiga, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, str. 230-231.

14 Bunc, Stanko: *Imena za denar na Slovenskem*, Slovenski jezik: glasilo Slavističnega društva, 1940, str. 60. V tem primeru je torej slovensko prebivalstvo denar poimenovalo po njegovem krajevnem izvoru. Po drugi strani tudi izmenjava imen za denar ni potekala povsem enostransko od Germanov in Romanov k Slovanom, temveč so poznani tudi obratni primeri. Štajerski Nemci so tako od svojih slovanskih južnih sosedov za prave kovance prevzeli besedo »Wetschpfennig«, ki izvira iz imena Beč. Probszt, Günther: *Österreichische Münz- und Geldgeschichte. Von den Anfängen bis 1918*, o.c., str. 74. Podobno so pod slovenskim vplivom nekemu beneškemu kovancu pravili Petak. Štrekelj, Karel: *Slovanski elementi v besednem zakladu štajerskih Nemcev*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1908, str. 52.

15 Prim. Golec, Boris: *Iz zgodovine uradovalne slovenščine 17. stoletja*, Arhivi, 2000, št. 2, str. 147. Umek, Eva (ur.): *Slovenščina v dokumentih skozi stoletja*, Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije, Ljubljana: Arhiv Slovenije, 1971, str. 32-35.

16 Vilfan, Sergij: *Denarič*. V: *Enciklopedija Slovenije*, 2. knjiga, o.c., str. 233.

17 Tako besedo Pfennig prevaja tudi Cigaleto slovar. [Cigale, Matej]: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, 2. del, Ljubljana, 1860, str. 1158.

18 Slomšek, Anton: *Blaže in Nežica v nedeljskejši šoli*, Celovec, 1857, str. 84.

19 Podoben izvor ima tudi manj pogosto uporabljena beseda fenik.

20 Bunc, Stanko: *Imena za denar na Slovenskem*, Slovenski jezik, 1940, str. 59, 63.

21 Lochr, August: *Österreichische Geldgeschichte*, Wien: Universum Verlagsgesellschaft, 1946, str. 35. Sandgruber, Roman: *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien: Ueberreuter, 1995, str. 99.

22 Vinkler, Th.: *Rothschild, Zora*, 1. februar 1872, št. 3, str. 34.

23 Šašelj, Ivan: *Nekdanji naš denar v slovenskih pregovorih*, Mladika, 1940, št. 10, str. 354.

jih kmalu začeli posnemati po kovnicah severne Italije, Avstrije in južne Nemčije. Ker so imeli na zadnji strani upodobljen dvojni križ, so jih v 14. stoletju ljudje začeli imenovati krajcarji (nemško *Kreuzer*).²⁴

Slika 4: Srebrnik, 1 krajcar, Merano, 1473/1477.

V 19. stoletju so Slovenci krajcarje imenovali tudi *sold*. V šaljivi zgodbi iz leta 1872 se tako govoreči bankovec za 1 goldinar opisuje s sledečimi besedami: »Sto vojakov imam pod soboj (ljudje jim pravijo soldi; saj soldi in soldati so si tako nekako v rodu), tedaj sem 'avtman' ali po novejši: stotnik.«²⁵ To ime so kot sinonim za krajcar uporabljali zlasti na Primorskem in v veliki meri še na Kranjskem.²⁶

Ime *sold* izvira iz latinske besede *solidus* in njegove italijanske izpeljanke *soldo*. Konec srednjega veka so bili soldi kot manjvredni kovanci razširjeni po severni Italiji, od koder so s posredništvom trgovine pritekali tudi na slovensko ozemlje. Okoli leta 1500 so bili beneški soldi skupaj z ostalimi italijanskimi kovanci na Slovenskem že tako množično razširjeni, da je bilo v razmerju do avstrijskih kovancev potrebno uvesti posebno kranjsko valuto.²⁷ Ko so si nato na začetku 18. stoletja habsburške oblasti prizadevale prekiniti dotok manj vrednega beneškega denarja, so habsburške kovnice v tridesetih letih začele za Goriško kovati bakreni drobiž, ki je po italijanskem zgledu nosil ime *soldo*. Tega so nato uspešno kovali vse do začetka 19. stoletja v apo-

enih za pol, en, dva in tri solde.²⁸ To ime se je v tem času tako zelo prijelo med slovenskim prebivalstvom, da so ga uporabljali za poimenovanje drobiža tudi potem, ko so krajcarji dokončno nadomestili solde.²⁹

Slika 5: Bakreni drobiž, 1/2 solda, Dunaj za Goriško, 1791.

Krajcar je prvotno nastal iz potrebe hitro se razvijajočega denarnega gospodarstva po vrednejših plačilnih sredstvih, kot so bili takrat najbolj razširjeni pfenigi. Leta 1266 je dal francoski kralj Ludvik IX. kovati denar, katerega vrednost je ustrezala enemu *solidus*, se pravi dvanajstim denariusom. Ker je bil to takrat najdebelejši obstoječi denar, so jih latinsko imenovali *grossus denarius turnosus* (*gros tournois*). Ta vrsta kovanca se je hitro razširila po Evropi. Množično so ga kovali tudi na Češkem, kjer se jih je oprijelo ime *groš*. To ime so nato prevzeli še nekateri drugi evropski jeziki,³⁰ npr. nemščina (*Groschen*) in seveda slovenščina. Ko je bil z novim kovnim redom v habsburških deželah vinar leta 1481 nedvoumno degradiran na raven drobiža, je bil *groš* vreden tri krajcarje.³¹ To vrednostno razmerje se je nato obdržalo vse do prenehanja veljavnosti konvencijske valute.

28 *Globočnik, Anton: Geschichtliche Uebersicht des österreichischen Geld- und Münzwesens, o.c., str. 39. Murko, Vladimir: Denar, Ljubljana, 1943, str. 75. Mimica, Bože: Numizmatička povijest Istre i Kvarnera, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Rijeka: Vitagraf: Adamić, 1997, str. 506-507. Leta 1802 so kovali še srebrnik za 15 soldov, katerega vrednost je ustrezala osmim krajcarjem in pol. Herinek, Ludwig: Österreichische Münzprägungen von 1740-1969, o.c., str. 207.*

29 *Z Napoleonovo zasedbo habsburške Lombardije in Benečije se je prenehalo kovati solde za ti ozemlji. Pred tem je bilo nekaj tega denarja v obtoku tudi na Slovenskem. Avstrijske oblasti so sicer leta 1862 znova uvedle solde kot poseben drobiž za Benečijo, vendar so bili ti kovanci v obtoku le par let. Pančur, Andrej: V pričakovanju stabilnega denarnega sistema, Celje: Zgodovinsko društvo, 2003, str. 40, 179, 198.*

30 *Porteous, John: Münzen. Geschichte und Bedeutung in Wirtschaft, Politik und Kultur, Frankfurt am Main: Ariel Verlag, 1969, str. 89, 93, 102-104, 249. Häusler, Wolfgang: „Geld ist die welt und welt ist geld“, o.c., str. 18.*

31 *Probszt, Günther: Österreichische Münz- und Geldgeschichte, o.c., str. 266-267.*

24 *Probszt, Günther: Österreichische Münz- und Geldgeschichte, o.c., str. 265-267, 270-274, 287-291.*

25 *Podmolčev, S.: Govoreči bankovec (Saljivka), Zora, 1. september 1872, št. 17, str. 236.*

26 *Bunc, Stanko: Imena za denar na Slovenskem, Slovenski jezik, 1940, str. 59. Primerjaj: Slovenec, 31. januar 1882, št. 12; 13. marec 1885, št. 59. J. A.: Sedanji desetaki – reprezentanti denarnega dualizma, Novice, št. 33, 17. avgust 1881, str. 265.*

27 *Vilfan, Sergij, Otorepec, Božo in Valenčič, Vlado: Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986. Vilfan, Sergij: Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja, o.c., str. 23-32.*

Slika 6: Srebrnik, praški groš, Kutná Hora (Kuttenberg), Vaclav II. (1278–1305).

Pred tem je groš doživljal podobno usodo kot manj vredna vinar in krajcar. Skozi stoletja se je namreč kovinska vrednost vseh teh kovancev stalno manjšala. Zato so bile te vrste denarja vse manj primerne za poravnavo večjih denarnih zneskov. Hkrati je z razvojem srednjeveškega denarnega gospodarstva nastala potreba po še vrednejših plačilnih sredstvih. Leta 1252 so tako v Firencah začeli kovati zlatnike, na katerih je bila kot mestni grb upodobljena lilija (latinsko *flos*, roža). Zato so te kovance imenovali *florinus* ali *fiorino d'oro*. Z razširitvijo teh kovancev po Evropi se je širilo tudi ime *florin*, v slovenščini *florint*.³²

Slika 7: Zlatnik, florint, Avignon, Urban V. (1362–1370).

V nemških deželah so florint imenovali *Gulden*. Ime izvira iz zlata (*Gold*), iz katerega so ga kovali. Podobno so Čehi temu denarju pravili *zlatý* in Poljaki *zloty*. Po drugi strani pa so v nemških deželah za ta denar uporabljali iz besede *florinus* prevzeto kratico *fl*. Ime *Gulden* se je kot goldinar razširilo tudi v slovenščino. Vendar je slovensko prebivalstvo za isto vrsto denarja uporabljalo še ime *rajniš*. To ime izvira iz nemškega imena za renške goldinarje (*rheinischer Gulden*), ki so jih od leta 1386 kovali renski volilni knezi. To vrsto goldinarjev so kovali tudi v habsburških deželah. Ko so potem začeli na Tirolskem leta 1486 kovati srebrne goldinarje, ki so po vrednosti ustrezali

zlatim goldinarjem, so za označevanje teh srebrnikov začeli uporabljati ime *goldinar*.³³

Slika 8: Bankovec avstrijske narodne banke, 10 goldinarjev konvencijske valute, 1. 1. 1847.

Slovensko prebivalstvo je vse do 19. stoletja uporabljalo tako ime *goldinar* kot ime *rajniš*.³⁴ Šele z razvojem slovenskega knjižnega jezika je ime *goldinar* povsem prevladalo. Pri prvi slovenski omembi vrednosti bankovcev avstrijske narodne banke iz leta 1847 so bile npr. vrednosti zapisane v goldinarjih.³⁵ Naposled besedo *rajniš* zasledimo samo še sem ter tja, v glavnem kot poudarjeno arhaično ime za *goldinar*,³⁶ dokler je ne najdemo samo še v slovenskih ljudskih pesmih³⁷ in pregovorih: »Komur krajcarja ni mar,

32 Williams, Jonathan (ur.): *Money. A History*, London: British Museum Press, 1998, str. 80, 82. Häusler, Wolfgang: »Geld ist die welt und welt ist geld«, o.c., str. 18.

33 Bunc, Stanko: *Imena za denar na Slovenskem*, Slovenski jezik, 1940, str. 58, 59. Probszt, Günther: *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, o.c., str. 276-277, 354. Murko, Vladimir: *Denar*, Ljubljana, 1943, str. 51.

34 Prim. Umek, Eva (ur.): *Slovenščina v dokumentih skozi stoletja*, o.c., str. 28, 32-35. Prim. Golec, Boris: *Iz zgodovine uradovalne slovenščine 17. stoletja*, Arhivi, 2000, št. 2, str. 142, 147.

35 Pick, A. in Richter, R.: *Österreich. Banknoten und Staatspapiergeld ab 1759*, Berlin: Buchdruckerei Erich Pröh, 1972, str. 6.

36 Prim. Slovenec, 30. avgust 1886, št. 197. Podmolčev, S.: *Govoreči bankovec (Šaljivka)*, Zora, 1. september 1872, št. 17, str. 237.

37 »Daj ti meni tri sto rajniški«. Pajek, Josip: *Črtice iz duševnega žitka Staj*, Slovencev, Ljubljana: Matica Slovenska, 1884, str. 36. Glej še Štrukelj, J.: *Denar: Šaljivo-resen govor*, Zora, 1895, št. 3, str. 87.

ne bo rajniša gospodar.«³⁸ Obenem se predvsem pod vplivom madžarščine (*Forint*) tudi v drugi polovici 19. stoletja v slovenščini še naprej uporablja izraz forint oziroma forintnik in fiorin.³⁹ V spomin na nekdanji zlati izvor tega denarja lahko zasledimo celo besedo zlatnik.⁴⁰

Goldinar ni imel samo zelo različna imena, temveč je bil v 16. stoletju podvržen še nadaljnji metamorfozi, ki je pripeljala do nastanka ne samo novega imena, temveč tudi novega kovanca. Kovanje srebrnih goldinarjev se je namreč iz Tirolske hitro razširilo še na Saško in Češko, kjer so bili pomembni rudniki srebra. Med leti 1520 in 1528 so jih pridno kovali tudi v Jáchymovu (nemško Joachimsthal) na Češkem. Zato so tem kovancem pravili tudi *Joachimsthaler*, kar se je pozneje v nemščini skrajšalo na *Thaler* oziroma *Taler*. To ime so nato prevzeli še ostali jeziki, npr. slovenščina (tolar), poljščina (talar), italijanščina (tallero), nizozemščina (daalder), skandinavski jeziki (daler), francoščina (daldre), španščina (dollaro) in seveda angleščina (dollar). V 16. in 17. stoletju je v habsburških deželah vrednost tolarjev v primerjavi z goldinarji postopoma naraščala, dokler niso bili konec 17. stoletja vredni dva goldinarja.⁴¹

Na Slovenskem so tolarjem pravili tudi *šmarni tolar*, *devičar* ali *marijaš*. To je bil tolar, ki je po vrednosti povsem ustrezal avstrijskim tolarjem, vendar je bil kovan na Ogrskem in je bila zato na njem kot zavetnica Ogrske upodobljena sveta devica Marija z Jezusom. Beseda šmarni tako izvira iz šent (St.) Marijin tolar.⁴²

Slika 9: Kurantni srebrnik, tolar, Kremnica, 1780.

38 Šašelj, Ivan: *Nekdanji naš denar v slovenskih pregovorih*, Mladika, 1940, št. 10, str. 354.

39 [Cigale, Matej]: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, 1. del, Ljubljana, 1860. Prim. Novice, 24. februar 1858, št. 8, str. 63.

40 Iz ljuutomerskih Goric na Štajer, *Novice*, 21. november 1860, št. 47, str. 378.

41 Vorel, Petr: *Od českého tolaru ke světovému dolaru*, Praha: Rybka Publishers, 2003.

42 Probszt, Günther: *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, o.c., str. 72-73. Bunc, Stanko: *Imena za denar na Slovenskem*, Slovenski jezik, 1940, str. 61, 64.

Zadnja leta konvencijske valute

Konvencijska valuta je bila v veljavi vse do leta 1858. V prejšnjih letih so bili v obtoku še naslednji bankovci, zasilni denar, srebrniki, srebrni in bakreni drobiž, ki jih prikazuje spodnja tabela:

Tabela 1.⁴³

Vrsta denarja	Denarni apoeni	Ime denarne enote
zlatniki	souverain d'or	cesarski sovren, suvren, suverendor
	4 dukati	cesarski cekin
	1 dukat	
bankovci	1000 goldinarjev	tisočak
	100 goldinarjev	stotak
	10 goldinarjev	desetak
	50 goldinarjev	petdesetak
	5 goldinarjev	petak
	2 goldinarja	dvagoldinar, dvaforintnik
	1 goldinar	goldinar, forint
raztrgani bankovci	½ goldinarja	flika
	¼ goldinarja	
papirnati drobiž	10 krajcarjev	denarni listki, papirnate desetice
	6 krajcarjev	papirnate šestice
raztrgani papirnati drobiž	3 krajcarji	metulj
nadomestni denar	15 krajcarjev	
	10 krajcarjev	denarni listki
	5 krajcarjev	ljublanski denar
	3 krajcarji	
srebrniki	1 tolar	(cesarski) tolar, trdnjak
	1 goldinar	goldinar
	¼ tolarja	pol goldinarja
	20 krajcarjev	dvajsetica, cvancigerca
	XVII krajcarjev	petica
	XV krajcarjev	petica

43 Med drugim glej: *Se nekaj potrebnega o starem in novem dnarji*, *Novice*, 20. oktober 1858, št. 42, str. 329. *Kaj je vsakemu in povsod treba vedeti, da se dobro in popolnoma iznajde v novem dnarji?*, *Novice*, 10. november 1858, št. 45, str. 353. *Novice*, 12. maj 1858, št. 19, str. 151. 42. dokladni list, *Novice*, 14. november 1849, št. 46, str. 143. *Slovenec*, 31. januar 1882, št. 12. Slomšek, Anton: *Blaže in Nežica v nedeljskej šoli*, o.c., str. 84-85. [Cigale, Matej]: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, 1. in 2. del, Ljubljana, 1860. Herinek, Ludwig: *Österreichische Münzprägungen von 1740-1969*, o.c. Pančur, Andrej: *V pričakovanju stabilnega denarnega sistema*, o.c., str. 63-67, 89, 155-156. Häusler, Wolfgang: *»Gelt ist die welt und welt ist gelt«*, o.c., str. 18-19.

Vrsta denarja	Denarni apoeni	Ime denarne enote
srebrniki	10 krajcarjev	desetica
	VII krajcarjev	dvojača
	VI krajcarjev	dvojača
	5 krajcarjev	peterka, petka, finfarca
	3 krajcarji	groš
	1 kronski tolar	križavec, križast tolar, križana krona
	½ kronskega tolarja	polkrižavec
	¼ kronskega tolarja	četrtkrižavec
srebrni drobiž	6 krajcarjev	dvojača, šestica, zeksar
bakreni drobiž	6 krajcarjev	šajnasti krajcarji
	3 krajcarji	
	2 krajcarja	
	½ krajcarja	
	3 krajcarji	groš
	2 krajcarja	dvakrajcar
	1 krajcar	krajcar
	½ krajcarja	polkrajcar, polovičar
¼ krajcarja	vinar, venar	

Kot je razvidno iz tabele, so Slovenci imena za posamezne denarne enote ponavadi izpeljali iz številke, ki je označevala vrednost tega denarja. To je veljalo predvsem za bankovce, ki jih je od leta 1816 izdajala avstrijska narodna banka. Ime za to vrsto denarja so Slovenci prevzeli iz nemščine (*Banknote*) in so zato za bankovce še dolgo časa uporabljali tudi germanizem *banknota*. Podobno so Slovenci označevali državni papirnati denar⁴⁴ (*Staatsnote*) z imenom državna nota. To ime so slovenili v državni bankovec in le redko v državnico. Germanizme so Slovenci uporabljali tudi pri označitvah vrednosti denarja (*cvančergica, zeksar, finfarca*).

Posebno je zanimivo ime *dvojača*, ki se je uporabljalo za označevanje kovancev, katerih vrednost na prvi pogled ni imela nobene zveze s številko dve (VII krajcarjev, VI krajcarjev, 6 krajcarjev), temveč prej s številom šest. V tem primeru je bila dvojača kovanec, ki je bil vreden dva groša (2 × 3 krajcarje). S tem imenom so označevali tudi kovanec za VII krajcarjev. Ta kovanec so začeli kovati že leta 1754, pri čemer je njegova kovinska vrednost za razliko od predhodnega kovanca za VI krajcarjev dejansko ustrezala vre-

dnosti šestih krajcarjev. Podobno je bilo s *peticama* (XVII in XV krajcarjev), ki sta označevali vrednost petih grošev (15 krajcarjev).

Slika 10: Srebrni drobiž, 6 krajcarjev konvencijske valute, Dunaj, 1849.

Sredi 19. stoletja so bili na Slovenskem kot trgovski denar brez fiksnega tečaja v obtoku še nekateri domači in tuji zlatniki. *Souverain d'or* je bil zlatnik, ki so ga v habsburški monarhiji kovali po zgledu na angleške zlatnike za 1 funt. Ker so ti zlatniki nosili podobo suverena, se jih je v Angliji oprijelo ime *sovereign* in na kontinentu ime *souverain d'or*, se pravi suverenov zlatnik. Te zlatnike so kovali tudi za Lombardijo in Benečijo, kjer so nosili ime *souvano*. Slovenci so tem zlatnikom pravili *cesarski sovren* ali pa *suverendor*. Po istem principu so Slovenci imenovali tudi zlatnike za 20 frankov (*napoleondor*), ki so jih kovali pod Napoleonom I. in III. V habsburški monarhiji so kovali še zlatnike za 4 in 1 *dukat*, ki so jih Slovenci imenovali kar *cesarski cekini*. Prednike teh kovancev so v Benetkah začeli kovati že leta 1284. Svoje ime naj bi dobili po zadnji besedi napisa na denarju - *ducatus* (vojvodina). Benečani so te zlatnike kovali vse do konca obstoja republike, nato pa so jih avstrijske oblasti kovalе po istem vzorcu še nekaj let po zasedbi Benečije. Teh zlatnikov se je po beneški kovnici *zeccha* oprijelo ime *zecchino*. Zaradi velike razširjenosti teh zlatnikov na Slovenskem je beseda *cekin* postala sinonim za zlatnike.

Izvor kronskih tolarjev moramo prav tako iskati izven avstrijskih dednih dežel. To je bil denar, ki so ga v drugi polovici 18. stoletja kovali na Avstrijskem Nizozemskem (v današnji Belgiji). Konec 18. stoletja so ga množično kovali še na Dunaju, v Milanu in v Kremnici. V prvi polovici 19. stoletja so ga nato prevzele južnonemške države. Na Slovenskem so mu pravili *križavec*, *križast tolar* ali *križana krona*. Svoje ime je dobil po svoji značilni podobi na zadnji strani, ki prikazuje burgundski Andrejev križ. Ker so bile poleg križa na kovancu upodobljene tudi tri kro-
ne, so mu v nemških deželah rekli *Kronentaler*,

⁴⁴ Različne vrste državnega papirnatega denarja so bile v obtoku med leti 1848 in 1856. Znova so ga začeli izdajati leta 1866 in sicer v apoenih za 1, 5 in 50 goldinarjev. Ker pa se ta denar po vrednosti ni razlikoval od bankovcev, ljudje med tema vrstama papirnatega denarja sploh niso delali nobene razlike.

se pravi *kronski tolar*. Njegova vrednost je bila običajno za 12 krajcarjev večja kot vrednost tolarja konvencijske valute.

Slika 11: Kurantni srebrnik, kronski tolar, Kremnica, 1795.

Posebej zanimiv je še primer raztrganega papirnatega denarja in nadomestnega denarja. Ko je namreč po revoluciji leta 1848 v Avstriji začelo kritično primanjkovati kovanega drobiža, so si ljudje pomagali s trganjem najmanjših bankovcev za en goldinar na polovice in četrtine. Tako raztrganim bankovcem so po domače pravili *flike*. Kmalu je država začela izdajati papirnati drobiž, ki so mu Slovenci pravili *denarni listki*. Ker pa je obupno primanjkovalo grošev, so ljudje začeli na polovico trgati tudi papirnati drobiž za 6 krajcarjev. Ta denar so po domače imenovali *metulj*. Poleg države je papirnati drobiž začela izdajati tudi ljubljanska mestna občina. Ta nadomestni denar so ljudje razglasili za denarne listke oziroma za *ljubljski denar*.

Med takrat še veljavnim drobižem je potrebno izpostaviti še tako imenovane *šajnaste krajcarje*. To je bil bakreni drobiž dunajske valute (*Wiener Währung*, kratica WW). Dunajska valuta je bil državni papirnati denar, ki je leta 1811 zamenjal inflacijsko razvrednoten papirnati denar, ki se je glasil na konvencijsko valuto. Ker se je papirnati denar dunajske valute po nemško imenoval *Einlösungsschein* (zamenjalni bankovec), so mu Slovenci po njegovi skrajšani obliki (*Schein*) nadeli ime *šajn*. Po ustanovitvi avstrijske narodne banke leta 1816 so denar dunajske valute začeli zamenjevati za nove bankovce konvencijske valute. Po letu 1820 je bil goldinar dunajske valute vreden le dve petini goldinarja konvencijske valute. Do revolucije leta 1848 je država iz obtoka sicer umaknila veliko večino dunajske valute, vendar je bilo nekaj tega denarja še vedno v obtoku. Na Slovenskem so tako še vedno plačevali s šajnastimi krajcarji, pri čemer so morali imensko vrednost tega drobiža deliti z dve in pol, da so dobili njegovo vrednost v konvencijski valuti.

Avstrijska valuta

Na podlagi denarne pogodbe med Avstrijo in Nemško carinsko zvezo iz leta 1857 je Avstrija novembra naslednjega leta s konvencijske valute prešla na avstrijsko valuto (*österreichische Währung*, kratica öW). 100 goldinarjev stare konvencijske valute je bilo vrednih 105 goldinarjev nove avstrijske valute. Z uvedbo nove valute so v denarni obtok prišli tudi novi kovanci. Kovati so začeli srebrne zvezne tolarje (*Vereinstaler*) in zlate krone (*Goldkrone*), ki so bili zakonito plačilno sredstvo tako v Avstriji kot v državah Nemške carinske zveze. V Avstriji so kovali še kurantne srebrnike za 2, 1 in četrt goldinarja, srebrni drobiž za 10 in 5 krajcarjev in bakreni drobiž za 3, 1 in 1/2 krajcarja.⁴⁵

Slika 12: Srebrni drobiž, 10 krajcarjev avstrijske valute, Dunaj, 1858.

Slovenci proti novemu denarju niso imeli nobenih ekonomskih pomislekov, temveč so ga preprosto sprejeli kot dano dejstvo. Edino takrat, ko je bilo nov denar potrebno ustrezno slovensko poimenovati, se je med Slovenci vnela razprava o novem denarju. Ta razprava je zvesto odražala takratno stanje slovenskega narodnega gibanja, ki se je po začetku neoabsolutizma prenehalo politično udeleževati, vendar je vse svoje moči posvečalo literarni produkciji. Ker je bilo oblikovanje skupnega slovenskega knjižnega jezika osnovni pogoj za uspešen razvoj slovenske literature, so slovenski narodnjaki veliko svoje energije posvečali prav kodificiranju besed knjižnega jezika, med drugim tudi pravnih izrazov. V tem sklopu so iskali tudi primerne slovenske besede za habsburški denar. Slovenski narodni buditelji so se dobro zavedali, da so se lotili zelo pomembne naloge, »ker se ne govori od nobene stvari posvetne toliko, kolikor od denarja - toga hlapona vse delavnosti človeške«.⁴⁶

45 Pančur, Andrej: V pričakovanju stabilnega denarnega sistema, o.c., str. 142-154.

46 Majar: Imena novih denarjev, *Novice*, 30. junij 1858, št. 26, str. 203.

Peter Hicinger je prvi vrgel rokavico: »S prvim dnevom mesca novembra ali s praznikom vseh Svetnikov tega leta se začne vsa štetev in vsa plačila po novem denarju. Če ga bomo hoteli prav rabiti, mu bomo mógli dajati tudi pripravne imena.«⁴⁷ Hicinger je nato za vsak nov kovanec predlagal po njegovem mnenju najbolj primerno ime. Njegove predloge najdemo zbrane v spodnji tabeli 2, kjer jih lahko primerjamo še s predlogi drugih Slovencev. Če je bil kdo v dvomih, je predlagal več imen za isti kovanec.

Na poziv Novic se je s svojimi predlogi kmalu oglasil tudi Matej Cigale,⁴⁸ ki je kot član uredništva Državnega zakonika postavljala temelje slovenske pravne terminologije. S problemom slovenske terminologije za nov denar se je spopadel že prej, ko je v slovenščino prevedel patent o avstrijski valuti.⁴⁹ Cigale je pozval tudi druge, da naj se udeležijo odprte razprave: »Koristno bi bilo, da bi se zastran tega zaslišal še kak glas iz te in une slovenske dežele.«⁵⁰ Na njegov poziv so se čez nekaj časa oglasili M. Glunec,⁵¹ Matija Majar⁵² in Janez Bleiweis.⁵³

Med to razpravo sta med seboj trčila dva različna koncepta oblikovanja slovenske strokovne terminologije. Cigale je zagovarjal nastanek povsem nove terminologije, ki bi jo oblikovali izobraženci. Nove besede »bi veljale vsaj v knjigah in časnikih, če bi tudi ne prišle v narod.« Vendar je Cigale vseeno optimistično gledal na prihodnost. Pričakoval je, da bodo novo terminologijo sčasoma prevzeli tudi drugi.⁵⁴ Tudi Majar je menil, »da je važno ustanoviti stalno ta imena najpred med književniki, temi voditelji naroda,

ker po njih dojdú ona potle med naše ljudstvo.« Naloga izobražencev torej ni bila le oblikovanje slovenske terminologije za novi denar, temveč bi jo morali tudi razširiti med ljudstvo. »Tako imenujmo sami te denarje v spisih, tako pa učimo tudi ljudstvo po priložnosti i mladino v učiliščih imenovati te denarje, da se nam ne ugnezdé 'guldenstikelni', 'Ferajnstolarji' pa 'firkelni' med ljudstvom.«⁵⁵ Majar se je preprosto bal, da bi se med slovenskim ljudstvom udomačili popačeni nemški izrazi. Pri oblikovanju slovenskih izrazov za denar sta se tako Majar kot Cigale v izdatni meri opirala na že obstoječo terminologijo drugih slovanskih narodov. Po njunem mnenju je celó ime goldinar odražalo nedopustni nemški vpliv.

Vendar se je tudi Cigale dobro zavedal, da bo končno sodbo o imenu novega denarja navsezadnje vendarle izreklo ljudstvo: »Kako bo pa naše ljudstvo imenovalo vse te dnarje, tega še ne vé nihče.«⁵⁶ Zato se je Bleiweis naloge lotil povsem drugače: »Dolgo sem prevdarjal in besede obračal, pa vedno le med kmeti ostal, češ, kaj pomaga, če izkujemo besedo, ktera pa nikdar ne bo prišla v usta našega ljudstva!« Potem ko je Bleiweis preveril ljudskost svojih izrazov med kmeti in trgovci, je bil prepričan, da je našel prave izraze: »Da ne bo zmešnjave, bi pač prav bilo, da bi ostali vsi pri gori nasvetovanih besedah, ker niso ljudstvu oktroirane, ampak iz ljudstva vzete.«⁵⁷ Podobno se je tudi Glunec posvetoval s kmeti in ob tem prišel do prepričanja, da »denar po njegovi vrednosti imenovati in po rudi ni nasproti, je posebno za prosto ljudstvo prilično in prav, ter čim krajše, tem boljše.«⁵⁸

S poimenovanjem novega denarja niso imeli težav le Slovenci. Celó uradna, nemška terminologija je zašla v težke dileme. Težave je imela s poimenovanjem stotega dela goldinarja. Ker je bil novi goldinar za 5 % manj vreden od starega in se je stari goldinar povrhu delil na samo 60 krajcarjev, je bil stoti del novega goldinarja vreden precej manj od starega krajcarja. Da bi preprečili nesporazume, se je nekaterim zdelo potrebno tudi po imenu ločiti stari drobiž od novega. Toda vlada se najprej ni mogla odločiti

47 Hicinger: *Kako se bo novi denar imenoval po slovensko?*, *Novice*, 12. maj 1858, št. 19, str. 146-147.

48 Cigale: *Tudi nekaj zastran novih dnarjev*, *Novice*, 26. maj 1858, št. 21, str. 163.

49 *Cesarski patent od 19. septembra 1857 zastran novega dnarja*, *Novice*, 14. november 1857, št. 91, str. 361-362; 18. november 1857, št. 92, str. 365-366; 21. november 1857, št. 93, str. 370.

50 Cigale: *Tudi nekaj zastran novih dnarjev*, *Novice*, 26. maj 1858, št. 21, str. 163.

51 Glunec M.: *Imena novih denarjev*, *Novice*, 30. junij 1858, št. 26, str. 202-203.

52 Majar: *Imena novih denarjev*, *Novice*, 30. junij 1858, št. 26, str. 203-204.

53 Vrednik: *Kdo ima dnarja, naj poslušal!*, *Novice*, 28. julij 1858, št. 234, str. 235.

54 »Da pa besede močno prehajajo iz literature (bukev in časnikov) v narod, vém povedati imeniten primér: naletel sem unidan v pismu prostega kmeta besedo predmet, ki je gotovo iz Bog vé kacih bukev zašla med gore. Da bi nahajale tako pot le tudi druge besede, ki so boljše od te!« Cigale: *Tudi nekaj zastran novih dnarjev*, *Novice*, 26. maj 1858, št. 21, str. 163.

55 Majar: *Imena novih denarjev*, *Novice*, 30. junij 1858, št. 26, str. 203, 204.

56 Cigale: *Tudi nekaj zastran novih dnarjev*, *Novice*, 26. maj 1858, št. 21, str. 163.

57 Vrednik: *Kdo ima dnarja, naj poslušal!*, *Novice*, 28. julij 1858, št. 234, str. 235.

58 Glunec M.: *Imena novih denarjev*, *Novice*, 30. junij 1858, št. 26, str. 203.

Tabela 2:

	Peter Hicinger	Matej Cigale	M. Glunec	Matija Majar	Janez Bleiweis
2 zvezna tolarja	dvatolarnik, dvadolarnik	veliki zvezni tolar	veliki poldružnik	veliki tolar	veliki tolar
1 zvezni tolar	tolar, dolar	mali zvezni tolar	poldružnik	mali tolar	mali tolar
2 goldinarja	dvazlatnik	dvoforintnik	veliki srebrnik, dvojak	dvozlatnik	dva goldinarja, dva zlatnika
1 goldinar	zlat	forintnik	srebrnik	zlatnik	goldinar, zlatnik
1/4 goldinarja	četrtn	čet(v)ertforintnik, čertka	mali srebrnik, čertak, štertak, petindvajščak	četrtnina	petica
10 krajcarjev	desetica	desetica		desetica	desetica
5 krajcarjev	petica	petica		petica	petérka, pétka
3 krajcarji	trojak, trojka, groš	trojka, groš		groš	groš
1 krajcar	sold	krajcar		krajcar	krajcar, sold
1/2 krajcarja	polsoldnik				pol krajcarja, pol solda
1 zlata krona	krona			krona	krona
1/2 zlate krone	polkrona			polkrona	pol krone

med različnimi predlogi (*Duit, Cent*) in je naposled končno odločitev odložila na poznejši čas: »Kako se bo prihodnjič drobiž imenoval, še ni znano.«⁵⁹ V patentu z dne 19. septembra 1857 je tako govora samo o stotinki (*Hunderttheil*).⁶⁰ Ime novega drobiža ni bilo znano niti še takrat, ko so leta 1858 že začeli kovati novi bakreni drobiž. Ta je imel na eni strani preprosto napis c. k. avstrijski drobiž (*k. k. österreichische Scheidemünze*), na drugi strani pa z arabsko število označeno vrednost.⁶¹

Slika 13: Bakreni drobiž, 1 krajcar avstrijske valute, Dunaj, 1858.

Nazadnje se je vlada odločila, da bo obdržala staro ime krajcar, na katerega so bili ljudje že navajeni. Da bi bilo pa novi drobiž mogoče ločiti od starega, so mu dodali oznako novi krajcar (*Neukreuzer*). Hkrati je bilo predvideno, da bo dodatek novi v uporabi le toliko časa, dokler bosta v obtoku obe vrsti drobiža. Po izginotju

starega drobiža je postala oznaka *novi* povsem brezpredmetna. Od takrat se je tudi novi krajcar preprosto imenoval le krajcar.⁶²

S takšno rešitvijo so se večinoma strinjali tudi zgoraj imenovani Slovenci: »Novemu denarju - denarju avstrijske vrednosti, v obče ni potreba pristavljati slova: 'novi', 'sadanji', 'zavezni' denar. To se uže samo po sebi razume, da je novi, zavezni, ako ni stari denar. Ta slova se budu pristavljala samo od početka, po prvem novembru letos, i onda kadar bude hotel kdo bolje natenko določiti i poznamenovati, kakošen denar meni.«⁶³ Bleiweis je sicer priznal, da se mu »ne dopade pritiklina 'novi'; al ta pritiklina bo jenjala, kadar bodo jenjali 'stari' krajcarji in bode kraljeval edini (sedaj še novi) krajcar.«⁶⁴

Slovenci so za novi drobiž v resnici hitro začeli uporabljati krajšo obliko imena krajcarji, čeprav stari krajcarji še dolgo časa niso povsem izginili iz denarnega obtoka. V obtoku je bilo tako še precej denarja konvencijske valute, katerega vrednost je bila sedaj povsem drugačna od vrednosti, ki je bila zapisana na teh kovancih. Stari goldinar je bil tako vreden 1,05 novega goldinarja. Še večji problem je bil z drobižem. Ker se novi goldinar avstrijske valute ni več delil na 60, temveč na 100 krajcarjev, desetina goldinarja ni bila

59 *Novice*, 1. april 1857, št. 26, str. 104.

60 *Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Oesterreich*, 19. 9. 1857, št. 169, str. 484-490. *Cesarski patent od 19. septembra 1857 zastran novega dnarja*, *Novice*, 18. november 1857, št. 92, str. 366.

61 *Novice*, 3. februar 1858, št. 5, str. 40.

62 *Primerjaj: Probszt, Günther: Österreichische Münz- und Geldgeschichte, o.c., str. 540-541.*

63 *Majar: Imena novih denarjev*, *Novice*, 30. junij 1858, št. 26, str. 203.

64 *Opomin zastran starega dnarja*, *Novice*, 1. junij 1859, št. 22, str. 168.

več vredna 6, temveč 10 krajcarjev, en stari groš pa ni bil več vreden 3, temveč 5 krajcarjev.

Slika 14: Srebrni drobiž, 3 krajcarji konvencijske valute, Dunaj, 1836.

Toda takšno preračunavanje je bilo še zelo preprosto. Ker je bila po eni strani vrednost avstrijske valute nekoliko manjša od vrednosti konvencijske valute in je po drugi strani avstrijska vlada devalvirala stare kovance, je bilo npr. 10 starih krajcarjev vrednih 17 novih, 2 stara krajcarja sta bila vredna le še tri nove, pol starega krajcarja pa je bilo naposled vrednega prav tako pol novega krajcarja. Toda tudi takšna menjalna razmerja so bila v veljavi še manj časa, kot so bili v obtoku stari kovanci. Stari srebrni drobiž za 6 krajcarjev so tako menjavali za 10 krajcarjev avstrijske valute le do leta 1870, potem je bilo zanj mogoče dobiti le še 8 krajcarjev.⁶⁵

Kronska valuta

Z leti je bil seveda star denar konvencijske valute postopoma odrinjen na obrobje plačilnega prometa. V slovenski literaturi in časopisju so se uveljavile besede zvezni tolar, krona, goldinar in krajcar, govorilo se je še o groših, šesticah in desetih. S pojavom novih kovancev avstrijske valute so se seveda pojavila tudi nova imena, npr. *štirak* za bakreni drobiž za 4 krajcarje.⁶⁶ Za bankovce so se še naprej uporabljali izrazi tisočak, stotak, petdesetak, desetak, petak in (papirnati) goldinar.

Toda že leta 1892 je nastala potreba po novih imenih za denar. Tega leta se je namreč avstro-ogrsko monarhija odločila, da bo namesto srebrne avstrijske valute uvedla novo zlato valuto. Te-

65 Pančur, Andrej: V pričakovanju stabilnega denarnega sistema, o.c., str. 56-157, 212.

66 Ker je bil bakreni drobiž za 4 krome relativno velik kovanec, s katerim je bilo v denarnem poslovanju dokaj nerodno poslovati, so mu na Primorskem pravili tudi patakon. To ime je izhajalo iz italijanske besede patacca oziroma patacone. Podgornik, Fran: Imena in napisi novih denarjev in pa Slovani, Slovanski svet, 25. april 1892, št. 8, str. 108.

meljna denarna enota nove valute je bila *krona* (nemško *Krone*, madžarsko *Korona*), ki je bila vredna pol nekdanjega goldinarja. Krona se je delila na 100 vinarjev. V naslednjih letih sta avstrijska in ogrska vlada v obtok poslali kurantne zlatnike za 100, 20 in 10 kron, srebrni drobiž za 5, 2 in eno krono, drobiž iz niklja za 20 in 10 vinarjev ter bronasti drobiž za 2 in 1 vinar. Avstro-ogrsko banka je izdala bankovce za 10, 20, 50, 100 in 1000 kron. Čeprav je prvi kronski drobiž začel prihajati v denarni obtok že leta 1893, je bila avstrijska valuta uradno še naprej državna valuta in je bil denar kronske valute samo plačilno sredstvo. Z letom 1900 se je situacija obrnila za 180 stopinj in odtlej je bil preostali denar avstrijske valute samo še plačilno sredstvo. Kot zadnje so šele leta 1910 zamenjali bankovce za 1000 goldinarjev.⁶⁷ Istočasni denarni obtok dveh valut je seveda še dodatno otežil zamenjavo starih imen za posamezne denarne enote. Tako ni nič čudnega, če so npr. še leta 1910 bankovec za deset kron v ne tako oddaljeni spomin na enako vreden bankovec za 5 goldinarjev imenovali petak.⁶⁸

Slovenci so novo ime za denarno enoto sprejeli skoraj brez vsakega ugovora,⁶⁹ posebno še, ker je bila na kovancu za 1 krono iz leta 1892 upodobljena krona. Hkrati so imeli kovanci z imenom krona že dolgo tradicijo, ki je segala vse do zlatih kron avstrijske valute, ki so jih kovali do leta 1866.

Slika 15: Srebrni drobiž, 1 krona kronske valute, Dunaj, 1892.

Nasprotno je zelo veliko težav povzročalo poimenovanje stotega dela krone, ki se je nemško imenoval *Heller* in madžarsko *fillér*. Ime Heller (prvotno tudi *Häller*) izvira iz imena za pfenig, ki so ga od konca 12. stoletja kovali v mestu Hall (danes Schwäbisch Hall). Ko so to vrsto denarja začeli pridno kovati tudi drugje po južni Nem-

67 Pančur, Andrej: V pričakovanju stabilnega denarnega sistema, o.c., str. 265-281.

68 Slovenec, 17. januar 1910, št. 12.

69 Nekdo je za srebrni drobiž za eno krono predlagal ime novača. Slovenec, 27. junij 1900, št. 145.

čiji, je njegova vrednost v 15. stoletju padla na pol pfeniga. Kot takšnega so ga na tem prostoru kovali vse do 19. stoletja.

Nemška in madžarska imena za novo denarno enoto in stoti del te enote so bili nedvoumno določeni že maja 1892 s predložitvijo zakonskih predlogov valutne reforme, dokončno pa so bila ta imena sprejeta z njihovo uzakonitvijo avgusta istega leta. Povsem drugače je bilo z imeni za te denarne enote v drugih jezikih monarhije, saj so ta imena izhajala le iz prevodov uradnih zakonskih besedil. Zato je bila izbira teh imen prepuščena volji posameznih prevajalcev. Pri prevajanju besede Heller so domišljiji tako lahko prepustili prosto pot, zlasti še v avstrijski polovici habsburške monarhije, katere drobiž za razliko od Ogrske navzven sploh ni nosil nobenega imena.⁷⁰

Slika 16: Drobiž iz niklja, 20 vinarjev kronske valute, Krennica, 1893.

Narodno zavedni Slovenci za označevanje drobiža vsekakor niso bili pripravljeni prevzeti tako očitno nemške besede, kot je bila Heller, temveč so si namesto germanizma heller prizadevali najti čim bolj ustrezno slovensko besedo.⁷¹ Urednik časopisa Slovenski svet Fran Podgornik se je v svoji panslovanski maniri celó zavzemal, da bi se slovanski narodi med seboj dogovorili o imenih za nov denar. Zato je novinarjem priporočal, naj ne hitijo z dajanjem novih imen denarju in naj to delo raje prepustijo starinarjem, etnografom in zgodovinarjem. Ti, je zapisal, naj predlagajo primerna slovanska zgodovinska imena za denar, o katerih bi se dokončno lahko dogovorili na skupnem kongresu. Pri tem dogovarjanju bi lahko aktivno sodelovali tudi slovanski časopisi.⁷²

70 Primerjaj Sliko 1, ki prikazuje drobiž za 20 vinarjev kovanih za avstrijsko polovico monarhije in Sliko 16, ki prikazuje drobiž za 20 vinarjev kovanih za ogrsko polovico monarhije.

71 Seveda se vedno najdejo tudi izjeme. Glej: Slovenec, 3. julij 1900, št. 3; 20. avgust 1900, št. 189.

72 Podgornik, Fran: Imena in napisi novih denarjev in pa Slovani, Slovenski Svet, 25. April 1892, št. 8, str. 105-109.

Tudi mariborski časopis Slovenski gospodar je hotel imena za nov denar uskladiti z ostalimi slovanskimi narodi.⁷³ Tržaška Edinost si je prav tako želela skupna slovanska imena za posamezne kovance in bankovce.⁷⁴ Toda naposled so se vsi takšni velikopotezni načrti izkazali le za prazno (panslavistično) sanjarjenje. Različni slovanski narodi habsburške monarhije so nov denar poimenovali povsem različno. Še celo posamezni slovanski narodi se kar nekaj časa niso mogli poenotiti glede ustreznega knjižnega imena za nov drobiž.

Karel Štrekelj je kot urednik slovenskega dela Državnega zakonika Heller prevajal z besedo *vinar*, ki ji je v oklepaju dodajal besedo *belič*.⁷⁵ Podobno so v prevodu popularne brošure o valutni reformi uporabljali ime *vinar*, ki so mu kot alternativo pridajali še ime *novčič*.⁷⁶ Najpomembnejša slovanska časopisa liberalni Slovenski narod⁷⁷ in katoliški Slovenec⁷⁸ sta se odločila za ime *vinar*; pri tem so se jima pridružile še Novice.⁷⁹ Vendar ta odločitev ni bila sprejeta brez ogorčenega nasprotovanja. Beseda *vinar* je šla marsikateremu v nos ravno zaradi njenega nemškega izvora. Zato se je neznani dopisnik v Slovenecu zavzel za uporabo besede *belič*, kajti *vinar* »je tujka, nastala iz 'Wiener(pfennig)', 'belič' pa je domačinka in se sliši med narodom. /.../ narod še vedno /.../ govori: 'ni beliča pri hiši'. Čemu neki vsprejemati tujko?«⁸⁰ Podobno je verjetno razmišljal tudi Maks Pleteršnik, saj je v svojem slovensko nemškem slovarju besedo *belič* prevajal kot Heller.⁸¹ Tudi Lipe Haderlap je govoril o *beličih*, ko je številnim bralcem Koledarja Družbe sv. Mohorja predstavljal nov denar.⁸²

73 Slovenski gospodar, 26. maj 1892, št. 21, str. 167.

74 Edinost, 27. junij 1892, št. 60.

75 Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru. Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, Dunaj: iz. c. kr. dvorne in državne tiskarne, 1892.

76 Uprasanja in odgovori o uravnavi vrednote, Gorica: Seitz, 1892. Beseda *novčič* je pomenila nov denar. Hrvati so po letu 1858 s tem imenom označevali (nove) krajcarje avstrijske valute.

77 Krona in vinar, Slovenski narod, 19. april 1892, št. 88. Valutne predloge, Slovenski narod, 17. maj 1892, št. 112.

78 Slovenec, 19. april 1892, št. 88. Nov denar, 20. maj 1892, št. 115.

79 Novice, 22. april 1892, št. 17, str. 134.

80 Slovenec, 23. maj 1892, št. 117.

81 Pleteršnik, Maks: Slovensko-nemški slovar, 1. del, Ljubljana: Knezoškofijstvo, 1894 [i. e. 1893].

82 Haderlap, Lipe: Naš novi denar, Koledar Družbe sv. Mohorja, 1894, str. 109-110.

Vendar tudi beseda belič ni bila brez napak. Dopisnik z Dobrne je tako pripomnil, »da je to ime ljudstvo o svojem času dalo le srebernemu ali 'belemu' denarju, a 'pol krajcarja' človek menda še ni videl vsak 'belega', gotovo ne srebrnega.«⁸³ Zato je predlagal uporabo imena *penez*, ki je v njegovem kraju označevala kovanec za pol krajcarja. Povsem svojo pot je ubralo uredništvo časopisa Slovenski gospodar, ki je predlagalo ime *bor*, in sicer v pomenu malega, bornega drobiža.⁸⁴ Precej bolj pragmatično je razmišljal Podčavenski, ki je za stoti del krone preprosto predlagal ime *stotejka*.⁸⁵ Osnovnošolski učitelj Ivan Vrščaj se je nato zavzel za ime *stotka*, ki »je čista domačinka in njen postanek od vrstivnega števniknika 'stoti' popolnoma odgovarja bistvu novega drobiža.«⁸⁶ Uredništvo učiteljske revije Popotnik se je zavzemalo še za bolj pravilen izraz *stotinka*, »katere ime bi se znalo /.../ kmalu vdomačiti.«⁸⁷

Vendar vse kaže, da je bilo pri izboru knjižnega imena za stotino krone odločilno mnenje najvplivnejših slovenskih časopisov, ki so skoraj brez izjeme še naprej uporabljali besedo vinar. Temu trendu so se kmalu pridružili še zadnji omahljivci⁸⁸ in omemba stotink je bila le še eksotična posebnost.⁸⁹

Edini večji problem s poimenovanjem novega denarja se je pojavil leta 1900, ko je v denarni obtok prišel srebrni drobiž za pet kron. Ker so bili ljudje dotlej pri tem apoenu navajeni imeti v rokah le papirnati denar (petak), so novemu kovancu hoteli prilepiti povsem novo ime: »Nekateri mu pravijo 'goldinar za pet kron', drugi 'novi finfar' ali 'pol finfarja' itd. Kapitalist z Gorenjskega je nasvetoval, naj se imenuje ta srebernjak kar na kratko brus.«⁹⁰ Nekdo je tako svetoval ime petača,⁹¹ M. Karba mu je pri tem odločno nasprotoval in je zato predlagal izraz petka,⁹² nekdo drug ime petica,⁹³ spet tretji je za ta največji

srebrni kovanec predlagal izraz kronača.⁹⁴ Naposled je nekdo salomonsko predlagal, naj bo srebrni drobiž za pet kron (nova) petica, morebitni bankovec za isti znesek pa (novi) petak.⁹⁵

Zaključek

Zadnje in odločilno besedo pri vsakdanjem poimenovanju posameznega denarja je vedno imelo ljudstvo. In prav pri ljudskem poimenovanju denarja opazimo veliko mero konservativnosti. Zato se je lahko sčasoma kovanca za 20 vinarjev oprijelo celo devet različnih imen. Vinarjem se je namreč lahko reklo tudi belič ali heler. 20 vinarjev kronske valute je bilo pred tem vrednih 10 krajcarjev avstrijske valute. Temu kovancu so zato pravili tudi desetica. Drugo ime za krajcar je bilo sold. Naposled je bilo 10 krajcarjev avstrijske valute pred letom 1858 vrednih 6 krajcarjev konvencijske valute. Zato se je temu kovancu po domače reklo še šestica ali z germanizmom zeksar. Znesek šestih krajcarjev je ustrezal znesku dveh grošev in so mu zato pogosto pravili še dvojača.

Zusammenfassung

SLOWENISCHE NAMEN FÜR HABSBURGISCHES GELD IM 19. JAHRHUNDERT

Zu Beginn des 20. Jahrhunderts hatten die Slowenen für das österreichisch-ungarische Kleingeld von 20 Kreuzern neun unterschiedliche schriftsprachliche und dialektale Bezeichnungen. Um die Etymologie all dieser Bezeichnungen für ein und dieselbe Münze zu erklären, muss man einige Jahrhunderte in die Vergangenheit blicken. Seit dem Mittelalter war auf slowenischem Gebiet mehrheitlich nur Geld aus den Nachbarländern in Umlauf. Daher bürgernten sich die fremden Bezeichnungen für dieses Geld in ihrer ursprünglichen oder slowenisierten Form auch unter der slowenischen Bevölkerung ein. Andererseits gaben die Slowenen einigen Arten des fremden Geldes auch original slowenische Bezeichnungen, in Abhängigkeit von den verschiedenen Merkmalen der einzelnen Geldarten. Dabei existierten unterschiedliche regionale Formen der slowenischen Geldbezeichnungen.

83 Slovenec, 25. maj 1892, št. 119.

84 Slovenski gospodar, 26. maj 1892, št. 21, str. 161, 167.

85 Podčavenski: Stotejka ali vinar?, Slovanski svet, 10. januar 1893, št. 1, str. 13-14.

86 Vrščaj, Ivan: Vinar – stotejka – stotka, Popotnik, 25. marec 1893, št. 6, str. 90.

87 kl.: Kako naj se imenuje novi drobiž?, Popotnik, 10. maj 1893, št. 9, str. 143.

88 Koliko plača tuji denar v kronah, Popotnik, 25. avgust 1893, št. 16, str. 255-256.

89 Slovenec, 12. maj 1908, št. 109.

90 Slovenec, 22. junij 1900, št. 141.

91 Slovenec, 27. junij 1900, št. 145; 5. julij 1900, št. 151.

92 Slovenec, 3. julij 1900, št. 149; 10. julij 1900, št. 155.

93 Slovenec, 7. julij 1900, št. 153; 14. julij 1900, št. 159.

94 Slovenec, 10. julij 1900, št. 155.

95 Slovenec, 20. avgust 1900, št. 189.

Zur Vereinheitlichung der slowenischen Bezeichnungen für habsburgisches Geld kam es erst im Laufe des 19. Jahrhunderts, als sich die gemeinsame slowenische Schriftsprache ausbildete. Die slowenischen Bezeichnungen entstanden einerseits auf Grundlage traditioneller volkstümlicher Bezeichnungen, andererseits unter dem Einfluss der Bestrebungen einzelner nationalbewusster Slowenen zur Vereinheitlichung der slowenischen Schriftsprache. Die Währungsreformen der Jahre 1857 in 1892 beschleunigten den Prozess der standardsprachlichen Kodifizierung slowenischer Geldbezeichnungen. Die

Einführung neuer Währungen bewirkte die Notwendigkeit einheitlicher slowenischer Übersetzungen der amtlichen deutschen Geldbezeichnungen. Dabei hatten die Übersetzer der Währungsgesetzgebung sowie die Redaktionen und Journalisten slowenischer Zeitungen großen Einfluss. Doch der Wille des Volkes war immer noch der wichtigste Schiedsrichter hinsichtlich der Verwendung von Geldbezeichnungen in der täglichen slowenischen Umgangssprache. Daher verwundert es nicht, dass ein und dasselbe Geld auch mehrere unterschiedliche Namen hatte.

Alenka R. Ungar Dietinger

STAVKA - EDINI IZHOD JAVORNIŠKIH IN JESENIŠKIH KOVINARJEV LETA 1935

»Radikalen biti, se pravi, vsako stvar zgrabiti pri korenini. Korenina za človeka pa je človek sam.« (Karl Marx)

V zgodovini delavstva so se zvrstile številne stavke. Med njimi so bile nekatere bolj, druge pa manj odmevne, vse pa so dokazovale zrelost delavskega razreda, ki se je boril za svoje pravice in si na tak način želel izboljšati svoje življenjske pogoje. Stavke, tako v svetu kot tudi na Slovenskem, so borbeni proletariat prikazovale kot posledico nezadovoljstva ljudstva s splošnimi življenjskimi razmerami. Nemalokrat so se stavke končale neuspešno, kar je povzročilo še večje upore in mišerne delovne ter življenjske pogoje.

Leta 1935 so razmere tudi na Javorniku in Savi začele postajati vedno bolj kočljive.

Dogodki, ki so jim v tem letu sledili, so zagotovo posledica okoliščin, ki so se začele že v začetku tridesetih let dvajsetega stoletja. Leto 1932 je bilo eno takšnih, ki je prizadelo širši del sveta. Plima hude gospodarske krize leta 1929 v Združenih državah Amerike je pljusnila tudi v našo deželo in povzročila težave, ki so se razen v politiki odražale tudi v različnih gospodarskih panogah. Takratni kapitalisti in lastniki podjetij so poskušali čimbolj pospešiti razvoj gospodarstva

in povečati svoj dobiček, četudi na rovaš življenjskih razmer delavcev.

KID¹ je bila v času pred 2. svetovno vojno že močno razvito podjetje. Posebej še po letu 1929, ko je na Jesenice prispel novi veliki tovarnar iz Celja, August Westen, ki je od Italijanov odkupil delnice javorniških in savskih obratov in s tem prevzel eno vodilnih mest v podjetju. Takrat je tovarna iz italijanskih spet prešla v nemške roke. Nemci pa so dobro poznali pravilno podjetniško taktiko v takratni kraljevini Jugoslaviji, ki je bila povrh vsega še precej agrarna. Industrija na tukajšnjem območju jim je pomenila izziv; izkušeni industrialec Westen je znal izkoristiti priložnost

¹ *Kranjska industrijska družba je bila ustanovljena 5. 9. 1869 v Ljubljani. Ustanovili so jo poslovni ljudje Lambert Karel Luckmann, Karel Kanut Holzer in Vincenc Seunig, člani trgovske družbe, ki je bila lastnik ljubljanskega parnega mlina, in vodstvo podjetja Karl Zois-dediči, ki je bilo za svoje gorenijske železarske obrate močno zadolženo pri Luckmannu. Leta 1870 je postala družba lastnik obratov in večine posestev podjetja Karl Zois-dediči na Javorniku (Jesenice), v Bohinju, Radovni in Mostah z rudniki v Karavankah. Borzni polom je leta 1873 ogrozil obstoj podjetja. Po zaslugi Jožefa Luckmanna (1840-1906) kot finančnega predsednika KID-a (1879-1896) in Karla Luckmanna (1869-1906) ter tehničnih strokovnjakov so podjetje rešili. 1889-1890 so zgradili na Jesenicah novo železarno z jeklarno. Ilustrirana zgodovina Slovencev, Mladinska knjiga, Ljubljana 2001, str. 348.*

in si je hitro pridobil monopol nad jeseniškim jeklom. Vodstvo podjetja je sicer imelo že od vsega začetka precej izkoriščevalski odnos do delavstva,² po vstopu novega glavnega delničarja pa je le-ta dosegel skrajno točko. Zamenjava vodilnega kadra je namreč pomenila tudi velik preobrat za delavstvo in razmere v podjetju. Westen je začel s širitvijo obratov, z večjimi tehničnimi spremembami; potrebna je bila večja storilnost, hkrati pa tudi redukcija delavcev. V tistem času je prevzel mesto tehničnega ravnatelja, ki je bilo do takrat v rokah Kurta Hoffmana, nasprotnika Westnove politike, nov podjetnik iz Šlezije, inž. Leo Dostal.³

Tehnične spremembe ter poslabšanje razmer znotraj podjetja

Velike tehnične spremembe so vključevale gradnjo novih obratov, cevarne za varjene cevi in nove valjarne za tanke pločevine, in sicer po načrtih nemških in tudi poljskih strokovnjakov, ki so jih najeli lastniki tovarne. Z delom v novi valjarni so začeli 18. septembra 1933. Produktivnost in rentabilnost tovarne sta se res povečali, kajti z novimi stroji in obrati so lahko delavci delali boljše in hitreje. Tehnični vodja pri proizvodnji fine pločevine je postal Nemeč Lautenschläger, ki je bil tudi konstruktor valjavske proge.

Hkrati s temi spremembami pa se je zmanjšala potreba po dotedanem številu delavcev. Kapitalistična logika je pač preprosta: za boljše ekonomske pogoje in večji dobiček je treba s tehničnimi izboljšavami zagotoviti večjo produktivnost in kakovost, stroške proizvodnje pa zmanjšati tudi z redukcijo števila delavcev. V začetku tridesetih let so to in takšno logiko začeli uresničevati tudi v praksi. Že od leta 1930, eno leto po nastopu industrialca A. Westna, so se tehnične, ekonomske in kadrovske spremembe dogajale kar ena za drugo. Še isto leto so bili določeni novi akordi, ki so prinesli splošno nezadovoljstvo med zaposlene v tovarni. Delavci so z vodstvom podjetja želeli urediti odnose z novo kolektivno pogodbo, ki je bila sklenjena in podpisana oktobra leta 1931,⁴ vendar pa je ta obstoječe stanje samo še poslabšala, kajti vodstvo je novo pogodbo kmalu preklicalo zaradi nekaterih točk, ki da onemogočajo uspešno poslovanje

podjetja. V času napredujoče gospodarske krize so kapitalistični lastniki iskali način, ki bi jim odprl večjo možnost napredovanja. Rešitev krize je tako prešla na ramena delavskega razreda.

15. marca 1932 je bil dan, ko je Westen odpustil vse delavce v martinarni in jim prisolil zaušnico z omalovaževalno izjavo, čes da je za njih dovolj, če jedo čebulo in nosijo cokle.⁵ Nekateri izmed njih so na to ostro reagirali in protestirali skupaj s svojimi ženami; dejansko so pokazali precej revolucionarnosti glede na položaj v tovarni. Westen in drugi vodilni so seveda vztrajali pri svojem cilju: za vsako ceno in ne glede na žrtve dvigniti proizvodnjo in povečati dobiček. Odpustili so delavce, znižali mezde in ukinili cenejšo nabavo goriva. Čez 14 dni je KID spet pognala obrate in nekaj delavcev se je vrnilo z brezplačnega dopusta, medtem ko jih je preostalih 600 ostalo doma.⁶ Podjetje se je sklicevalo na težaven položaj, ki da je nastal v tovarni in se ga na hitro ne da izboljšati. Takratni generalni direktor KID, Carl Noot, je 31. marca 1932 podal sledečo izjavo, namenjeno vsem zaposlenim v podjetju:

»Družba je bila žal primorana ustaviti 15. t. m. obratovanje, ker ji je bilo spričo znanih okolnosti popolnoma nemogoče nadaljevati izdelovanje na zalogo. Položaj se ni od tedaj niti najmanj izboljšal in tudi ni pričakovati, da bi v doglednem času nastopilo kako bistveno izboljšanje. Spričo teh okolnosti je tudi le omejena upostavitv obratovanja mogoča le z žrtvami s strani podjetja in s strani delavstva, da se premagajo težkoče sedanjega časa. Podjetje je s svojimi predlogi pokazalo svojo dobro voljo, da stori vse, kar je v njegovi moči, da olajša stanje delavstva. Zato je pričakovalo tudi od delavstva, da uvidi težavni položaj in da tudi s svoje strani omogoči upostavitv obratovanja vsaj v skromnem obsegu, ker bi drugače obnovitev dela sploh ne bila mogoča in bi tudi nameravane podpore v korist reduciranemu delavstvu morale žal izostati.

Ker je delavstvo pristalo na ta sporazum, podaja v imenu podjetja sledečo izjavo:

Ako bi leto 1932 pokazalo ugodnejše uspehe in ako bi poslabšanje prodaje in cen ne nastopilo kakor se je bati, je družba pripravljena koncem novembra ali začetkom decembra 1932 sestati se z zastopniki delavskih organizacij na razgovor o možnosti koncediranja kake olajšave v

² Janez Meterc, *Velike stavke jeseniškega delavstva, Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik V, Jesenice, 1985, str. 84.*

³ Aleksander Rjazancev, *Od fužin do železarstva, Muzejsko društvo Jesenice, 1997, str. 81.*

⁴ Janez Meterc, ..., str. 86.

⁵ Vencelj Perko, *Stavka jeseniških kovinarjev leta 1935, Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik III, Jesenice, 1975, str. 156.*

⁶ Prav tam.

pogledu nabave kuriva za par mesecev v zimski dobi.»⁷

Nova kolektivna pogodba še vedno ni bila podpisana, podpisan je bil le zapisnik z 10 glavnimi točkami, ki so določale temeljne pogoje in posledice novega načina dela. V 1. točki so navedli možnost sklenitve nove kolektivne pogodbe skupaj z delavskimi organizacijami. Kolektivna pogodba bi tako bila za tekoče leto 1932 neodpovedljiva, od 1. januarja 1933 dalje pa bi veljal za pogodbo 3-mesečni odpovedni rok, ki bi se lahko podal tudi zadnjega dne v mesecu.

Posledice vseh teh sprememb so najbolj občutili delavci, in to ne samo pri delu, temveč tudi v osebnem življenju, ki se je obrnilo na slabše tudi zaradi splošnega pomanjkanja osnovnih življenjskih potrebščin. V zapisniku so vodilni KID-a denimo navedli tudi obrazložitev, zakaj so ukiniteli možnost cenejše nabave kuriva:

»V pogledu kuriva, ki ga je družba doslej dajala delavstvu po znižani ceni, izjavlja podjetje, da mora to ugodnost ukiniti. Z ozirom na težko prehodne dobe je podjetje pripravljeno pustiti omenjeno ugodnost v dosedanjem obsegu v veljavi še za mesec april in maj tega leta za vse ono delavstvo, ki je bilo dne 15. marca 1932 v podjetju zaposleno, za mesec junij pa samo za ono delavstvo, ki do 31. maja ne bi dobilo ponovne zaposlitve.»⁸

Vodstvo podjetja je želelo napraviti kompromis z delavci; ta naj bi temeljil na ustanovitvi lastne nabavljavnice za živila po ugodni ceni. V primeru, da bi se delavci strinjali s 5 % znižanjem plač, bi lahko kupovali v tej nabavljavnici vsa živila po 10 % znižani ceni.

26. aprila 1932 je bila nova kolektivna pogodba uradno podpisana. Žal pa tudi ta ni doživela dolge dobe. Določene že omenjene točke so bile sprejete, vključno s tisto o 5 % znižanju mezd:

1. *»Z veljavnostjo za mesec maj 1932 in za nadaljnjo dobo, dokler bo v veljavi ta pogodba,*

7 Zapisnik o uspehu razgovorov med zastopniki KID in zastopniki delavskih organizacij dne 29., 30. in 31. marca 1932 o pogojih in možnostih upostavitve obratovanja, Izjava generalnega direktorja C. Noota, Zbirka kolektivnih pogodb, sklenjenih med zastopniki delavskih strokovnih organizacij in težko železno industrijo KID za obrate na Jesenicah in Javorniku, JSZ, Ljubljana, 1932, str. 6.

8 Prav tam, točka 8, str. 5.

se načeloma znižajo za 5% vse s to pogodbo določene akordne in osnovne mezde, mezde za popravila in nadomestne mezde, všteti premije, dogovorjene v posebnih določbah; odstotki pribitkov k mezdam ter družinske in stanovanjske doklade ostanejo pa v veljavi v polni domenjani višini.

2. *Podjetje se za isto dobo odpoveduje svojemu namenu ustanoviti lastno nabavljavnico za živila.»⁹*

Torej nova uradna pogodba ni spremenila nič. Delavci so hitro spoznali, da ne bo bistvenih sprememb v njihovo korist. KID jih je z odpustom prisilila, da so sprejeli njene pogoje. Prav zato so delavci konec leta 1932 sami odpovedali vsiljeno pogodbo, podpis nove pa so zavlačevali v nedogled. Tudi po letu in pol še vedno ni prišlo do sporazuma in podpisa pogodbe. 27. 4. 1934 je delavstvo za nekaj časa zaustavilo delo, šlo protestirat k direkciji podjetja ter ji zagrozilo s splošno stavko.¹⁰ To je bil pravzaprav prvi opozorilni signal za kasnejšo stavko. Pogodba je bila naslednji dan podpisana, a s tem so bile rešene le določene težave. Še vedno jih je ostalo nekaj, ki so bile povod za veliko splošno stavko v letu 1935. V posameznih obratih je namreč prišlo do precejšnje kršitve kolektivne pogodbe in mnogo delavcev je to hitro občutilo. Nekateri vodje obratov so priganjali delavce do popolne izčrpanosti in včasih se je celo zgodilo, da je kdo od delavcev omedlel. Proizvodnja se je v tem času dvignila za tretjino, vendar pa so mezde ostale enake; v primerjavi z delovnimi zahtevami zelo nizke.¹¹ Vodstvo je v pogodbi samo določalo točke, ki so bile v nasprotju z že obstoječo pogodbo, saj ga očitno ni motilo in tudi ne skrbelo, če je pogodba kršena enkrat ali večkrat. Pomembna sta bila dejansko le položaj in ugled vodilnih, ki so bili večinoma Nemci, razen generalnega sekretarja, dr. Obersnela, in šefa martinarne, inž. Rekarja.¹²

Prizadevanja delavskih zaupnikov so bila zaman. Zaradi neuspešnih intervencij delavskih zaupnikov, ki so se trudili uspešno pogajati z vodstvom podjetja, je leta 1934 večkrat prišlo do demonstrativnih prekinitev dela. 21. decembra

9 Kolektivna pogodba, s katero se v smislu 209. člena Obrtnega zakona urejajo službeni odnosi delavstva, zaposlenega v tovarnah KID na Jesenicah in na Javorniku, čl. 6, Zbirka kolektivnih pogodb, JSZ, Ljubljana, 1932, str. 12.

10 Janez Meterc, ... str. 87.

11 Vencelj Perko, ... str. 157.

12 Prav tam, str. 157.

Tako so pozirali javorniški kovinarji v času svoje stavke leta 1935.

so stavkali v obratu za proizvodnjo fine pločevine na Javorniku; prav tako 6. januarja 1935, ko so delavci vodilnim v podjetju zagrozili z novo stavko, če ne sprejmejo nazaj ljudi, ki so jih odpustili. Končno so se prestrašili in ugodili zahtevam, saj so se očitno zbal, da bi delavstvo nastopilo s skupnimi močmi.¹³

Priprave in začetek stavke

Odnosi med delavci in vodilnimi pa so postajali čedalje slabši, kajti Westen je moral zavoljo gospodarskega napredka podjetja tudi nekaj tvegati, in to so bili seveda delavci.

Kršenje kolektivne pogodbe iz leta 1934 je bilo torej eden izmed glavnih virov spora v letu 1935. Na prve pritožbe delavcev je Westen odgovarjal le: »Proizvajajte več, pa bodo zaslužki večji.«¹⁴

Začetek stavke, ki je sledila, je bil vsekakor težak in mučen predvsem za tiste, ki so jo morali organizirati. Glavni delavski zaupnik KID na Savi, Vencelj Perko, in Ignac Kralj kot delavski zaupnik na Javorniku sta bila tista, ki sta se do-

govorila, kako bosta stavko izpeljala in jo tudi legalizirala. V očeh javnosti se seveda nista smela pokazati kot organizatorja stavke, temveč samo kot predstavnika delavcev.

Naloga delavskih zaupnikov je bila namreč predvsem v posredništvu in pomirjevanju,¹⁵ a so vendarle hkrati – kot je razvidno iz opisa njihovih del in nalog – opravljali še druge, zelo pomembne funkcije:

- *»Delavski zaupniki delujejo na zaščito gospodarskih, socialnih in kulturnih koristi delavcev in vseh zaposlenih v podjetju.*
- *Vplivajo tudi na dobre in ugodne odnose med delavci in delodajalci.*
- *Sodelujejo pri sestavljanju in izdelovanju kolektivnih pogodb, skrbe, da se delavci in delodajalci strogo drže vseh pravil, ki jih določa kolektivna pogodba.*
- *Posredujejo med delavci in delodajalci v primeru sporov, ki izvirajo iz delovnega razmer-*

¹³ Janez Meterc, ... str. 87.

¹⁴ Aleksander Rjazancev, ... str. 86.

¹⁵ Poslovník o delovanju delavskih in nameščenskih zaupnikov, Delovanje zaupnikov, čl. 6, Zbirka kolektivnih pogodb, JSZ, Ljubljana, 1932, str. 8.

ja, zlasti pa v onih, ki se tičejo mezd (plač). V primeru, da zaradi takih sporov pride do stavke, morajo delavski zaupniki zahtevati posredovanje državnih pristojnih oblasti.

- Posredujejo tudi pri določanju akordnih tarif, povprečnih in minimalnih zaslužkov v kolikor niso regulirani s kolektivno pogodbo, prav tako pa posredujejo pri deljenju akordnega dela.
- Stremijo za tem, da se v podjetju vzdržuje red in disciplina.
- Podpirajo delavce z nasveti ob izstopu z dela ali odpustu delavcev iz obrata in hkrati stremijo za tem, da se morebitni spori čim hitreje poravnajo.
- Sodelujejo po možnosti pri upravi raznih delavskih humanitarnih naprav (zadrug raznih vrst, raznih društev za medsebojno podpiranje...).
- Vročajo delodajalcem vloge za izboljšavo organizacije dela v podjetjih.¹⁶

V vsakem primeru sta imela torej Perko in Kralj precej dela že pred začetkom stavke, veliko tudi neuspešnega.

Preden so stavko izpeljali, sta Perko in predsednik SMRJ (*Savez metalskih radnika Jugoslavije*) Ivan Čelesnik še enkrat obiskala tehničnega ravnatelja ing. Dostala, da bi se odkrito pogovorili o nastalih konfliktih med delavci in podjetjem. Na žalost ju Dostal ni sprejel; verjetno zaradi že znanih razlogov. Kasneje so imenovani delavski vodje o nameravani stavki obvestili še glavnega tajnika Obersnela, le-ta pa jih je naročil pri generalnem direktorju Nootu, s katerim pa niso našli skupnega jezika. 5. julij 1935 so določili za dan razprave, Noot pa je obljubil le, da bodo že pravočasno obveščeni o reševanju njihovih zahtev. To pa je bila tudi poslednja intervencija pred začetkom stavke.¹⁷

S stavko bi začeli že prej, vendar so se pripravljali na zlet Svobode v Celju 7. julija 1935. Delavci z Jesenic in Javornika so prišli v Celje z vlakom že zjutraj in odšli pozno zvečer. Prireditve so potekale ves dan z raznimi nastopi pihalnih orkestrrov iz vse Slovenije; med njimi je bila tudi

16 Prav tam, *Naloga zaupnikov*, čl. 5, str. 114-115.

17 Vencelj Perko, ... str. 162, *Zlet Svobode v Celju, Slovenec*, letnik LXIII, 9. julij 1935, št. 154, str. 2.

godba SMRJ z Jesenic.¹⁸ Zlet je bil organiziran in podprt s strani marksistov.¹⁹ Prav to je tudi odločilno vplivalo na jeseniško delavstvo, ki je po prireditvi še bolj odločno krenilo v boj za uresničitev svojih zahtev.

Stavka se je torej začela 12. julija 1935. Ob šestih zjutraj je Vencelja Perka zmotil telefon: Ignac Kralj ga je obvestil, da so delavci na Javorniku zaustavili delo in začeli stavkati. Perko je takoj reagiral, kajti vse je bilo že predhodno dogovorjeno, torej je najprej obvestil Rekarja, šefa martinarne, ta pa nemškega direktorja Noota, s katerim so komunicirali le tisti, ki so aktivno obvladali nemški jezik.

Na Javorniku so obiskali vodjo obratov ing. Fischerja, ki je bil nekoliko presenečen ter se je hitro postavil v defenzivno vlogo.²⁰

Potem ko so bili v glavnem obveščeni vsi odgovorni, se je šele začela borba z obeh strani. Delavci so vztrajali pri stališču, da je povod za stavko dalo vodstvo samo. Ostale stvari pa so bile še v zraku. Delavci, ki so delali v nočni izmeni s četrta na petek, so zjutraj ostali v tovarni; skupaj z dopoldansko izmeno, ki je prišla na delo ob 6. uri zjutraj, in popoldansko, ki se jim je pridružila ob dveh popoldne. Tako so bili torej v petek popoldne vsi delavci – skupaj 700 – v tovarni. Iz tovarne ni smel nihče, niti uradništvo. Vse izhode so zastražile ženske, ki so borbena nastopile v prid svojih mož, bratov ali očetov.²¹ Delavci v tovarni pa so počasi začeli z naštevanjem svojih pravic, ki so jim bile v teh letih odvzete. Toda naenkrat so se pred javorniškimi obrati pojavile čete orožnikov, ki jih je poslal ljubljanski ban dr. Marko Natlačen in so poskušale razgnati stavkajoče ljudi. Okrajni načelnik Andrej Bizjak iz Radovljice se je nekako uspel preriniti skozi gručo žensk v tovarno, kjer je na vsak način poskušal prepričati delavce, naj se vrnejo na delo in opustijo zahteve, ki da niso smiselne. Ob tem jim je tudi grozil: »Pazite, če bomo morali to noč tu pre spati, jo boste drago plačali!«²²

Po daljšem razgovoru z glavnimi delavskimi zaupniki je komisar Bizjak le-tem naročil, naj

18 *Zlet Svobode v Celju, Slovenec*, letnik LXIII, 9. julij 1935, št. 154, str. 2.

19 Priloga »Zlet Svobode v Celju 7/VII 1935«, *Delavska politika*, letnik LX, 6. julij 1935, št. 53, str. 3.

20 Vencelj Perko, ... str. 164.

21 *Stavka na Javorniku, Slovenec*, letnik LXIII, 14. julij 1935, št. 159, str. 3.

22 Vencelj Perko, ... str. 167.

Stavkajoče kovinarje nagovarja delavski zaupnik, Ignac Kralj, leta 1935 v železarskih obratih na Jesenicah.

skličejo vse delavstvo in jih pozovejo, naj se vrnejo na delo. Ker je bila ena od nalog zaupnikov tudi ta, da pomirjajo situacije med delavci in delodajalci, so morali storiti, kar jim je Bizjak naročil. Delavci so se na njihove pozive burno odzvali, kajti v hipu so pomislili, da so njihovi zaupniki prestopili na stran vodstva podjetja. Na delo pa se seveda niso hoteli vrniti. Tak nastop delavcev pa je bil pravzaprav dobrodošel za zaupnike, kajti tako so kasneje lahko še bolj ostro nastopili proti podjetju in za svoje zahteve.

Začetek pogajanj in razširitev stavke na Jesenice

Glavni tehnični direktor Dostal je zahteval pogajanja na nevtralnem območju, na občini ali pa v osnovni šoli, medtem ko so delavci želeli to opraviti v tovarniški pisarni.

Glavne delavske zahteve so bile:

- ureditev plač
- ureditev nedoločenih cagljev, vijačnega železa
- priznanje obratnih zaupnikov in organizacijskih zaupnikov
- vprašanje novega delovnega reda
- vrnitev reduciranih in kaznovanih na delovna mesta
- zvišanje plač v mehanični delavnici ...

Vseh zahtev, predloženih direkciji, je bilo 18.²³ Z uradno predložitvijo delavskih zahtev vodstvu podjetja je bila stavka legalizirana.

Pogajanja so se začela 13. julija dopoldne, udeležili pa so se jih sreški načelnik, dr. Vrečar, ki je bil prav tako proti delavcem, saj je ravno on poslal Bizjaka z namenom, da konča začeto stavko, glavni tajnik Obersnel in še nekateri drugi. Dopoldanska pogajanja so bila v glavnem neuspešna. Popoldne so se pogajanja nadaljevala v osnovni šoli na Koroški Beli. Tokrat je prišel na razgovore še predstavnik SMRJ za Slovenijo Franc Leskošek, prisotni pa so bili tudi dr. Obersnel, ing. Dostal, 16 delavskih zaupnikov ter še Avgust Praprotnik kot podpredsednik KID. Leta je med svojim govorom stavkajočim zameril, da v protestu sodelujejo tudi ženske in cinično izjavil: »Baba je za k šparhetu (štedilniku) in za v španpet (posteljo)!«²⁴

V času pogajanj so delavski zaupniki obiskovali delavce in jih bodrili; delavci so se dobro držali, nastopali so zelo enotno, bili so zares »kompaktni.«²⁵

23 Stavka na Javorniku, Slovenec, letnik LXIII, 14. julij 1935, št. 159, str. 3.

24 Vencelj Perko, ... str. 168.

25 Glej opombo št. 23.

Odnos med delavci in KID pa se je vedno bolj zaostroval tudi na Savi, kar je pripeljalo do tega, da je 15. julija prišlo do velike stavke tudi na Jesenicah. Tam je kar 2000 kovinarjev stopilo v stavko, da bi tako izkazali solidarnost z javorniškimi kolegi. Kršitev delovne pogodbe je bil povod za splošno stavko, ki je izbruhnila ob dveh popoldne. »Vsa jeseniška javnost je na strani stavkajočih. Če podjetje ne bo po nepotrebnem ostrilo situacije, bo spor kmalu zglajen. Krivdo tega spora nosi podjetje in ono mora to popraviti.«²⁶ V časopisu *Delavska politika* so solidarizirali z delavstvom in zapisali, da je stavkajoče delavstvo upravičeno pričakovalo moralno podporo, in to ne samo od javnosti, ampak tudi od oblasti. Zato pa da so tudi posegli po skrajnem sredstvu za izpolnitev svojih najosnovnejših pravic.

Pogajanja še niso obrodila sadov, prebrali so sicer zahteve delavstva, a so jih pustili »odprta«. Pogovorov se je udeležilo tudi 41 članov delavskega parlamenta, zaupniki oblasti in podjetja. Prišel je tudi generalni direktor Noot, ki je pristavil nekaj besed; ozračje je bilo dokaj ugodno, vendar napredka v pogajanjih še ni bilo.²⁷

KID je bilo precej težko ugoditi vsem zahtevam, ki jih je postavilo delavstvo. V svojo obrambo so vodilni zato predložili časnikoma *Slovenec* ter *Delavska politika* svoje mnenje in obrazložitev stavke, ki se je začela 12. julija 1935.

»Vsej javnosti: Delavstvo naših železarskih obratov na Jesenicah in na Javorniku je pristopilo v stavko. Stavka je izbruhnila dne 12 t.m. na Javorniku, ob 6.00 uri zjutraj, brez vsakršne napovedi. - Zahteve stavkajočih, ki so bile sporočene ravnateljstvu šele popoldne, se opirajo deloma na nesoglasja v tolmačenju kolektivne pogodbe, deloma terjajo povišanje sedanjih pogodbenih mezd. Pogajanja s stavkajočimi niso imela uspeha, čeprav je bilo podjetje pripravljeno urediti vsa sporna vprašanja iz kolektivne pogodbe s kompromisom pri razsodišču ali rednem sodišču in proučiti predlog povišanja posameznih mezd toda šele po tem, ko bi se obnovilo redno obratovanje. Ko so pogajanja še trajala, so se priključili stavki dne 15 t.m. tudi jeseniški kovinarji.

Širijo se glasovi, da je stavkovno gibanje nastalo zaradi tega, ker je podjetje hotelo znižati pogodbene mezde. Te vesti so neresnične. Podjetje

mezd ni znižalo in tudi ni imelo tega namena. Mezde, ki se pri nas izplačujejo, so razmeroma visoke, morda najvišje v Jugoslaviji. Višina zasluzka se v zadnjih letih ni zmanjšala, ampak povečala. Povprečni delavski zaslužek na 8 ur dela je znašal v naših železarskih obratih npr. v juniju 1932. leta 53 din., meseca junija 1935 pa 61 din.; pri čemer so vštete tudi ženske in mladoletni delavci. Strokovni delavci v posameznih oddelkih podjetja zaslužijo tudi po 60 do 100 din na dan. (...) Podjetje ve, da je večina njegovega delavstva voljna delati in da je razmeroma manjša skupina dobro organiziranih hujšakačev po znanih metodah dovedla večino v dosedanji položaj, ki postane za podjetje in za delavstvo prav lahko usodno.

Podjetje apelira na uso objektivno javnost, uaj se ne da varati po lažnih vesteh in naj ohrani tako podjetju kakor delavstvu, ki je voljno delati, vse svoje simpatije in mu nudi s tem moralno pomoč.«²⁸

S tem apelom je bilo zaključeno pojasnilo KID javnosti, ki pa si je seveda ustvarila svojo sliko o situaciji stavkajočih; ljudje so večinoma sočustvovali z delavci.

Vodstva delavskih strokovnih organizacij so se naposled združila in tako formirala VMO (Vrhovni medstrokovni odbor), v katerem sta bila po dva zastopnika vsake strokovne organizacije, in sicer SMRJ, JSZ, NSZ.²⁹

Tudi VMO je slovenskim časnikom poslal svoje pojasnilo o vzrokih in zahtevah stavke, njegov namen pa je bil javnosti bolj objektivno razložiti položaj v jeseniškem delavskem revirju.

Pojasnilo VMO-ja z dne 16. julija 1935 se je glasilo takole:

»Po dolgi, skoraj 3 mesečni borbi je delavstvo lansko pomlad sklenilo s KID kolektivno razmerje med njo in delavci. Pogodba je šla celo v tisk in dogovorjen je bil način kako naj se urejajo vsi nesporazumi v posameznih določilih te pogodbe kakor tudi vse izpopolnitve in dodatki k pogodbi. Toda kršitve kolektivne pogodbe so se s strani podjetja kar naprej kršile, predusem letos.

Zastopniki podjetja so začeli s spremembami dela in organizacijske zaupnike na intervencije

26 2000 kovinarjev stopilo v stavko, *Delavska politika*, letnik X, 17. julij 1935, št. 56, str. 2.

27 Jesenice stavkajo, *Slovenec*, 16. julij 1935, LXIII, št. 160, str. 2

28 Stavka v obratih KID na Javorniku in Jesenicah, *Od KID naslednje pooblastilo*, *Slovenec*, letnik LXIII, 17. julij 1935, št. 161a, str. 1.

29 Vencelj Perko, ... str. 173.

letos pa kar vedno bolj odklanjati in se jih izogibati ali celo prezirati delavske zaupnike in tudi člane strokovnih organizacij. Vse, tudi pismene intervencije niso pomagale. Napetost je rasla iz meseca v mesec zlasti, ker so se kršitve vedno bolj množile. Posebno številne so bile kršitve na Javorniku, kjer so še posebno prezirali delavske zaupnike. Tudi protesti na inšpekcijo dela in vse druge merodajne oblasti niso imeli nobenega uspeha. Zato je delavstvo prijelo za zadnje orožje stavko 12 t.m. Delavstvo je postavilo 18 točk za razpravo, ki jih razdelimo v naslednje točke:

- Priznanje delavskih zaupnikov in organizatorjev;
- Sprememba delovnega reda in ureditev zaščitnih zdravstvenih naprav v obratih;
- Odstranitev onih slučajev, kjer je podjetje kršilo in povrnitev škode delavcem, ki je s tem nastala;
- Obravnava o številnih predlogih, ki jih je delavstvo postavilo v smislu 15. člena kolektivne pogodbe kot njeno izpolnitev in dodatek že pred več meseci in o čemer podjetje proti predpisani kolektivni pogodbi ni hotelo razpravljati in končno ureditev posledic stavke.

Zastopniki podjetja so se stalno izmikali rešitvi jedra stvari in so odklanjali nadaljnje razprave kakor tudi udeležbo tozadevnih obratnih ravnateljstev pri pogajanjih. Govorili so, da bodo razpravljali, ko bo obratovanje tovarne spet v polnem teku. Delavski zaupniki so uvideli, da ne bodo mogli rešiti na sobotnih in ponedeljkovih pogajanjih ničesar zato stavke niso mogli ustaviti.

Delavstvo na Savi je useskozi sledilo simpatijam javorniškem delavstvu, ker je bilo enako prizadeto.

V ponedeljek je bil prepovedan 3 delavcem (posojeni na delo v Javorniku) vstop v savsko tovarno. Popoldne pred 2. Uro pridejo žene pred vhod v savsko tovarno, vendar pričakajo jih orožniki, ki jih odganjajo nazaj. Že pred 2. Uro je zasedlo orožništvo vse dohode in zavračalo delavstvo, ki je prišlo na delo ob 2. uri. Tako se je pridružila še dopoldanska izmena in tudi nočna (3.).

Tako počiva delo na Javorniku in Savi popolno, v obratih vladata red in zaupanje v pravičnost svojih zahtev. Vsa javnost solidarizira z delavci. Jeseniški in javorniški pridobitni sloji so v javen dokaz svoje solidarnosti z delavci celo proglasili za danes popoldne 6-urno solidarno stavko in sklicali za četrtek javno protestno zborovanje. Nastaja tudi veliko nesporazumov med delavci in tovarno zaradi tega ker je veliko obratnih ravnateljstev tujcev in ne tolmačijo pravilno

zakonov, ki so napisani v kolektivni pogodbi v slovenskem jeziku.

Opozorili so še, da je podjetje vedelo že nekaj mesecev za zahteve delavcev, kajti po nekaterih obratih jim niso plačevali tako kot je bilo določeno v kolektivni pogodbi, ampak dejansko brez razprave znižali mezde. Delavstvo želi le izpolnitev 15. člena pogodbe brez kršitev. Mezde si je delavstvo težko pridobilo in si jih pravično zasluži.

Starostno zavarovanje pa si je po dolgih borbah in razpravah pridobilo z zakonom o bratovskih skladnicah, ne pa po posebni zaslugi KID-a.

Energično odklanjajo predvsem dejstvo o hrjaskačih iz podjetja, ker stoji delavstvo kot en mož za svojimi izbranimi zaupniki.

Vse delavstvo KID je dela voljno, vendar zahteva predvsem spoštovanje zakonov kakor tudi medsebojno obstoječih dogovorov s podjetjem.³⁰

Do takrat, ko sta obe pojasnili prispeli v javnost, so se organizatorji stavke in zastopniki podjetja še vedno ukvarjali s točkami, ki so predstavljale predmet spora. Stavka je zdaj prišla tako daleč, da je bilo podjetje skoraj prisiljeno nekaj ukreniti in se o nadaljnjih rešitvah odkrito pogovoriti.

17. julija 1935 so stopili v solidarnostno stavko tudi jeseniški obrtniki in trgovci in s tem pokazali sočustvanje z vsem delavstvom na Jesenicah in Javorniku.³¹ Istega dne je bil sklican sestanek med predstavniki podjetja in VMO-jem. Navzoča sta bila oba glavna delavska zaupnika z Javornika in Jesenic, Kralj in Perko, ter predstavniki podjetja. Po daljšem pogovoru so slednji privolili v 24-urno podaljšanje ultimata delavcem, naj zapustijo tovarno. Kmalu zatem pa so se v prostorih Kazine na Savi začela obnovitvena pogajanja. Glavne točke za razpravo so bile tri. K tretji so dodali vrsto podtočk, ki so zadevale najbolj sporne točke člene kolektivne pogodbe.³²

Najtežje v času stavke je bilo delavcem

Tisti, ki so najbolj občutili trajanje in posledice stavke, so bili kajpak delavci in njihove družine. Sami so morali prestatati te »nedelavne dni«, ki so jim po eni strani prinesli novo upanje za priho-

³⁰ Stavka na Jesenicah in Javorniku, Pojasnilo delavstva, Slovenec, letnik LXIII, 18. julij 1935, št. 162, str. 2.

³¹ Pojasnilo delavstva VMO, Delavska politika, 20. julij 1935, leto X, št. 57, str. 2.

³² Janez Meterc, ... str. 88.

³³ Stavka na Jesenicah in Javorniku, Slovenec, LXIII, 18. julij 1935, št. 162, str. 2.

dnost, po drugi pa trpljenje in stisko zaradi rapidnega slabšanja življenjskih razmer.

Žene, mladoletniki in bolni delavci so lahko odšli domov, medtem ko so drugi ostali v tovarni in kar tam tudi jedli in spali. Spali so na deskah, železnih ploščah ter drugih trdih predmetih.³³

V času pogajanj so prihajali k delavcem njihovi zaupniki in jih sproti obveščali o razmerah in uspehu stavke.

Kulturni društvi Svoboda z Javornika ter Enakost z Jesenic sta prirejali razne prireditve, kjer so med drugim peli narodne, borbene in delavske pesmi. S tem so tudi na nek način dajali moralno podporo tistim, ki so upali na izboljšanje delovnih in življenjskih pogojev.

Končna pogajanja in zaključek stavke

Zaključna pogajanja so bila 17. in 18. julija v Kazinski dvorani na Jesenicah. Prisotni poleg Barage so bili še glavni ravnatelj Noot, tajnik dr. Obersnel ter 6 zastopnikov delavskega akcijskega odbora na Jesenicah.³⁴

Nekatera pogajanja so potekala tudi še dopoldne 20. julija, ko so razpravljali še o dveh spornih zahtevah delavcev, in sicer:

1. o pribitku tesarjem ter
2. o težki progi (*»nadomestne mezde med vročinskim odmorom, opredelitev med reparaturnimi in nadomestnimi mezdami, poskusno valjanje, spor v pogledu razlike pri 13-ih vagonih izdelka, spor zaradi dveh mož pri škarjah«*).³⁵

Komisija, ki je bila na Javorniku določena za ugotovitev nekaterih pomanjkljivosti v tovarni, je ti dve točki rešila ugodno za delavstvo. Popoldne ob 16. uri se je nadaljevala glavna razprava. Na njej je sodelovalo 26 zastopnikov, od tega 12 zastopnikov lokalnih delavskih organizacij, 2 glavna delavska zaupnika, 4 zastopniki delavskih centralnih organizacij, 4 zastopniki podjetja, 2 zastopnika delavske zbornice, 1 zastopnik

inšpekcije dela ter 1 zastopnik oblasti. Obravnavali in sprejeli so naslednje zaključke:

1. točka: Predlogi javorniške komisije so odobreni.
2. točka: Tovarna ne bo izvajala nikakršnih sankcij zaradi stavke ali zasedene tovarne, razen v primeru tistih, ki so se fizično lotili nameščenecv podjetja, pa še to samo, če bi jih obsodilo sodišče.
3. točka: Kar zadeva obnovitev obratovanja in začetek dela, je bilo sklenjeno, da bo delavstvo takoj po podpisu pogodbe in po pregledu obratov začelo redno delati. Najkasneje v štirih tednih mora biti vse podjetje v polnem obratovanju in zaposleni vsi delavci. Če bi kakšen obrat v štirih tednih ne mogel začeti z vso posadko, se bo obratovanje izvajalo izmensko. Tako, da bo vsak čas zaposlen drugi del delavcev in se bodo lahko vsi delavci izmenjali pri delu.³⁶

Glede na način dela se tako delo lahko ponekod začne že v ponedeljek ali torek, v nekaterih obratih, kjer morajo več dni kuriti peč, pa v petek.

Po končanih pogajanjih so delavski zaupniki odšli poročat delavcem o uspehu stavke. Po dolgi obrazložitvi je delavstvo sprejelo odločitev oziroma sklepe konference. Delavci so naposled sklenili očistiti tovarno in jo izročiti posameznim obratovodjem, nakar so ob enih ponoči mirno zapustili obrate.

Zastopniki delavcev so potem odšli podpisat pogodbo oz. sporazum. Ob 1.30 uri zjutraj ga je podpisalo 24 od 26-ih zastopnikov.

Stavka je bila torej zaključena 20. julija 1935 ob devetih zvečer. Glavno zaslugo za doseženi sporazum na Jesenicah in Javorniku si je pridobil inšpektor Baraga, ki je predsedoval pogajanju med delavskimi zaupniki, zastopniki oblasti in podjetja.³⁷

Čeprav čisto vse zahteve niso bile odobrene, jih je bil velik del kljub temu rešen v prid delavcev. Med drugim se je KID obvezala, da bo v razpravo predložila predlog o novem delovnem redu, ki so ga uradno podpisali šele dobrih šest mesecev kasneje. Sam delovni red pa je vseboval naslednje točke:

³³ Vencelj Perko, ... str. 174.

³⁴ Konec stavke v obratih KID, Slovenec, 21. julij 1935, LXIII, št. 162a, str. 1.

³⁵ Faksimile s pogajanj-podnaslov: »KID je morala naposled popustiti in izpolniti večino delavskih zahtev«, Jeseniški zbornik III, Jesenice, 1975, str. 193.

³⁶ Obvestilo VMO vsemu delavstvu in javnosti, Delavska politika, 24. julij 1935, leto X, št. 58, str. 2.

³⁷ Konec stavke v obratih KID, Slovenec, 21. julij 1935, LXIII, št. 162a, str. 1.

Veliko zborovanje stavkajočih kovinarjev na Jesenicah 15. julija 1935. Zbrani so pred vhodom v železarno.

- »1. Sprejemanje na delo
2. Kako se delavci uvrščajo in zaposlujejo
3. Delovni čas, delovni dnevi in odmor
4. Obračunavanje in izplačevanje zaslужka
5. Pravice in dolžnosti nadzorstvenega osebja
6. Zavarovanje za primer bolezni in nezgode ter onemoglosti, starosti in smrti
7. Ravnanje z orodjem in z delovnimi pripravami
8. Obča pravila o vedenju delavcev
9. Kazni
10. Odpoved
11. Predčasni odpust in predčasni izstop
12. Izpričevala o zaposlitvi
13. Izpraznitev stanovanja
14. Delavski zaupniki
15. Obveznost delovnega reda»³⁸

Borba se je tako končala, vendar ne za večno. VMO je poudaril, da morajo biti, kadar bo potreba, pripravljene na novo borbo.³⁹ »Zaradi tega se morate še bolj oprijeti svojih strokovnih organizacij, katerih moč in potrebo smo, če še nikdar prej, zdaj spoznali in jih utrdili, da bodo lahko v

prihodnje še bolj branili interese in pravice vseh nas.«⁴⁰

Glavni zaupnik s Save, Vencelj Perko, in predsednik SMRJ, Ivan Čelesnik, sta bila naslednje dopoldne v tovarni, kjer sta tudi uradno predala tovarno oz. obrate obratovodjem in mojstrom ter od njih dobila zagotovilo, da je vse v redu s stroji in da vse druge tovarniške naprave funkcionirajo normalno.

»Solidarnost je tekoči teden pokazala svojo moč in silo. Zaradi tega jo utrdimo še za naprej in to z delom in ojačanjem strokovnih organizacij. Zatorej se vsi v strokovnih organizacijah kar najboljše pripravimo za sigurnost v bodočnosti!«⁴¹

Zaključek

Burna in odmevna stavka jeseniških in javorjniških kovinarjev se je tako končala. To je bila le ena izmed mnogih borb delavskega razreda, ki si je poskušal izboriti svoje pravice. Vsekakor je v tem primeru pripomogla tudi podpora delavskih strokovnih organizacij oziroma pomoč

³⁸ Delavski red za fužine KID na Jesenicah in Javorniku, 15. 2. 1936, Zadrúžna tiskarna v Ljubljani, Jesenice, 1936.

³⁹ Obvestilo VMO vsemu delavstvu in javnosti, Delavska politika, 24. julij 1935, leto X, št. 58, str. 2.

⁴⁰ Prav tam, str. 3.

⁴¹ Prav tam, str. 3.

glavnih delavskih zaupnikov, ki so stavkajoče podpirali in jih usmerjali.

Delavci sami so se težko poenotili in družno nastopili proti vodstvu, če za njimi ni stal še nekdo, ki je prislulnil njihovim težnjam in prevzel nalogo v reševanju težav ter tako uskladi razmerje med delavci in delodajalci. Odnos med temi je eden izmed ključnih dejavnikov za razumevanje in usklajevanje ciljev na obeh straneh. V 30. letih dvajsetega stoletja so bili takšni odnosi pri nas še precej neuravnovešeni. Delavski razred kot podrejen element je včasih moral prilagoditi svoje želje, če je hotel obdržati zaposlitev.

Ljudje so pač počasi, skozi stoletja spoznavali, kako nastopiti v primeru nezadovoljstva, ki ga povzročajo nizke mezde, slabi delovni pogoji, kršenja kolektivne pogodbe, neprimerno ravnanje z delavci itd. Ugotovili so, da se v takem primeru mora poseči po zadnjem orožju: stavki. Toda, kot smo videli tudi v tem primeru, je uspeh stavke vedno vprašljiv in odvisen od mnogih dejavnikov.

Zusammenfassung

STREIK - DER EINZIGE AUSWEG FÜR DIE METALLARBEITER VON JESENICE UND JAVORNIK IM JAHR 1935

Das Eisenhüttenwerk in Jesenice und Javornik war bereits seit dem Beginn des 20. Jahrhunderts gut entwickelt, da der damaliger Eigentümer, die Krainerische Industriegesellschaft, in den Jahren 1889/90 das neue Hüttenwerk sowie ein Stahlwerk errichtet hatte.

In den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts erreichten die Folgen der Weltwirtschaftskrise auch Slowenien. Daher versuchten die Eigentümer von Unternehmen, die zu einem Großteil Ausländer waren, die Umstände auszunützen und die Produktion in den Betrieben möglichst zu steigern.

1929 kam der Großindustrielle August Westen in die Krainerische Industriegesellschaft, kaufte die Aktien der Betriebe von Javornica und Sava und übernahm eine führende Stelle im Unternehmen. Die Industrie in diesem Gebiet bedeutete eine wirkliche Herausforderung, denn das damalige Königreich Jugoslawien war noch sehr agrarisch geprägt. Westen zog großen Nutzen aus dem Stahlmonopol in Jesenice.

Mit der neuen Führung kamen auch technische Veränderungen, einschließlich dem Ausbau neuer Betriebe. Die Arbeitsleistung und die Rentabilität stiegen bald, denn mit den moderneren Maschinen konnten die Arbeiter besser und schneller arbeiten. Doch eine Folge davon war, dass der Bedarf an Arbeitskräften sank. Für das Unternehmen bedeutete dies größere Gewinne und bessere Wirtschaftsbedingungen. Seit dem Jahr 1930 erfolgten in schnellem Tempo technische, wirtschaftliche und belegschaftsmäßige Veränderungen.

Gleichzeitig wuchs die Unzufriedenheit der Arbeiter. Daher versuchten sie mit Hilfe von Vertrauensleuten die Situation auf Basis eines Kollektivvertrags zu regeln. Doch der neue Kollektivvertrag bewirkte keine Verbesserung, die Zustände verschlechterten sich sogar. Die Verletzung der Kollektivvertragsbestimmungen und die Führung, die den Vertrauensleuten der Arbeiter zu wenig Gehör schenkte, waren die Hauptursachen für den Generalstreik.

Nach Ausbruch des Streiks verteidigte jede Seite ihre Standpunkte. Das Unternehmen, die Krainerische Industriegesellschaft, bestritt kategorisch den Vorwurf, es habe den Arbeitern eigenmächtig die Löhne gekürzt. In den Zeitungen *Slovenec* [Slowene] und *Delavska Politika* [Arbeiterpolitik] wurden die Löhne der einzelnen Arbeiter detailliert angeführt. Die Arbeiter beharrten auf ihren Forderungen. Sie wollten nicht nur eine Erhöhung der Löhne erreichen, sondern auch Verbesserungen der Arbeitsordnung und des betrieblichen Gesundheitsschutzes, die Anerkennung der Vertrauensleute usw.

Die Verhandlungen dauerten bis zum 20. Juli 1935, als die Mehrheit der vorgebrachten Arbeiterforderungen erfüllt wurde. Unter anderem wurde auch eine neue Arbeitsordnung festgelegt, die nach sechs Monaten in Kraft trat. Einige Fragen blieben aber offen. Die Fachorganisationen und die Vertrauensleute betonten gegenüber den Arbeitern, dass man im Falle eines neuen Streiks einheitlich auftreten muss, um Forderungen leichter durchzusetzen. Denn auch nach dem Sommer 1935 kam es zu Streiks in Jesenice und Javornik.

Helena Janežič

TO BLE SO LJUBEZNI, KU ZDEJ JIH VEČ NI

Primorska, začetek dvajsetih let prejšnjega stoletja. Krvava vojna leta so za sabo pustila opustošenje na že tako raskavi in kamniti zemlji, telesa in duše Primorcev so bile še vse razbolene od morije. Življenje med kamnitimi zidovi in oborami je bilo težko, a vinogradi in njive so rodile vsako leto zavoljo žuljavih in zgaranih slovenskih rok.

Slovenci na Primorskem so se po koncu vojne znašli v še posebej nezavidljivem položaju. Z državno mejo so bili ločeni od matice in izpostavljeni vedno hujšim raznarodovalnim pritiskom. Italijanska vojska, ki je zasedla ozemlje do meje, določene z londonsko pogodbo leta 1915, ni mogla odkrito nastopati proti slovenskim civilistom, ki so se nadejali, da bodo prišli pod okrilje novonastale države Jugoslavije. Zato je Italija uporabila politične sile, fašiste, ki so aprila 1919 v Trstu ustanovili svoje gibanje, naslednjega pa v Gorici leta 1920.

Orodje pri pokoravanju in ustrahovanju Slovencev so bile oborožene fašistične napadalne enote. Te so divjale po Primorski vse do leta 1921, dokler z rapalsko pogodbo ni bila dokončno določena meja med Italijo in Jugoslavijo.

Tolpe črnosrajčnikov so požigale slovenska društva, ljudem vsiljevala piti ricinus ter uničevala privatno slovensko lastnino. S formalno priključitvijo ozemlja Italiji in uzakonjenjem fašizma na oblasti so se pritiski na slovenski živelj le še stopnjevali.

Temu so se pridružili še gospodarski dejavniki in posledica so bile številne migracije. Sprva izobraženstva in uradnikov, vedno bolj pa je z rodne grude bežalo tudi kmečko prebivalstvo. Izsledovali so se v Jugoslavijo, druge evropske države, Južno Ameriko in tudi v ZDA. Za sabo so puščali družine, žene, otroke, starše, brate, s sabo pa nesli težo bolečine ob dejstvu, da se v take razmere ne morejo več vrniti.

Vsak človek je otok, ki nosi svojo zgodbo in pričujoča zgodba o Ivanu Bizjaku iz male primorske vasice Osp je le ena od mnogih, ki govorijo o novem začetku tam daleč onkraj luže.

Ivan sreča ljubezen svojega življenja

Ivan Bizjak, ki ga uradni dokumenti imenujejo Giovanni Bizjak ali tudi Biziak, se je rodil 14. septembra 1894 kot tretji otrok Petra in Ane, doma iz Ospa. Pri hiši je bilo osem otrok, sami sinovi. Osem parov krepkih rok, ki jih je usoda raztepla po svetu. Ko se je začela svetovna morija, so Ivana vpoklicali v vojsko. Takratna država Avstrija, ki ji je pripadal, ga je poslala na tuja bojišča, koder so ga ob koncu vojne zajeli Italijani in ga internirali na Sardiniji. To so bila leta, o katerih menda ni hotel kaj dosti govoriti, dejstvo pa je, da je bil ob izpustu grozovito razočaran, saj se je iz italijanskega ujetništva vrnil v državo, ki so ji sedaj vladali – Italijani. Doma ni bilo dela in na majhni kmetiji tudi ne prostora za vse brate, italijanski škorenj pa je vse bolj nasilno stopal v vsakdanjik primorskih Slovencev. Ivan ni prav dolgo tuhtal. Mrzlega zimskega jutra leta 1921 je zakoračil v Trst in si kupil karto za »šif«.

Seveda ni bilo vse tako enostavno, saj so Združene države, kamor se je bil namenil, že začele omejevati priseljevanje. Leta 1917 so po več kakor dvajsetih letih od predlaganja sprejele zakon, ki je od izseljencev zahteval dokaz pismenosti, leta 1921 pa je bila sprejeta lista o priseljevanju, znana kot prvi kvotni zakon. Prizadela je predvsem priseljence iz vzhodne in južne Evrope, natančno pa je določala, kakšno število novih priseljencev iz posameznih držav sme sprejeti obljubljen dežela. Kvotni zakoni so se z leti le še zaostrovali.

Ivan se je po pridobitvi dovoljenj in po urednih formalnostih vkrcal na ladjo za New York 16. februarja 1921.

Med njegovimi dokumenti so ohranjeni tudi zapiski, ki si jih je delal med potjo, a so precej suhoparni. Zapisoval si je le gola dejstva in tudi prihod v New York ga ni posebej navdušil. Mesto je sicer za Slovence pomenilo le prehodno postajo, saj tu ni nastala nobena slovenska kolonija, v glavnem pa so vsi z navdušenjem opisovali prvo srečanje z ameriško celino.

Kot je razvidno iz zapisa, se je konec marca Ivanovo potovanje zaključilo v Yankeeju, rudarskem naselju prav blizu mehiške meje v ameriški zvezni državi Nova Mehika. Tu je že nekaj časa živel njegov stric in delal v rudniku. Malodane puščavske razmere in kaktusi ter ostalo rastje,

7 Nov 16. februarja letov 1921. ^{prinesel sebi v Raton} § 12.
 sem v odšel iz Riston, s pomočnikom
 Kolumbijem
 v parustomisce Proklinjari New Yorku.
 smo odšli na 12 ^{morcev} morcov, in smo ostali
 na sifu do 25 morcov.
 25 marca zvečer sem šel na vlak, in
 sem se vozil 4 dni do Ratonov v Raton
 sem prišel 29 marca. jutro potem
 sem se peljal v Founkee.
 Doyle Swann

kot ga poznamo iz »kavbojk«, so postali Ivanova stvarnost. Večino svetlega dela dneva je preživel pod zemljo v »majni«,¹ kot imenuje rudnik ter med »ratoni«, kakor se po mehiško reče podganam. Po njih je dobilo ime tudi večje mesto Raton v bližini.

Časa za zabavo in spoznavanje možnih življenjskih sopotnic ni bilo prav veliko, zato pa so bili tisti redki prosti trenutki toliko bolj dragoceni. Slovenci so se radi družili med seboj in na eni nedeljskih veselic je Ivan zagledal dekle, za katero je vedel, da bo njegova žena.

To je bila sedemnajstletna Mici, po novem Mary, ki je s svojo materjo, bratom in sestro kot štirinajstletna sledila očetu v novi svet. Le-ta je s škofjeloških hribov odšel s trebuchom za kruhom, saj se doma trgovanje z lesom ni več izpla-

čalo. Po nekaj letih trdega dela je ustvaril pogoje za prihod ostalih družinskih članov.

Ko je prišlo pismo iz Amerike, je njegova žena prodala obubožano kmetijo v Poljanski dolini nad Škofjo Loko, zapakirala kovčke in se s tremi otroki podala na dolgo pot čez ocean. V Yankeeju sta jo čakala mož in borna hišica, kar je moralo biti dovolj za nov začetek.

V tem malem rudarskem mestecu sta se spoznala Ivan in Mici. Ona še ni dopolnila osemnajst let, on pa je štel že skoraj trideset pomladi. Po nekaj bežnih srečanjih in nekaj spregovorjenih besedah je usoda hotela, da je Ivan dobil delo v nekaj ur oddaljenem Dawsonu. V času od preselitve pa do njune poroke so nastala prelepa pisma, ki jih je Mary hranila vse do svoje smrti. Med njenimi stvarmi jih je nato našel sin John, s čigar dovoljenjem jih sedaj tudi objavljam. Ohranjena so le Ivanova pisma, namenjena Mary v času od 7. januarja 1924 pa do maja istega leta, ko sta stopila v zakonski stan.

¹ Ivan že uporablja angleške besede, kot je majn za rudnik (angl. mine), vendar jih zapiše tako, kot jih sliši.

PISMA

Dragoj. punčka...
 Dawson, 13. 3. 1927.

Porokov. Gaim je, tatkoj v porvi besedi, in sicer naj Gubbe, tudi slane, sem volobit toje por-
 vno, torej zglede slike, seti se enkrat srčno
 zoh volin, in slikar sem zelo slopoda.

Kov. pa se bol vesel bi bil če bi ti vedel.
 A vsaj se nohce navišiti, torej japosil bi

Je se inoas slo. mi. poble se ena
 co ne celo vsaj vol. papa, olo, toka slo. bom
 te videl celo pa. porovin se ne vsilit
 ker ti toko. jusem, Seolaj ko. priolem iz
 majne in. avocer, prej ko. grem s. port
 jo. poy. leglam, in. ticer, ne samo. enkrat.

Torej nitem gotov za porit no-
 ganki in. tudi. no. v. Porton, ce. pa
 bom vslicajin. javisel. tibern. telefona
 Ce. pa. j. priolem. ali. ne. j. priolem
 moje. srce. je. volina. isto. porvi. krat
 ko. j. priolem. si. bom. urel. par. olain

»Draga punčka...«, 13. 3. 1924

Dawson 7. 1. 1924

Mici.

Ti si prva punca, koja se dopade mojmu srcu in sicer radi Tvojga blagega srca in Tvoje ponižnosti za kar Te ne moram drukče klicati kot preljuba mi rošca.

Sinoč sem prišel sem na Dawson in dans sem že delal, misli so pa ostale na Janki² in se mi zdi že dolg čas in že spet mislim kedaj spet pojdem na Janki.

Tvoje sladko pisemce sem prejel že sinoč ker me je zelo zanimalo kaj si pisala. Torej me zelo razveselilo in se Ti zanj iz srca zahvaljujem po pismu sem prepričan da si bol naprednega značaja kod sem si jast mislil na prvi pogled.

Micka do danes Ti jaz še nisem izrazil moje ljubezni. Prvikrat ko se spet vidimo Ti odkrijem moje srce. Jaz sem pripravljen vsak čas žrtvovat vse kar mi je mogoče Zate. Kod sem Ti rekel pred odhodom da se pomenite s tvojimi starši in mi takoj pišeš njihovo mnenje kako in kaj oni mislijo in mi piši kako ti misliš.

Prosil sem te tudi, da prideš sem na Dawson v nedelo. Torej če Ti je le mogoče pridi in mi boš osebno kaj povedala. Jast sem rekel Novaku, da Vas pelje on kar bom mu jast plačal kar bo stroškov. Torej prosi starše da Te pustijo in tudi Tvoja sestra lahko pride s Teboj. Tvoji starši so lahko brez skrbi radi Tebe. Jast želim da prideš sem le toliko da boš vidla Dawson in da boš se tudi nekoliko razveselila tukaj. Tukaj kamor stojim jast so dobri in pošteni ljudje. Torej tudi jas prosim tvojga očeta in mamo da te spustijo prid sem. Potem pridem jast lahko na Janki in Ti pošljem tisočere srčnih pozdravčkov in pol...

Sem in ostanem istega mišljenja John Bizyak³ Srčen pozdrav staršem in celi družini.

Prosim odpiši hitro. Nasvidenje in pridi sem jast Te čakam. Ivan

Dawson 30. 1. 1924

Mici!

Ravno sedaj sem prejel Tvoje pismo najlepša Ti hvala zanj. Veseli me ko mi sporočaš da ste se prav fajn imeli na Janki. Tukaj je vse po navadi. Sinoči je bila tukaj v kempu Pintarjeva punca in sem tudi nekoliko govoril žujo in je rekla da jo moramo povabit na ohcet. Sedaj pa sprejmi srčen pozdrav. Poz. Starše in vse. Bi kaj več pisal je pa že kašne drugikrat več.

Z Bogom, Ivan

² Ime kraja Yankee je zapisal tako, kot se izgovori.

³ S prihodom v ZDA se je Ivan, pravzaprav Giovanni, preimenoval v Johna Bizyaka.

Dawson 4. 2. 1924

Ljuba Mici!!!

Sprejmi srčkane pozdravčke. Oh Mici skoraj ne moram Ti pisat kako sem zadovolen v nedelo. danes zvečer ko sem prišel iz majne mi je bilo zelo težko ko nisem videl več Micike pri nas.

Torej tukaj pri nas Te vsi prav lepo pozdravljajo in že poprašujejo da kedaj boš spet prišla sem. V kratkem času pridemo mi vsi skupaj na Janki. Piši kako ste kaj prišli po poti in kaj so rekli kaj papa in mama in sploh kaj je kaj posebnega.

Sedaj Te pa ljubko poz. In Ti pošiljam tisočero srčnih poljubčkov. Jast Te imam pred očmi noč in dan. Z Bogom.

Pozdravi starše sestro in brate. John B.

Dawson sobota 9. 2. '24

Preljuba mi !!!

Sedaj je že pozno zvečer ali srce mi ne da miru druhče kod da pišem. Pozdravim Te tako kod se naj bol dopade Tvojnmi srčku in želim Ti vse tisočkrat boljše kod sam sebi. Prejel sem Tvoje pismo koje me je zelo razveselilo in se Ti zanj srčno zahvalim.

Micka pišeš mi da če Bog da se v kratkem vidimo da se homo pogovorila kar tudi jast želim. Ko pa se vidimo nimamo niti časa da se drug drugega v oči pogledava. Ko si bila tukaj na Dawsni nekoliko sem bil skoraj pijan ker sem preveč pil naj več pa od zadovoljstva.

Za haus si brez skrbi jast sem se že zapisal in sicer pred 15 dnevi drugo je vse po starem, ta teden smo delali vsih 6 dni. Piši če te še boli noga. Tvoje pismo me ne more najdar več užalit samo piši kar moreš. Novakovem reci da jim bom v kratkem kaj pisal in pozdravi jih. Sedaj pa srčno poz. Tvoje starše, Albino in bratce. Tebi pa bi najrajši podal roko in poljubil Te kod nekaj najljubšega na svetu in misel moja dosega do groba onega ali drugega ne pa od danes do jutri.

Srčno Te poz. Kod ljubo rošco. Z Bogom

Prosim piši vsaki dan če moreš, Ivan

Dawson 13. 2. '24

Ljuba mi!

Sprejmi ljnbe pozdrave. V soboto med 8. in 9. nro pridem na Janki če ne bo slabo vreme ali pa sploh kaj posebnega. Torej kod so Tvoj oče omenili da boste krstili Tvojega bratca šele na 24tega tega meseca torej za vino bom poskrbel jast in v soboto zvečer ko pridem tam bo prišlo tudi vino.

Sedaj Te najljubše poz. Starše in Tvojo mamu. Komaj pričaknjem videt Tvoje ljubko lice.

Z Bogom in nasvidenje

Dawson 19. 2. '24

Mici!!

Kod sem Te ljubil Ti nimaš niti pojma. Jest sem bil res pijan in res cel dan slabe volje. Ali Tvoj izraz je bil zame smrt. Tudi danes jast Ti želim dobro. Jast vem Mici, kdo je Tebi pravil da boš lačna če mene vzameš. Mici ravno tista oseba je meni rekla da si Ti nji rekla da se bojiš da če se poročiš zmenojo da boš lačna. Lahko rečem da nedelja je bil zame grši dan kod najgrši v življenju. Torej Ti in več njih si mislite da jast ne vdohim druge punce. Za punco vdohit jast sem vsako vdohil na ko jo sem pomislil. Zate mi je bilo najtežje.

Mici v 8 dneh jas vdohim 2 ne eno ali kaj pomaga ko moje srce je zanje mrtvo. Če se pustimo vzroka ne vej še noben in ga ne bo vedel. In ne pogledam več za nobenim krilom. V pondelk jast sem takoj delal v majni in sicer težko. Lahko rečem da oči so se celi dan solzile. Torej pisal sem sinoč očetu da jast grem rad za botra mogoče pridem tudi na Janki v soboto zvečer in želim govorit še s teboj.

Za vino jast sploh ne vem kakšno je in zajnj jast nečem nobenega plačila če je dobro ali slabo Reci očetu da poskusi in mi hitro piše kakšno je če je dobro ali slabo. Pišite mi kako mislite dat ime Tvojemu bratcu.

Torej jast bom prišel tam v soboto večer ali pa v nedelo zjutraj zgodaj. Sedaj pa poz. Vsih skupaj torej prosim piši, z Bogom.

Ivan

Dawson 26. 2. '24

Preljuba mi Micka!!

Srčkane pozdravčke Ti pošiljam in sprejmi tudi tisočero srčnih poljubčkov. Micka skoraj ti ne moram popisat kako Te ljubim in si mi vsak čas pred očmi. Torej Micka za kar sem Te užalil predzadnji krat ko sem bil na Janki Te še enkrat prav lepo prosim oprosti mi. V prošlo nedelo se mi je zdelo prav fajn na Janki in sem bil tudi prav zadovolen in vesel samo škoda da je zvečer bila tista neumnost. Danes sem delav in drugo je vse ponavadi. Bos mi ni rekel nič ker sem mankal 2 dni se je samo smejal in mi je rekel najbol da bi drugi krat ko grem na Janki da prideš zmenojo tudi Ti sem.

Torej če Bog da zdravje in da se ne zgodi kaj posebnega če drugi krat ne ali tretji prav gvišno da ne bom hotel sam iz Janke. Sedaj pa srčno poz. Tvoje starše in celo družino posebno pa malega Francka. Reci mami da v nedelo večer se mi je dobro zdelo ko sem jo videl vsaj nekoliko veselo in plesat.

Torej spominjam se ko si me vprašala da če sem dobil tisto pismo ki je bila noter še ena druga koverta. Jast sem Ti rekel da ne ali sem ga vdohil in dosedaj se ni izgubilo še nobeno pismo. Samo piši mi če moraš in če imaš čas magari vsaki večer. Jast Ti bom tudi pisal kolko bom mogel ker jast zelo rad dobinu Tvoje pismo. Torej zadnjič si mi omenila da se boš šla slikat. Prosim Te pošlji eno sliko mojim stašem in piši jim ker jast sem jim že pisal to kar v resnici jast in Ti mislimo. In vem da bodo oni dosti zadovolni če jim kaj pišeš. Tistemu Francetu moraš tudi poslat sliko zarad mene si brez skrbi. In Ti lahko pišeš vsakemu prijatlu ali prijatelci in plešeš tudi koliko hočeš in s tem ki hočeš. Jast nimam in mislim da ne bom najdar imel tolko neumnosti v glavi kot jih imajo veliko njih da bi Ti kaj takega branil. Sedaj pa Te še enkrat ljubo pozdravim in Toje predobro in blago srce naj se večkrat spominja

name ker moje mislim Te ne bo nigdar pozabilo. Omenim naj Ti kar Ti še nisem najdar povedal da lani ko sem šel zadnjikrat iz mesi sem se večkrat obrnil nazaj. Oči so bile tudi bol mokre ko so bile ko sem vzel slovo od svojih starišev in bratov.

Sedaj pa Vas res lepo vse poz. Prvikrat ko pridem spovni se za namazat vrata.

Z Bogom J. B.

Dawson 13. 3. '24

Draga punčka!!

Pozdravljam Te takoj v prvi besedi in sicer najljubše. Tudi danes sem vdobil Tvoje pismo, torej glede slike se Ti še enkrat srčno zahvalim in slika se mi zelo dopade. Kar pa še bol vesel bi bil če bi Ti videl usaj še nohce na sliki. Torej prosil bi Te če imaš da mi pošleš še eno če ne celo usaj do pasa dol tako da bom Te videl celo. Pa prosim se ne vžalit ker Ti tako pišem. Sedaj ko pridem iz majne in zvečer prej ko grem spat, jo pogledam in sicer ne samo enkrat.

Torej nisem gotov za prit na janki in tudi ne v Raton, če pa bom vslučaju prišel, Ti bom telefona. Če pa pridem ali ne pridem moje srce je vedno isto. Prvikrat ko pridem si bom vzel par dan in bomo imela časa za si kaj povedat. Torej jast tebe zaupam in še bol lahko Ti mene. Sedaj sem jast vsak večer doma edino grem k ujcu. Torej Mici, ono večer ko so mi toji starši rekli da se lahko ženmo kadar čemo, jast to dobro vem kaj sem govoril Tvojim staršem. Če pa bi hotel vse one besede nazaj vzeti brez vzroka, bi me moglo bit sram vsakega najslabšega človeka na svetu, kar pa do danes se ne sramujem pred nobenim, upam da se ne bom tudi njih.

Sedaj srčno poz. Starše in družino in vsi na Janki, osobito Tebe Preljubo srce. Rečem kot pravijo Italjani Se spremenijo zvezde, se spremeni sonce, se spremeni luna ali misel moja najdar ne.

Z Bogom, J. B.

Dawson 18. 3. '24

Srček moj!!!

Pozdravljam Te naj ljubše, prijel sem Tvoje pismo. Lepa Ti hvala, to pismo pišem tukaj pri Ujcu in te tudi oni vsi pozdravljajo. Tukaj vse po navadi jast vedno isti. Mici predolgo bi za čakati da vidim tadrugi pičer.⁴ Kad sem ti pisal, da želim videt Tvoje nohce, kadar pridem na Janki. kadar pridem jast tam želim videt žive in ne na pičerju. Torej prosim bodi tako dobra in pošli mi ga sem (sliko op. p.).

Prašš me kedo se bo tukaj iz Dawsona ženil. Mogoče Ti je znano, če poznaš Bizjaka, pravijo da se bo on. Lourenca Demšer lahko poprašš s katero punco. Torej piši mi kaj mi boš še kaj dala ko bom prišel na Jankee in piši kaj češ da Ti jast prinesem od tukaj.

Sedaj pa Te objamem in poljubim kod zame vse najdražje na svetu, predobro mi srce. Prosim Te piši mi kaj se Ti je sanjalo. Jast Ti bom takoj pisal kaj se je meni. Mici spominjam se od tisti dan, ko sem rekel najdar več, ne najdar več in mi je še danes žal. Drugo jutro si mi se prav v srce zasmilila ali

⁴ Autor pisem je za besedo fotografija uporabil anglizem pičer (angl. picture).

misli sem, čem videt če ji bo kaj mar. Sedaj končam in pozdravljam vse na jankee. Oh Ti si mi edino kar ljubim na svetu, zate sem pripravljen živet in če treba tudi umret. Jast Ivan kojmu si usak čas v spominu ne zabim Te najdar. Prosiu piši hitro in pošli sliko in odpiši kaj si sanjala.

Z Bogom in nasvidenje drugo soboto, mogoče se meni zdi bol dolgo do druge sobote.

Ivan

Dawson 14. 4. '24

Ljuba Mici!!!

Sprejmi na tisoče srčnih poz. in poljubčkov. Res čudno se mi je zdelo ko nisem prejel kad samo eno pismo odkar sem šel iz Janki. Mislil sem da mogoče si umrla ali je kaj posebnega s Teboj. Tisti tvoj prstan paše meni na tanajmanši prst, mezinc.

Zahvaljujem se Ti ker si plačala Blažku karto. Se mi fajn zdi, če boš zmiraj tako dolgove plačevala za menoj.

Torej Mici glede tiste stvari mi pišeš da uti ne moreš povedat resuice. Jast ti rečem da edino Bog bi me mogel zmotit drugi pa ne. Torej Mici poročili se bomo kadar češ po maju mescu, uagari takoj prvi dan junija če bomo vdobili haus ali ne, vseeno. Mici za Veliko noč najbrš jast ne bom prišel na Janki. Ne smeš misli za kakšno slabo vzrok, ne maram hodit zmiraj naokoli ker preveč stane, torej moram tud nekoliko skrbet. Prišel bom na prvo nedelo maja in Ti bom prinesel denar za obleke kar bom sedaj zaslužil za se ženit. Ne bi bil fajn pa da bi takoj drugi dan bili spet brez dolarjev v žepu.

Mici ravno sedaj sem prejel pismo iz starega kraja. Prvikrat ko pridem v Jankee Ti ga prinesem. Sporočajo mi, da se ženi tudi eden mojih bratov in sicer že drugi v tem letu. Torej Mici pisala mi je tudi naša nevesta in sicer najstarija in v pisnuu je bilo to malo pisemce zate. Radoveden sem kaj je v njem pisano.

Sedaj Te srčno pozdravim in pošlim tisočero srčnih poljubčkov. Pozdravim tudi starše in družino.

Prosim odpiši hitro, z najlepšimi pozdravi I. Bizjak

Dawson 29. 4. '24

Preljubo srce!!!

Ker Te zmeraj bol ljubim in si mi zmiraj pred očmi Ti takoj pišem in pošiljam srčne pozdrave in poljubčke. Jast pričakujem da kedaj bo spet nedela, da boš prišla sem, torej pridi sem če Ti je le mogoče.

Mici ko sem šel proč od Vas sem Ti pravil da Ti bom poslal kaj denarja torej bom počakal do nedele, če prideš sem Ti ga bom dal, če ne prideš Ti ga bom pa poslal. Sedaj pa sprejmi pozdrave koje Ti pošiljam iz pošteunega srca. Mici rečem da ne verjamem da bi Tebe kedaj moje oči grdo pogledale, ker vem da si srce kakšnega sem se zmerej želel.

Pozdravi starše in družino, Ti moje vse na svetu.

Piši, prosim Te, Ivan

Dawson 5. 5. '24

Ijuba Mici!!

Srčkane pozdravčke sprejmi preljubo srce. Kako kaj tam pri Vas in s Teboj? Včeraj smo Vas pričakovali pa zastonj torej kaj je vzrok da niste prišli sem na Dawson?

Torej danes Ti bom poslal tistih 50 dolarjev kad sem Ti pisal. Poslal jih bom Tonetu Novaku in on bo jih dal Tebi. Torej za ta denar kar sem Ti ga poslal kupi si kar potrebuješ in sicer obleko, ne pa obleko za poroko. Ker obleko za poroko bomo kupili kadar bom prišel tam, za denar kar ga imaš, kupi si spodnjo obleko in kašno fajn krilo tako da boš nekoliko bolj oblečena pred poroko in sploh napravi kakor Ti veš. Danes bom tudi jast naročil obleko za tisti dan, ko ga že toliko časa čakamo

Piši kako kaj tam in kaj je novega. Sedaj poz. Vse skupaj, osobito Tebe z Bogom

Ivan Bizjak

Že naslednjo nedeljo sta se vzela pred pričami v cerkvi v Dawsonu in pisma so s tem datumom seveda prenehala. Zgodba, ki sledi, pa je odprla novo poglavje v knjigi izseljenskih usod.

6

ALL' EMIGRANTE

"COSULICH"
SOCIETA' TRIESTINA DI NAVIGAZIONE - TRIESTE

Biglietto d'imbarco TERZA CLASSE N. 10

col Vapore COLUMBIA
di bandiera italiana che partirà da Trieste il
16 FEB 1921 per NEW YORK
toccando di scalo i porti di
PALERMO CRANO

Passaggio	Data data di partenza	Data data di arrivo	Prezzo per passaggio	Data di partenza
Free Wilson	12576	3794	15	
Argentina	5387	3881	15	
Belvedere	7305	4448	12	
Columbia	1607	3029	12	
Francesca	5225	3029	12	
Safia	6027	3881	12	

Nome e Cognome

1. Bizjak Giovanni

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

Totale / /

Nolo di passaggio L. It. 2700 per ogni posto commerciale.

Il presente biglietto dà diritto all'imbarco gratuito di 100 Kg. di bagaglio, purchè non superi il volume di mezzo metro cubo ad ogni posto commerciale. L'eccedenza bagaglio è tassata secondo le vigenti disposizioni emanate dal Comissariato Generale d'Emigrazione.

NOLO } al Rappresentante L. 2700
PAGATO } al Vettore . . . L. 2700
Totale Nolo pagato L. 5400

"COSULICH"
Società Triestina di Navigazione - Trieste
UFFICIO PASSEGGIERI

Trieste, il 5 FEB 1921

Vozna karta za parnik Columbia, ki jo je Ivan kupil februarja v Trstu in se naslednji dan že ukrcal na ladjo.

ŠE DAN DANAŠNJI VIDIŠ RAZVALINO

Dušan Kos, Vitez in grad. *Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Založba ZRC, Ljubljana 2005. 431 strani.

Zgodovinarjem ponavadi ni dano, da bi se tudi v svojem poklicnem udejstvovanju ukvarjali s stvarmi, ki so jih nekoč toliko pritegnile, da so si za svoj bodoči poklic izbrali prav »nekaj« s področja zgodovine. Če bi ta trditev ne držala, bi v svetu gotovo mrgolelo medievistov. Prav srednji vek, vitezi v bleščečih oklepih, razkošni gradovi in zgodbe o napetih vojaških pohodih in zagriženih dvobojih oklepnikov so namreč verjetno »krivi« za lepo število nadebudnih zgodovinarjev, ki vsako leto začenjajo študij »učiteljice življenja«. Večina jih kasneje sicer pristane za katedri ali potone v spisih o nacionalizaciji, delovanju sodišč narodne časti in zapisnikih partijskih forumov, nekaj pa jih kljub temu ubeži v prijetnejše, čeprav bolj deroče in hladnejše vode.

K slednjim smemo šteti Dušana Kosa, sodelavca ZRC SAZU, ki nas že precej let razveseljuje in prosvetljuje s študijami s področja slovenske srednjeveške zgodovine. To pot se je odločil za predstavitev dveh determinant - viteza in gradu, ki v predstavnem svetu posameznika gotovo učinkujeta kot najprimarnejša asociacija k besedni zvezi »srednji vek«. Pri delu gre za nadgradnjo njegove knjige *Med gradom in mestom*, ki je izšla pred enajstimi leti, v vmesnem času pa se je avtor dokopal do nekaterih novih dognanj in postavil nekaj novih hipotez, spremenil pa je tudi zasnovo svojega dela, v katerem je več pozornosti posvetil plemstvu (genealogiji) in njegovim bivališčem (gradovom).

Kos začinja svoje delo s pregledom doslej opravljenega na področju raziskovanja gradov in plemiških rodbin, nadaljuje pa z genezo gradov in njihovimi značilnostmi (ime, lega, lastnina, upravljanje z njimi). Grad je poleg simbolnega in oblastnega pomena za lastnika imel seveda tudi status kapitala - zaklada, ki se ga je dalo v primeru finančne stiske tudi primerno vnovčiti (raznim poslom z gradovi je posvečeno posebno (pod)poglavje). Življenje in delovanje plemstva je potekalo razpeto med gradom, mestom in vasjo, ki so tvorili enakovredne kulise za različna

formalnopravna dejanja ter občasno (zlasti mesta) nudili gostoljubje plemičem, ki so s svojim bivanjem tudi dvigali ugled neke naselbine. Od konca srednjega veka pa vse do 18. stoletja in še čez je tako zaslediti zanimiv paradoks - »podeželsko« plemstvo se seli v mesta, uglednejše (poplemeniteno) meščanstvo pa »osvaja« gradove in skuša nadaljevati plemiški način življenja. Plemstvo je bilo na Slovenskem ujeto v živahen proces porajanja, socialnega dvigovanja, stagnacije, ekonomskega propadanja in (fizičnega) izginevanja, obenem pa živahnih meddeželnih migracij, ki so v ta prostor vodile predstavnike (predstavnice) vedno novih rodov(in). Možnost socialnega (in premoženjskega) dviga novih rodbin je bila povezana zlasti z izumiranjem moških vej starih rodov, dedovanjem in ustrezno ženitno politiko.

Osrednji del knjige predstavlja izčrpen pregled gradov po posameznih pokrajinah, združen z genealoškimi tabelami nekaterih plemiških rodbin (genealoške tabele so vezane na lastništvo gradov). Kranjsko tako predstavlja 81 gradov, (slovensko) Štajersko in Koroško pa okroglo 100 gradov. Z genealoškimi tabelami je predstavljenih 76 plemiških rodbin, opise posameznih gradov pa bogatijo objave starih upodobitev ter fotografij trenutnega stanja gradov, ki vse preopogosto spominja na Prešernove besede v naslovu. Lastnike posameznih gradov predstavljajo pečati, ki jih je avtor »odkril« med pripravo »arhivske podlage« študije, tematiko pa bralcu približajo tudi številni zemljevidi in preglednice.

Zlasti ta nadstandardni pristop - obilna uporaba slikovnega materiala in poljudno, pa nič manj znanstveno podajanje problematike, kombinirano z nujno potrebno okvirno študijo (v začetnem delu), je porok za to, da utegne tudi to Kosovo delo postati nekakšna uspešnica med tistimi, ki sem jih omenil v začetku, pa tudi med vsemi onimi, ki jih blišč gradov in zven viteških turnirjev sicer niso zvalili v Kliin objem, se pa vseeno kdaj pa kdaj malce zasanjano in radovedno zazro v kakšno ruševino ob poti ter si zastavijo kup vprašanj, na katere doslej morda niso našli odgovorov - to se jim poslej s to knjigo in v njej radodarno nasuto literaturo skorajda ne bi smelo več primeriti.

Aleksander Žižek

GLAVA ZA GLAVO NAJHITREJŠE PRAVO

Malefične svoboščine Ljubljančanov 1514 / Deren von Laibach Malefitz Freyhaittn. *Ljubljanski kazenski sodni red*. Ur. Nataša Budna Kodrič (et alii). Gradivo in razprave 25 / Zgodovinski arhiv Ljubljana. Ljubljana, Graz 2004. 219 strani.

Zgodovinskemu arhivu Ljubljana je v že uveljavljeni zbirki *Gradivo in razprave* spet uspelo spraviti med bralce biser iz svojih fondov in zbirk. Tokrat so v sodelovanju z zunanjimi sodelavci (Gernotom Kocherjem in Markusom Steppanom z graške Univerze Karla in Franca ter Božom Otorepcem, Borisom Golcem (ZRC SAZU in FF), Jelko Melik (ARS) in Markom Kambičem (PF Univerze v Ljubljani)) pripravili izdajo malefičnih svoboščin Ljubljančanov, s katerimi jim je cesar Maksimilijan I. 20. avgusta 1514 podelil pravico do samostojnega izvrševanja krvnega sodstva, s čimer je Ljubljana dobila značaj privilegiranega deželskega sodišča.

Impozantno izdajo uvaja faksimile kazenskega sodnega reda, bralcu z manj izkušnjami in volje do spopadanja s sicer lepo berljivo pisavo, pa je na voljo tudi skrbna transkripcija (delo Boža Otorepca) in dovolj sočen in zanimiv prevod, za katerega je poskrbel Marko Kambič.

Obsežen spremni korpus h kritični izdaji začena prispevek Gernota Kocherja *Zakonodajni okvir ljubljanskih malefičnih svoboščin iz leta 1514*, v katerem avtor ljubljanske malefične svoboščine postavlja v njihov »kraj in čas«, dotakne pa se tudi geneze tovrstnih aktov, ki so se iz zelo sumaričnih in ohlapnih zapisov, kakršni so bili v začetku, do 2. polovice 15. stoletja, ko so v njih začeli izraziteje posegati deželni knezi, razvili v zelo »sodobna« in včasih presenetljivo podrobna besedila. Vladar oziroma deželni knez je pri tem razvoju vsekakor sledil svojim interesom, saj se je zavzemal za podržavljenje kazenskega sodstva, kar je razumel kot del svoje skrbi za zagotavljanje miru.

Markus Steppan (*Sistem kaznovanja v ljubljanskih malefičnih svoboščinah iz leta 1514*) ljubljanske malefične svoboščine primerja s sorodnimi pravnimi akti - kazenskim sodnim redom (KSR) za Tirolsko (1499), KSR za Radolfszell (1507), KSR za bamberško škofijo (1507), KSR za

Avstrijo pod Anizo (1514), KSR za Brandenburg (1516), dvema osnutkoma Caroline (iz 1521 in 1529) ter najstarejšo izdajo tega KSR cesarja Karla V. iz leta 1533. Posveti se primerjavi kaznovanja umora, izdaje, ropa, tatvine iz cerkve, požiga, bigamije, poneverbe, posilstva, krivoprisežništva, preloma prisege, detomora, preloma obljubljenega miru, samomora, goljufije, tatvine, nedovoljene poroke, bogokletja, fajde in prekupčevanja, opozori pa tudi na možnost sojenja po analogiji ter pridobitve pravnih mnenj. Steppan ugotavlja, da se ljubljanske malefične svoboščine tesno navezujejo na KSR za Tirolsko in Radolfszell, čeprav vsebujejo tudi določila (vračilo ukradene-ga), značilna za precej poznejšo zakonodajo.

Boris Golec je v svoji raziskavi (*Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi*) pobrskal po virih in skušal ugotoviti, kako so se določila tega akta uporabljala v resničnem življenju, pri tem pa se je oprl na sodne protokole mesta Ljubljana, ki pa so se glede obravnav malefičnih zadev izkazali za zelo molčeče (glavnina zapisov s sodno tematiko je bila žal vezana na civilnopravne in manjše kazenske zadeve, ki nas v tem kontekstu ne zanimajo), maloštevilni malefični procesi pa so se v njih ohranili skorajda »po pomoti« ali pa kot procesi v prvi fazi, ko se sodnik še ni odločil, ali sploh gre za malefično zadevo. Golec je zaradi podatkovne suše, nastale iz izginotjem (verjetno »škartiranjem«) malefičnih knjig posegel tudi po letnih knjigah mestnih komornikov med letoma 1581 in 1775 ter s pomočjo zapisov o izdatkih za rablje in specifikacij njihovih »storitev« zvitno prišel do zelenih podatkov. Najpomembnejša ugotovitev razprave je tako dejstvo, da je malefični red »prisilil« Ljubljančane (sodnika) v urejeno poslovanje in vodenje sodnih zadev po z malefičnim redom dokaj podrobno predpisani proceduri, čeprav je bila Carolina glede kategorizacije in sankcioniranja kaznivih dejanj preciznejša in so jo pri izreku sodb pogosteje uporabljali.

Marko Kambič v svojem prispevku *Razvoj kazenskega prava na Slovenskem do leta 1848* podaja izčrpen pregled zapisanega in nezapisanega prava od »pradružbe« slovenskih prednikov do meščanske revolucije 1848, ki jo jemljemo kot začetek modernizacije družbe in prava. Avtor v svojem tekstu opozarja na prehod kaznovanja iz sfere (osebne in rodovnega) maščevanja do strogo monopolizirane »poprave« storjene krivice, za katero poskrbi oblast, ter na deklarirano neenakost pred zakonom glede na družbeni po-

ložaj, ustavi pa se tudi pri nekaterih slovenskih posebnostih – veči (pojezdi) in izvajanju gorskega prava.

Smiselno nadaljevanje Kambičeve razprave je prispevek Jelke Melik *Razvoj kazenskega prava na Slovenskem od 1848 do danes*. V njem avtorica opisuje razvoj kazenskega prava in njegovo modernizacijo v skladu z nastankom porevolucijskih »pravniških« držav, ki so delovanje upravnih in pravosodnih organov opirale na zakon(e), življenje družbe (države) pa na njegovo najvišjo obliko – ustavo. Zanimiv in potreben je pregled značilnosti kazenskih zakonikov in postopnikov, ki so veljali na našem ozemlju od leta 1803 do danes, pisanje o zakonih pa avtorica dopolni z beležkami o zgodovinskem ozadju in okoliščinah njihovega nastanka.

Zgodovinski arhiv Ljubljana je z izdajo malefičnih svoboščin opravil zahtevno in potrebno delo, ki bo služilo širokemu občinstvu. Bralci se bodo lahko »iz oči v oči« srečali z dragocenostjo, ki je doslej spregovorila le poklicanim, ravno prav izčrpni, tekoče pisani in zanimivi »spremniki« teksti pa jih bodo kot nevsiljivi vodniki vodili in poučevali o davno minulem času in ljudeh, ki jim je ta dokument krojil usodo.

Aleksander Žižek

SLOVAŠKA ZGODOVINA NA NOV NAČIN

Dušan Škvarna, *Začetki moderných slovenských symbolov. K vytváraní národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied, 2004, 129 strani.

Konec 18. stoletja je evropski stanovski družbeni sistem radikalno zamenjal svojo podobo in v stoletju meščanstva kulminiral v nastanku modernih narodov in držav ter nacionalne identitete. Vendar začetki spreminjanja etnične pripadnosti v moderne narode segajo že v sredo 18. stoletja. Pri tem so bili pomembni razni miti, legende, stereotipi, odnos vladne politike do ljudstva, še posebej pa narodni simboli. S simboli, ki so postopoma pridobivali predstavnisko in predvsem narodno vlogo, so se ljudje identifi-

cirali in se kasneje začeli povezovati v (marsikje nedržavno) kulturno celoto. Simboli so bili sad notranjih in zunanjih, sodobnih in zgodovinskih momentov. Vendar pa narodni simboli niso bili zgolj zastava, himna in nacionalne barve. K nacionalnim simbolom so spadali še različni predmeti, osebe in dogodki, s katerimi se je narod mogel identificirati. Junaki, ki kronološko nika- kor niso spadali v pojem *narod*, so z nacionalnim razvojem tako dobili pridih narodnega junaka. Na drugi strani je imela nacionalni simbol reka ali gorovje, ki je povezovalo razne narode, in podobno.

Primer, v katerem so se narodi v 19. stoletju preobrazili v sprva kulturne in kasneje v politične narode, je bila mnogonacionalna tvorba Avstrija, v kateri je avtor študije *Začetki moderných slovenských symbolov* dr. Dušan Škvarna, profesor na fakulteti humanističnih znanosti Univerze Mateja Bela v Banski Bistrici, izpostavil razvoj slovaške narodne identitete od konca 18. do srede 19. stoletja.

Izrazitejša nacionalizacija življenja se je začela kazati v zadnjih dveh desetletjih 18. in v prvem desetletju 19. stoletja, nacionalni simboli pa so bili še zelo skromni. Predvsem so se tedaj kot simboli pojavljali Ogrska, kamor je spadalo slovaško ozemlje, cerkveno življenje in Velika Moravska kot starejša zgodovina »Slovakov«. Prvi ogrski kralj Štefan je pri Slovaki odigral precejšnjo vlogo, saj je kot srednjeveški vladar omogočal enakopravnost ogrskih narodov, česar za obdobje po vzniku nacionalnih idej ne moremo trditi. V prizadevanjih po izgradnji lastnega zgodovinskega spomina so se Slovaki začeli opirati na svetnika Cirila in Metoda, ki sta v slovanskem svetu veljala za glavna oznanjevalca krščanstva. Prav tako je kot simbol veljala Velika Moravska, ki je imela predvsem politični predznak s svojimi vladarji, bitkami in tudi v povezavi s solunskima bratoma.

V dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja se je situacija že precej spremenila. Predvsem so na to vplivali postopna madžarizacija Ogrske, postopno nastajanje slovaške vzajemnosti in nemška romantika, ki je pod Herderjevimi vplivi podajala koncepte modernih etničnih narodov. V tem obdobju sta cirilmetodovska in velikomoravska simbolika dobili trajno mesto v družbi. Vse bolj pa je na pomenu izgubljala Ogrska, ki je v očeh Slovakov predstavljala vir narodne katastrofe, ki so jo primerjali s tragedijo Čehov na Beli gori,

kar je vplivalo na to, da so slovaški izobraženci začeli v duhu slovanske vzajemnosti vnašati med simbole tragedije ostalih Slovanov, kot na primer bitko na Kosovem polju, že omenjeno Belo goro ali poraz poljskih upornikov konec 18. stoletja. Obenem je ljudska kultura in z njo povezana folklor zahtevala preobrazbo zgodovinskih junakov v borce za slovaško svobodo. Tako se je ta ideja skoncentrirala v Juraju Jánošiku, ki je umrl že v začetku 18. stoletja. Ta je postal eden glavnih simbolov slovaškega narodnega gibanja in predstavljal borca za ljudske pravice in upornika proti madžarski nadvladi. Posebno vlogo so imele v tem času tudi Tatre, ki so v nasprotju z madžarsko ravnino predstavljale podobnost nemškimi Alpam (Ján Púll) v smislu nezlomljivosti, mogočnosti ... V rastlinskem in živalskem svetu sta imeli posebno vlogo lipa kot simbol lepote in mehkože in golob kot simbol slovaške nedolžnosti in umirjenosti. Še posebej pa se je simbolika povezala z rekami, kjer je imela dominantno vlogo Donava, ki je spadala med najmogočnejše slovanske reke.

Zadnji dve desetletji pred marčno revolucijo je avtor prikazal kot desetletji politizacije slovaške kulture in simbolov. Narodni simboli so se množili in dobivali vse jasnejšo podobo. Čeprav je bila slovaška simbolika podobna simbolom drugih narodov, se je od njih v marsičem razlikovala. Porasli so simboli, povezani s Tatrami, s čimer se je identificiral ves slovaški prostor. Prostor, obseg in manifestacija simbolov so se večali. Z nastankom himen je rasla narodna glasba. Sprva tuje himne so zamenjale slovaške, med katerimi sta bili najznamenitejši Hej, Slováci Sama Tomášika iz leta 1834 in Nad Tatrou sa blýska Janka Matúške iz leta 1844, ko je Ľudovít Štúr že postal in veljal za duhovnega očeta mladoslovaškega gibanja. Ob izobražencih so se simboli vedno bolj dotikali širših množic, predvsem ob mestnih praznikih, v gledališčih in pri nabožnih proslavah (predvsem s Cirilom in Metodom). Simboli so tako našli svoj prostor tudi v javnem življenju. Narodna simbolika se je krepila in okrepila tudi brez pomoči vladne politike iz Dunaja. V tistem času je prihajalo prav tako do spajanja in mešanja simbolov. Ob Tatrah se je nemalokrat pojavljal orel, pogosto tudi Donava. Mit Velike Moravske se je povezoval s kultom njenih vladarjev in svetnikov, s centri kot njihovimi gradovi, kot sta bila Devín in Nitra, ki jo je Karol Kúzmány proglasil za mesto, ki da je pomembno vplivalo na razvoj ostalih slovaških mest. Simbol Ogrske kot narodnega momenta je skoraj popolnoma ope-

šal, saj je veljal kot simbol, ki Slovacom nikakor ni prijazen. Junaštvo, ki so ga sprva povezovali z Jánošikom, je sedaj dobilo tudi širšo prisposodbo - kot kult znanih osebnosti, kjer je svoj prostor dobil celo Ján Hus, češki mučenik. Skratka, v tem obdobju so se simboli medsebojno povezovali v smislu narod, narava kot narodno ozemlje in politika.

Med revolucijo leta 1848 in 1849 je narodna simbolika pridobila novo širino. Prvič se je v javnosti pojavila heraldika kot narodni simbol sredi leta 1848 in odigrala politično in vojaško vlogo. Rodile so se nove himne, med katerimi jih je sicer le malo dobilo predznak nacionalnega momenta. Predvsem so bili dejavniki novih simbolov rodoljubi. Ko je v drugi polovici leta madžarska stran obvladovala slovaške regije, so grbi predstavljali (v očeh Madžarov) nedržavotvorni element in se v javnosti niso pogosto pojavljali. Ko je cesarska vojska ponovno zasedla slovaški prostor, so grbi spet dobili prejšnjo veljavo. Slovaški prostovoljci so v letu 1849 poleg svojih uniform kot simboli element uporabljali svojo narodno zastavo, in to celo s tihim soglasjem cesarskega Dunaja, čeprav ta iluzija ni trajala dolgo. Širitev narodnih simbolov je bila tedaj odvisna predvsem od orientacije slovaške politične elite z Josefom Milošlavom Hurbanom na čelu. Po mestih so simbole širili študentje, inteligenca in duhovščina ter nekatere konzervativne plemiške družine, ki se niso strinjale s politiko Lajosa Kossutha. Slovaški simboli so se v revolucionarnih letih mešali z madžarskimi, cesarskimi, češkimi in ostalimi slovanskimi simboli. Ob idejah ogrskega federalizma so Slovaki delovali v skladu z Ogrsko. Od septembra leta 1848 se ta kombinacija ni mogla več obdržati. Ker se je slovaško gibanje priključilo težnji po spojitvi s cesarskim Dunajem, so ob slovaških poudarjali še cesarske barve in zastave. S tem so demonstrirali svojo protiogrsko in avstrofederalistično težnjo, s čimer so se odtujili ogrskim simbolom. To je povzročilo novo politiko Madžarov do Slovakov, občutek ogroženosti, pobojev in drugih nasilnih dejanj, zaradi česar je Ogrska postala simbol tisočletnega tlačenja Slovakov. Slovansko miselnost so Slovaki izkazovali z različnimi mešanji bele, rdeče in modre barve z domačimi simboli. Simboli so se uveljavljali z njihovo prezentacijo, s čimer sta se krepila skupna narodna ideja in kolektivni spomin. Grbi niso tedaj samo nastaja(ja)li, ampak so tudi povzročili premike k novi identiteti Slovakov in vplivali na njihovo politiko.

Po revoluciji se je razvoj simbolov nadaljeval. V Bachovem neoabsolutizmu je ob močni politični centralizaciji, ki je onemogočala politično delovanje avstrijskih narodov, sicer prišlo do manjše prisotnosti narodnih simbolov. Ustavna doba je v 60-tih letih prinesla novo krepitev narodne identitete. Po letu 1860 so se ponovno okrepili grbi kot narodni simbol. Zastave so spet igrale podobno vlogo kot v revoluciji leta 1848/49. Po letu 1867, ko se je Madžarom posrečilo odpreti pot k popolni madžarizaciji Ogrske, se je razvoj slovaške simbolike razumljivo zmanjšal. V 70-tih in 80-tih letih 19. stoletja se je možnost predstavitve simbolov v politiki in kulturi znatno omejila.

Avtor je na nov način predstavil slovaški narodni razvoj od začetka prebujanja narodnih idej pa do let po revoluciji, ko se je narodna zavest že trdno zasedrila tako med slovaško inteligenco kot tudi med preprosto slovaško ljudstvo. Na kakšen način se je razvoj narodnih idej preobrazil in odmeval v narodni simboliki, boste prebrali v predstavljeni knjigi, ki jo toplo priporočam v branje vsem, ki jih posebej zanima slovaška zgodovina, a tudi vsem tistim, ki se sicer ukvarjajo z zgodovino Avstrije in Avstro-Ogrske.

Filip Čuček

SEM PUŠKO ZAGLEDAL, SEM JOKAT ZAČEL

Rok Stergar, Slovenci in vojska, 1867-1914. *Slovenski odnos do vojaških vprašanj od uvedbe dualizma do začetka 1. svetovne vojne*. Historia, Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 2004. 281 strani.

Rok Stergar, asistent na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, je s svojo dopolnjeno doktorsko disertacijo, ki jo predstavljamo, poskrbel za dobrodošel prispevek na zgodovinarsko precej podhranjenem področju slovenske vojne in vojaške zgodovine, čeprav si že v uvodu svoje knjige postavi meje - zanima ga namreč vojska med kladivom in nakovalom politike. Stergar torej ne piše o konkretnih entotah, poveljnikih, slavnih bitkah in zmagah, temveč o idejah, zahtevah, spomenicah in kupčkanju, o političnem dajdamu in lovljenju volilnih glasov na tako občutljive in pomembne teme, kot so

(bile) vojaške. Kot časovni prelomnici si postavi letnici 1867 in 1914 - prvo letnico in obdobje po njej povezujemo z modernizacijo avstroogrške vojske, na katero je vplivala tudi modernizacija državne uprave (dualizem), leto 1914 pa pomeni začetek konca klasične avstroogrške vojske.

Tudi Slovenci smo leto 1867 z dualizmom in vedno glasnejšimi debatami o nujnosti korenitih reform v državi dočakali kot čas, ki nam utegne postreči s kakšno drobtinico z mize »velikih« (Nemcev, Madžarov, Čehov) in nas na ta način postaviti ob bok »zgodovinskim« narodom. Kljub vsesplošni euforiji in vonju po priložnosti za emancipacijo našega naroda, pa Slovenci in naši politiki vojaških zadev po zgledu svojih bolj prebranih bratrancev nismo pisali na prva mesta svojih punkcij in z njimi opletali na političnih zborih. Vojska (nekakšno 'domobranstvo' oziroma ljudska vojska, temelječa na splošni vojaški obveznosti) da, toda le kot atribut siceršnji politični polnoletnosti - slovenskemu parlamentu! Odveč je ponavljati, da nismo dobili ne enega in ne drugega, centralisti pa so zahteve po razbijanju enotne c. kr. vojske zavračali z argumentacijo, ki jo bomo srečali sto let kasneje pri zagovornikih enotne »kovačnice bratstva in enotnosti naših narodov in narodnosti«.

Sicer smo imeli Slovenci z vojsko take in drugačne izkušnje - mnogokrat je vojska nastopala kot kordon med razgretima frontama nemških in slovenskih nacionalistov, velikokrat pa je tudi sama posegla v spopade na strani braniteljev ustave in predstavnikov nemškega nacionalizma.

Za delež Slovencev (častnikov) v vojski bi lahko trdili isto kot stoletje kasneje - lahko bi jih bilo več. Slovenci uniformi niso delali sramote z nesposobnostjo, so jo pa nekateri preveč goreči avstrijski patrioti svojemu narodu (kar pa itak ni nič novega). Toliko več pozornosti si zato zaslužijo podvigi tistih, ki so kljub uniformi in predpisani dozi lojalnosti »avstrijski hiši« ohranili narodno bit ter skušali povezati oba svetova - med take sodi Andrej Komel s svojim zavzemanjem za slovenjenje vojaškega besednjaka in emancipacijo slovenskega jezika na vseh družbenih področjih.

Zadnja tretjina 19. stoletja je v javnost na področju vojske in obrambe vsekakor prinesla svež veter. Rojevati so se začele moderne vojske, utemeljene na splošni vojaški obveznosti in rezer-

vi. Javnost se je čutila nagovorjena in pozvana k tvornemu dialogu pri oblikovanju obrambne strategije. To je čas militariziranih telovadnih društev (sokoli, turnarji) in čaščenja športa tudi zaradi njegove narodnoobrambne funkcije (de Coubertin). Vojska je izgubila precej grozljivega prizvoka in postala bližja, domačnejša in predstavljivejša, pozitivno vlogo pa naj bi imela tudi pri konsolidiranju narodov. V to obdobje na Slovenskem spada špekuliranje s položajem na Balkanu, zavzemanje za odločne vojaške akcije proti turški navzočnosti v Bosni ter hrepenenje po spremembah nacionalne strukture v monarhiji na ta način, da bi Slovani (posredno) tudi s pomočjo vojaškega angažmaja Avstro-Ogrske na Balkanu postali odločilnejši dejavnik v državi. Ti medeni tedni med dunajskimi jastrebi in slovensko elito pa niso trajali dolgo, saj je vojaški Dunaj slovensko navdušenost pozabil kmalu po pacifikaciji Bosne ... Po bosanski epizodi je 1879. najti večino slovenskih politikov kljub vsemu znova v prvih vrstah boja za močno vojsko, navdušenje pa jih je minilo, ko so ugotovili, da bi bila taka vojska tudi zelo draga, nova davčna bremena pa bi prizadela vse davkoplachevalce (volilce!). Manj pomislekov so imeli slovenski politiki pri podpori vojaški taksi, ki so jo plačevali vojske oproščeni moški - pri tem so seveda mislili na krepke Slovence, ki so itak vsi vojaki in jih taksa ni udarila po žepu tako kot »strahopetne Jude« in »golšaste Nemce«.

Svojih pet vojaških minut smo Slovenci vedno pričakovali tudi na zahodu - proti zvitemu in potuhnjenemu Lahu, žal pa naše borbenosti in patriotizma niso znali izrabiti, tako da z idejo o nekakšni slovenski vojni krajini ni bilo nič.

Nasploh je veljalo, da se je vojaških tem slovenska politika lotevala precej previdno - podpirala je strateške zamisli vladarja o formiranju močne in učinkovite vojske, ki jo je videla kot pomembno vezivo večnarodne habsburške države, hkrati pa se je vedno ubadala tudi z vprašanjem »koliko me bo pa to stalo?«, ki je bilo vsekakor odločilno pri nagovarjanju volivcev.

V času, ki ga v svoji študiji popisuje avtor, je lju-bezen med Slovenci in avstroogrsko vojsko prešla različne faze: evforično, nekritično zatreskanost, stanovitost, nerazburljiv zakon, na koncu pa tudi obdobje zagrenjenega ločevanja, ko je v prvi dekadi 20. stoletja vojska Slovincem nekajkrat po diktatu sovražne nacionalistične politike nasilno in brezkompromisno pokazala svojo moč in jih

s svojo sumničavostjo in paranoičnim iskanjem izdajalcev dokončno odvrnila od sebe.

Tudi za tokratno Stergarjevo knjigo tako velja sklep: več kot dobro narejeno (obseg in raznolikost virov ter ažurnost literature zbuja občudovanje) - nestrpnost čakamo na še kakšno njegovo delo s tega področja.

Aleksander Žižek

SOČNO O SUHI PAŠTI, BOMBAH IN ŠE O ČEM

Marta Verginella, Suha pašta, pesek in bombe. *Vojni dnevnik Bruna Trampuža; Knjižnica Anales 39; Koper 2004. 249 strani.*

Slovenci se lahko neskromno pohvalimo, da smo bili kljub »majhnosti« in »nezgodovinskosti« poleg pri vseh pomembnejših in nepomembnih zgodovinskih in nezgodovinskih prelomnicah. Poleg smo bili sicer v desetinah, stotinah in (deset)tisočih, ohranilo pa se nam je približno desetkrat manj pisnih pričevanj in še desetkrat manj tovrstnih pričevanj, ki so uzrla luč sveta v knjižni obliki - po možnosti opremljena z dobronamernimi in potrebnimi uredniškimi posegi in popravki. Mednje sodi tudi pričujoče delo, ki ga je »posvojila« Marta Verginella, profesorica na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, sicer pa predstavnica mlajše generacije slovenskih zgodovinarjev.

Verginella se v uvodnem tekstu posveti predvsem vlogi nanovo odkrite (avto)biografike »malih ljudi« pri pisanju zgodovine s človeškim obrazom. Uvod je tako rekoč obvezno branje za študente zgodovine ali iskalce informacij o začetkih in razvoju historične antropologije. Med literaturo in nosilci te smeri zgodovinopisja manjka komaj kaj (in komaj kdo), vendar prevladuje »svet« pred »domom«, čeprav imamo Slovenci na tem področju kar precej pokazati.

Osrednji del knjige je seveda namenjen vojnemu dnevniku Bruna Trampuža, kjer nastopajo uredniški »vrinki« kot dobrodošla dodatna informacija. Ta ob rdeči niti Trampuževe odiseje lahko vodi tudi bralce brez osnovnega predznanja o krajih in dogodkih, ki jih obravnava Trampužev dnevnik.

Po osebnih pogledih (pisnih pričevanj) na partizanščino, domobranstvo in povojni ekodus, na internacijo, taborišča smrti, izseljeništvu, na prisilno vojaščino v nemški vojski in dogodivščinah v tujski legiji, se je s Trampuževim dnevnikom pred nami znašlo tudi pričevanje Slovenca v italijanski vojski.

Bruno Trampuž, zaveden tržaški Slovenec, aktiven sopotnik slovenske skupnosti v Trstu in okolici v drugi polovici dvajsetih in v tridesetih letih 20. stoletja (česar mu fašizem seveda ni štel v dobro), je bil leta 1937 kot rezervist italijanske vojske vpoklican, da brani fašistične kolonialne posesti v Libiji. Med enoletno libijsko epizodo se je Trampuž dodobra seznanil s kuharijo, saj so ga - »izučenega« protiletalskega topničarja - v Libiji dodelili vojaški kuhinji, kar se je med njegovimi nadaljnjimi pustolovščinami izkazalo za pravi blagoslov.

Da mu fašizem kljub dejstvu, da je zanj (neprostovoljno) nosil kožo naprodaj, ni zaupal, kažeta dve Trampuževi aretaciji - prva, združena s štirimesečnim zaporom jeseni 1940, in druga spomladi 1941, ki ji je sledila konfinacija v Oppidu Lucanu, »zaostalem« gnezdu sredi ničesar v južni Italiji. Obdobje konfinacije je Trampuža zaznamovalo predvsem čustveno in osebno, saj je v prisilni izolaciji poglobil stike s svojo zaročenko in se po vrnitvi iz konfinacije leta 1942 odločil za poroko. Po številnih preizkušnjah (zaključek poklicnega šolanja, vojaščina, sodelovanje v vojni) se je namreč končno počutil »dovolj zrelega«.

Poročil pa se ni niti minuto prezgodaj, saj je imela »domovina« z njim nove, še slavnejše načrte - to pot so ga (novembra 1942) preko Padove, Rima in Castelvetrana na Siciliji poslali branit neko letališče blizu Tunisa. Bruno je slutil, da so dogodki, v katere je bil pahnjen, zanj in za njegovo družino (hčerko je prvič videl šele po vojni) usodni in neponovljivi, tako da je temu delu svojega življenja v dnevniku posvetil največ besed.

Zapisi, ki so bili sprva namenjeni predvsem njegovi ženi, hčerki in staršem, v tej komentirani izdaji postanejo last vsakega bralca, ki z njihovo pomočjo odkriva način življenja v *junaški* italijanski vojski, kjer se naš rojak znajde kot riba v vodi - preprodaja vojaški material, peče polpete za »trg«, živi v nekakšni komuni in briljira s svojim kuharskim znanjem, ki ga izstreli med častniške uživače, a obenem poskrbi za razkol z dovčerašnjimi pivskimi bratci. Trampuž ne

more razumeti preproste in vsakemu vojaku umljive resnice, da soborci ne cenijo »grehatorjev« in »krivinašev«, zato radikalno spremeni svoj odnos do njih - hkrati z zlomom italijanske fronte v severni Afriki in prihodom v angleško ujetništvo Trampuž znova odkrije svojo slovensko bit in začne svoje dovčerašnje sotrpine in soborce skoraj brezumno sovražiti, kar ga pa ne ovira, da se ne bi poskusil prisiliti kakemu »laškem« oficirju in se mu ponuditi za posilnega. To se mu ne posreči, zato se toliko bolj zagrenjeno vrže v opisovanje laške neznačajnosti, prepirljivosti in kradljivosti.

Jugoslovanske vojne ujetnike v severni Afriki snubijo v kraljevo jugoslovansko vojsko in Trampuž se vabilu odzove, vendar se kot kraljevi vojak ne počuti najbolje - plača je slaba, njegovi sovojaki se vdajajo pijači, za nameček pa poveljstvo ne zna preprečevati srbskega nacionalizma in se proslavi z nesposobnostjo.

Trampuž se končno znajde med prostovoljci NOV, kjer pa ga zmotijo nemoralni stiki sovojakov z dalmatinskimi begunkami in prisila »kolektiva«, ki od vsakega vojaka terja, da se v skupno dobro odreče dodeljenim cigaretam in zlasti denarju, ki ga nato delijo po »komunistično« - vsakomur po njegovih potrebah - ali pa izgine »v korist« beguncev in ranjencev.

Po brezciljnem kolovratenju po severni Afriki (zavezniki si s prostovoljci NOV niso znali kaj veliko pomagati) se je Trampuž znašel s soborci v južni Italiji (Apuliji) in se zgrozil nad svojimi rojaki (Jugoslovani), ki so z lokalnim prebivalstvom po njegovem mnenju ravnali premehko. Trampuž je otok Vis dosegel podobno kot tisoči beguncev, ranjencev in prostovoljcev NOV (JA) z ladjo iz Barija. Na Visu in kasneje v Zadru je bil vključen v obrambo partizanskih letališč, njegova zadnja vojaška baza pa je bilo letališče v Somboru.

Povojna leta so Trampuža zagrenila in obsodila na življenje »navznoter«. Trst ni pripadel Jugoslaviji, dovčerašnji zavezniki in protifašisti so še enkrat nasedli Italiji in njenemu saltu mortale jeseni 1943. Tržaški (in italijanski nasploh) komunisti so v sporu Tita s Stalinom stopili na stran slednjega in zganjali še hujši politični teror kot fašisti.

Trampužu je ob tem umiku v osebno sfero poleg spominov ostal le ta dnevnik, zapis, v ka-

terem si je dovolil biti človek z vsemi vrtilinami in pomanjkljivostmi. Sopotnik in pričevalec prevratne dobe, nekakšen kronist po sili. Kronist, ki mu je do besede pomagala nesporno spretna in odločna uredniška roka, ki pa je kljub vsemu znala prepustiti glavno besedo piscu in pripovedovalcu ter se zadovoljila z vlogo nevsiljive, mestoma nepogrešljive pomočnice pri sledenju miselne poti avtorja. Trampužev dnevnik je velik zato, ker v njem mali človek opisuje prezrte »nepomembnosti« iz ozadja »velikih« in »prelomnih«

dogodkov, obenem pa s svojim pisanjem ne more skriti »majhnosti« svojega sveta, v katerem po potrebi in glede na razmere dela iz prijateljev sovražnike (in nasprotno), besno udriha po judovskih pijavkah (katerih pogoltnost in zavrženost pozna samo iz druge roke) ali pa čemerno in filistrsko popisuje »smrtne grehe« svojih sopotnikov (pijančevanje - če njega ni zraven, spogledovanje in zalezovanje voljnih punčar ...).

Aleksander Žižek

UDK 262.4(497.4 Ljubljana):133"16/17"

ŽNIDARŠIČ GOLEC Lilijana, dr., višja svetovalka - arhivistka za arhivsko gradivo, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI - 1000 Ljubljana

»OBSOJAMO VSAKRŠNO VEDEŽEVANJE, ČARANJE..«

Navodila duhovnikom ljubljanske škofije glede praznoverja v 17 in prvi polovici 18. stoletja

ZGODOVINA ZA VSE, 12/2005, št. 2, str. 5-15

Med letoma 1600 in 1750 sta duhovnikom ljubljanske škofije navodila glede praznoverja posredovala dva sinodalna odloka: do nekako zadnje četrtine 17. stoletja odlok »O magiji in praznoverju ter njunih vrstah«, nato pa »Dekret o tem, naj se za zdravljenje boleznih ne deli lističev«. V prispevku je predstavljena vsebina obeh besedil, v dokajšnji meri pa tudi kontekst, v katerem sta t dve nastali. Vsebinska (in delno slogovna) primerjava naj bi opozorila na širše mentalitetno ozadje.

UDK 343.3/7:929 Kaučič M.

ČEČ Dragica, univ. dipl. zgod., študentka podiplomskega študija, Rožna 15, SI - 6230 Postojna, dragica.ccc@kiss.si

KAKO VELIKE SO BILE MALE KRAJE MATEVŽA KAVČIČA

O pomenu sodnih protokolov za razumevanje življenja posameznika in za izoblikovanja javne podobe zločinca v 18. stoletju

ZGODOVINA ZA VSE, 12/2005, št. 2, str. 16-48

Sodni protokoli so nastali po točno določenih pravilih kazenskega prava. V njih svoj pečat pustili izpraševalci. S kritičnim branjem vira, pri katerem je treba upoštevati in poznati vsa pravila in elemente materialnega ter formalnega kazenskega prava, lahko spremljamo življenje Matevža Kavčiča, ki je v svojem mladem življenju »odigral« številne vloge: odrekla se mu je družina, bil je berač in pastir, veseljak in pijanec ter priložnostni tat in postopač ter človek, ki je premagoval velike razdalje. V kratkih opisih kraj se skrivajo številne spretnosti, ki jih je uporabil, da je preživel in se izmaknil različnim formalnim (določenih s patenti in redi) in neformalnim oblikam nadzora posameznikov in skupnosti.

UDK 94(497.4)"1809/1813"

MUGERLI Marko, mag., Cesta revolucije 8, SI - 4270 Jesenice; markomugerli@email.si

NAPOLEON IN KRANJSKI KONJI

ZGODOVINA ZA VSE, 12/2005, št. 2, str. 49-57

Velik del naših krajev je bil med letoma 1809 in 1813 v obdobju francoske okupacije vključen v Ilirske province. Šlo je za posebno državno tvorbo, v kateri so upoštevali večino francoskih zakonov. Njihove institucije so bile vezane na uredbe francoskih ministrstev. Glavno mesto je bila Ljubljana z glavnim guvernerjem, ki je bdel nad njihovo upravo in pravosodjem, skrbel pa je tudi za vojaške zadeve. Tvorba je bila sestavljena iz šestih civilnih in ene vojaške province, ki so jim načelovali intendanti. Meje province so bile podobne starim deželnim mejam. Starih meja so se držali tudi pri nižjih upravnih enotah, to je distriktih ali okrožjih. Gorenjska je pripadala ljubljanskemu distriktu, Dolenjska novomeškemu, Notranjska pa postojanskemu distriktu. V začetku leta 1813 so ustanovili še eno okrožje s sedežem v Kranju. Okrožja so vodili poddelegati. Francozi so poznali še nižje upravne enote, to je občine (merije).

Ilirske province so v obdobju Napoleonovih vojnih pohodov delile usodo ostalih francoskih pokrajin - bile so vključene v vojne napore in predstavljale potencial za oskrbo vojske. Avtor na primeru »rekrutacije« konj na Gorenjskem raziskuje vpliv zahtev francoskih okupacijskih oblasti na življenje lokalnega prebivalstva.

UDC 262.4(497.4 Ljubljana):133"16/17"

ŽNIDARŠIČ GOLEC Lilijana, PhD, Senior Advisor – Archivist for Archival Material, Archives of the Republic of Slovenia, Zvezdarska 1, SI - 1000 Ljubljana

»WE HEREBY CONDEMN ANY AND ALL FORTUNE-TELLING, WITCHERY...«
Instructions issued to the priests of the Ljubljana Diocese in the seventeenth and early eighteenth century regarding superstition

HISTORY FOR EVERYONE, 12/2005, No. 2, p. 5-15

Between 1600 and 1750 the priests of the Ljubljana Diocese were instructed how to deal with (popular) superstition by two synodal ordinances: up to the last quarter of the 17th century, by the ordinance entitled »On Magic and Superstition and The Types of Such Practices« after that by the »Decree Prohibiting the Distribution of Healing Leaflets Among the People.« The article presents the contents of both documents, as well as the context in which they were created. A comparison of the contents of both documents (and partly of their style) gives an insight into the general mental background of the time.

UDC 343.3/7:929 Kaučič M.

ČEČ Dragica, BA History, Post-graduate Student, Rožna 15, SI - 6230 Postojna, dragica.ccc@kiss.si

HOW BIG WERE THE PETTY THEFTS OF MATEVŽ KAVČIČ
The importance of judicial protocols for understanding the life of an individual and for creating the public image of a criminal in the eighteenth century

HISTORY FOR EVERYONE, 12/2005, No. 2, p. 16-48

In the 18th century, judicial protocols evolved in accordance with precisely defined rules of criminal law and were strongly influenced by the interrogators. A critical reading of the historical source discussed in this article, in which all rules and elements of material and formal criminal law are taken into consideration, enables us to follow the life of Matevž Kavčič. In his youth, Matevž played numerous roles: his family renounced him, he was a beggar and a herdsman, a cheerful fellow and a drunkard, and occasionally a thief and idler, and a man who travelled great distances. Short descriptions of his thefts reveal the numerous skills he used to survive and to circumvent the various formal and informal means (established by patents and ordinances) of supervising individuals and the community in effect in his time.

UDC 94(497.4) "1809/1813"

MUGERLI Marko, M.A., Cesta revolucije 8, SI - 4270 Jesenice; markomugerli@email.si

NAPOLEON AND THE CARNIOLAN HORSES

HISTORY FOR EVERYONE, 12/2005, No. 2, p. 49-57

In the time of the French occupation from 1809 to 1813, a large part of Slovenia was incorporated into the Illyrian Provinces. This was a special state formation in which predominantly French law was in effect. The institutions in the Illyrian Provinces were under the jurisdiction of the decrees of the French ministries. The capital of the Provinces was Ljubljana, where a Governor General was appointed, who controlled the Provincial administration and judicial system and also saw to military affairs. The Illyrian Provinces comprised six civilian provinces and one military province, headed by intendants. The borders of the provinces were similar to the old borders of the lands (Länder), which the Napoleonic Empire also kept at the lower administrative unit level, i.e. in the districts. The Gorenjska region was a part of the District of Ljubljana, the Dolenjska a part of the District of Novo Mesto, and the Notranjska a part of the District of Postojna. In the beginning of 1813 another district, which had its headquarters in Kranj, was established. The districts were led by sub-delegates. The French Empire also had lower administrative units, the so-called mairies (municipalities).

In the time of the Napoleonic wars the Illyrian Provinces shared the destiny of all the other French provinces – they were swept up in the struggles of war, and represented a potential for the supply of the army. The author takes as a case-study the »recruiting«, i.e. confiscation of horses in the Gorenjska region, in order to illustrate the impact that the demands of the French occupying forces had on the lives of the local population.

UDK 811.163'373:336.74 "18"

PANČUR Andrej, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI - 1000 Ljubljana

SLOVENSKA IMENA ZA HABSBURŠKI DENAR V 19. STOLETJU

ZGODOVINA ZA VSE, 12/2005, št. 2, str. 58-71

V članku je opisan problem slovenskega poimenovanja različnih valut in posameznih apoenov teh valut, ki so bile v 19. stoletju v obtoku na ozemlju habsburške monarhije. Slovenska imena za denar so se po eni strani oblikovala na podlagi tradicionalnih ljudskih imen za denar in po drugi strani pod vplivom prizadevanj narodno zavednih posameznikov za poenotenje slovenskega knjižnega jezika.

UDK 331.109.32(497.4 Jesenice) "1935"

UNGAR DIETINGER Alenka R., prof. zgod. in ang. j., Liptovska 16, SI - 3210 Slovenske Konjice

STAVKA - EDINI IZHOD JAVORNIŠKIH IN JESENIŠKIH KOVINARJEV LETA 1935

ZGODOVINA ZA VSE, 12/2005, št. 2, str. 72-82

Sredi tridesetih let dvajsetega stoletja se je vpliv svetovne gospodarske krize še vedno občutil v naši deželi. V času velike stavke javorniških in jeseniških kovinarjev je bila Kraljevina Jugoslavija gospodarsko in politično še precej nestabilna. V gospodarstvu je bila vodilna panoga še vedno kmetijstvo. Lastniki industrijskih podjetij, ki so bili večinoma tujci, so takratne razmere v industriji izboljševali s povečevanjem proizvodnje, odpustom številnih delavcev, zmanjševanjem delavskih mezd ter kršenjem še nekaterih drugih določil iz kolektivne pogodbe.

Stavka kovinarjev leta 1935 je bila ena izmed mnogih, ki so odražale nezadovoljstvo delavskega razreda in boj za boljše delovne pogoje. Delavski zaupniki in strokovne organizacije so bili glavni organi, ki so na strani delavstva poskušali pridobiti čim odvezitih pravic in izboljšati stanje prejšnje situacije. Železarna na Jesenicah in Javorniku je predstavljala pomembno industrijsko središče v dvajsetem stoletju. Večina tamkajšnjih prebivalcev je bila iz sestavljena iz delavskega razreda, kar je še povečalo odmev takšnih stavk, saj je bila večina ljudi enake miselnosti.

Uspeh stavke je bil odvisen od mnogih dejavnikov, še vedno pa v veliki meri od vodstva podjetja. Ne glede na njen rezultat, pa se je delavski razred s svojo borbenostjo zapisal kot pomemben dejavnik v zgodovini človeštva.

UDC 811.163:373.336 74 "18

PANČUR Andrej, PhD, Scientific Callaborator, Institute of Modern History, Kongresni trg 1, SI - 1000 Ljubljana

SLOVENIAN NAMES FOR HAPSBURG MONEY IN 19TH CENTURY

HISTORY FOR EVERYONE, 12/2005, No. 2, p. 58-71

The article describes the problems with the nomenclature in Slovene for the various currencies and their corresponding coins and paper bills in circulation on the territory of the Hapsburg Monarchy in the 19th century. On the one hand, the Slovenian names for the various forms of currencies had evolved on the basis of traditional folk names, while on the other, they were influenced by the efforts of nationally aware individuals who sought to unify the Slovene literary language

UDC 331.109.32(497.4 Jesenice) "1935"

UNGAR DIETINGER Alenka R., History and English Language Teacher, Liptovska 16, SI - 3210 Slovenske Konjice

STRIKE - THE ONLY SOLUTION FOR THE METAL WORKERS OF JAVORNIK AND JESENICE IN 1935

HISTORY FOR EVERYONE, 12/2005, No. 2, p. 72-82

The influence of the Great Depression could still be felt in Slovenia in the mid-1930s. In the time of the great strike of the metal workers of Javornik and Jesenice, the Kingdom of Yugoslavia was still economically and politically unstable. The most important branch of the economy was still agriculture. The owners of the industrial enterprises, who were mainly foreigners, attempted to improve the conditions in the industry by increasing production, sacking numerous workers, decreasing workers' wages, and violating several other provisions of the collective agreement.

The 1935 strike of the metal workers was only one of numerous strikes reflecting the malcontent of the working class and their struggle for better working conditions. Trade union organizers and professional organisations were the most important bodies which made efforts to regain the workers' rights and improve the conditions that were prevalent before the strike. The ironworks in Jesenice and Javornik were an important industrial centre in the 20th century. The majority of the population there were workers, which created an even more resounding response to the call to strike, as the majority of people were like-minded.

The success of the strike depended on many factors, and to a great extent also on the company leadership. Regardless of its outcome, it was nonetheless a moment in time in which, through sheer determination and the will to fight for its rights, the working class proved to be an important factor in the history of mankind.

Navodila za pisce prispevkov v reviji Zgodovina za vse

Dolžina razprav v sklopu *Zgodbe, ki jih piše življenje* je omejena na eno avtorsko polo - šestnajst strani formata A4 računalniško napisanega teksta z običajnim (enojnim) razmikom vrstic. Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil Word, v naboru znakov Arial ali Times New Roman in v velikosti 12 pik (naslov naj bo poudarjen, v velikosti 18 pik, mednaslovi pa poudarjeni, v velikosti 14 pik).

Prispevki za *Zapise* naj ne bi presegli polovice avtorske pole, recenzije knjig za sklop *S knjižne police* pa ne dveh strani. Recenzijo je potrebno opremiti z naslovom, pod katerim naj bo objavljena.

Teksti morajo biti posredovani v tiskani (ena kopija) in elektronski obliki (disketa, cede). Pisci lahko svoje prispevke posredujejo uredniku tudi po elektronski pošti na naslov: andrej.studen@inz.si.

Pri pisanju razprav je potrebno upoštevati pravila za citiranje. Opombe naj bodo na koncu vsake strani posebej (pod črto).

Literaturo in vire navajajte v naslednji obliki:

- *Samostojne publikacije*: ime in priimek avtorja, naslov dela, založba in kraj izida, leto izida, stran(i).
- *Periodične publikacije*: ime in priimek avtorja, naslov članka, naslov publikacije, letnik in številka (v obliki ulomka), leto izida, stran(i).
- *Arhivske vire* navajajte na naslednji način: arhiv, ime in signatura arhivskega fonda, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Tekstu (razen besedilu za objavo v rubrikah *Zapisi* in *S knjižne police*) je treba priložiti krajši povzetek (približno 1 stran) in sinopsis (do pol strani).

Avtorji naj svoj tekst opremijo s slikovnim materialom (fotografijami, fotokopijami in podobnim), ki ga morajo seveda podnasloviti. Slikovne priloge naj bodo po možnosti v elektronski obliki (skenirane v formatu TIFF ali JPG v ločljivosti vsaj 300 dpi) na cedeju. Fotokopij, disket, cedejev in rokopisov ne vračamo.

Za predstavitev avtorjev potrebujemo poleg osnovnih podatkov o avtorju (ime in priimek) še podatke o izobrazbi, znanstvenem nazivu, zaposlitvi (statusu) ter naslov (v službi ali doma).

Uredništvo si pridržuje pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo tem navodilom, ne objavi.

Avtorji odgovarjajo za znanstveno vsebino svojih del.

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje[©], Prešernova 17, SI-3000 Celje,
tel. 03 42 86 412, www.zgd.celje.si

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Tone Kregar, Dragan Matić, Andrej Pančur, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Andrej Studen, Anton Šepetavc, Aleksander Žižek

Glavni in odgovorni urednik: Andrej Studen

Tehnični urednik: Aleksander Žižek

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Eva Žigon

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Lektor: Anton Šepetavc

Priprava UDK: Srečko Maček

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji

Fotografija na naslovnici: Upodobitev hudiča z brado in krili iz ok. 1230
(Bamberg, Staatsbibliothek, Msc. Bibl. 48, fol. 61r; objavljena v:
Menschen im Schatten der Kathedrale Darmstadt 1998, str. 221).

Fotografija na hrbtni strani: In njegovo truplo je moralo obviseti
drugim za zgled (objavljena v: Recht und Unrecht. Kriminalität und
Gesellschaft im Wandel von 1500 - 2000, Verlag der
Landesarchivverwaltung Rheinland-Pfalz, Koblenz 2002; str. 150).

Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo Republike Slovenije

ISSN 1318-2498

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 3500 SIT, za študente 2500 SIT.
Cena posamezne številke v prosti prodaji je 2000 SIT.

LILIJANA ŽNIDARŠIČ GOLEC
DRAGICA ČEČ
MARKO MUGERLI
ANDREJ PANČUR
ALENKA R. UNGAR DIETINGER

CENA: 2.000 SIT